

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
Творче об'єднання "Нова парадигма"*

НОВА

ПАРАДИГМА

- *Філософія*
- *Політологія*
- *Соціологія*

ВИПУСК 112

Київ
Вид-во імені М. П. Драгоманова
2012

УДК 06

ББК 95

Н 72

**Фахові видання з філософських наук, політології та соціології
затверджено Постановою Президії ВАК України
(протокол № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.)**

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8429 від 11 лютого 2004 р.

Друкується за рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 6 від 26 грудня 2012 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- В. П. Бех** доктор філософських наук, професор (**головний редактор**);
Ю. В. Бех кандидат філософських наук, доцент (**відповідальний секретар**);
І. В. Григоренко кандидат філологічних наук, доцент (**секретар-координатор**);
- Філософія**
- В. П. Андрущенко** доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
В. М. Вашкевич доктор філософських наук, професор;
Г. І. Волінка доктор філософських наук, професор;
А. І. Зеленков доктор філософських наук, професор (Республіка Білорусь, м. Мінськ);
Н. І. Мозгова доктор філософських наук, професор;
В. І. Муляр доктор філософських наук, професор;
І. М. Преборська доктор філософських наук, професор;
Т. В. Розова доктор філософських наук, професор;
- Соціологія**
- В. Б. Свух** доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
О. М. Дікова-Фаворська доктор соціологічних наук, професор;
М. І. Михальченко доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Моріц Гунцінгер доктор філософії, професор (Федеративна Республіка Німеччина, м. Франкфурт-на-Майні);
Н. Б. Отрешко доктор соціологічних наук, професор;
Ю. В. Романенко доктор соціологічних наук, професор;
А. О. Ручка доктор філософських наук, професор;
Ю. І. Яковенко доктор соціологічних наук, професор;
- Політологія**
- Б. І. Андрушишин** доктор історичних наук, професор;
О. В. Бабкіна доктор політичних наук, професор;
І. М. Варзар доктор політичних наук, професор;
К. О. Ващенко доктор політичних наук, професор;
В. П. Горбатенко доктор політичних наук, професор;
М. А. Дмитренко доктор політичних наук, професор;
Г. І. Зеленько доктор політичних наук, професор;
М. П. Медведєв доктор політичних наук, професор (Російська Федерація, м. Москва);
С. О. Телешун доктор політичних наук, професор.

Н 72

Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех.;
Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання "Нова парадигма". – Вип. 112. –
К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 224 с.

Концепція журналу базується на багатоплановому науковому та філософському висвітленні актуальних проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі соціальної педагогіки, психології, соціології, політології, філософії та культурології.

Видання розраховане на вчених гуманітарного напрямку, аспірантів та докторантів, студентів і здобувачів.

**УДК 06
ББК 95**

© Редакційна колегія, 2012
© Автори статей, 2012
© Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, 2012

ФІЛОСОФІЯ

Куліненко Л. Б.

ОСВІТА ЯК ПРАКТИКА СВОБОДИ В КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ПІДХОДІ П. ФРЕЙРЕ

У статті проаналізовано концепцію П. Фрейре, згідно з якою освіта має починатися зі зняття суперечності “вчитель-учні” через примирення протиставлення полюсів у той спосіб, що обидві сторони визнаються одночасно і вчителями, і учнями.

Ключові слова: людина, освіта, культура, діалог.

Концептуальні пошуки, спрямовані на реформування сучасної освіти, проводять у всіх країнах, на всіх континентах світу. Особливий інтерес у цьому плані становить критика сучасних освітніх практик та пошук альтернатив, зроблений бразильським дослідником П. Фрейре. Учений тим більше цікавий для нас, оскільки свою увагу він переважно концентрує на реформуванні перш за все середньої освіти, яка є найбільш масовою, надзвичайно важливою ланкою в освітній системі й тому заслуговує на особливу увагу. Дослідження концептуального доробку П. Фрейре в цьому сенсі є особливо важливим, оскільки він – переконаний апологет діалогічного підходу в освіті, необхідності залучення практичної складової у навчальний процес, стимулювання розвитку творчих здібностей учнів.

Мета статі – аналіз філософсько-освітніх ідей П. Фрейре в контексті розуміння освіти як практики свободи.

П. Фрейре констатує незадовільний стан освіти у зв'язку з її орієнтацією на суб'єкт-об'єктний тип відносин, зазначаючи, що “освіта недужа на хворобу оповідності” [1, 53]. Сучасну освіту він характеризує у термінах “банківської” чи “депозитної”, де завдання вчителя полягає у “наповненні” учнів необхідним фактажем, а також у контролі за якомога точнішим його відтворенням у процесі подальшого навчання. За такого підходу знання розглядають як

дарунок, який учитель у якості носія мудрості дарує учню, що нічого не знає, а тому має слухняно виконувати усі рекомендації та настанови вчителя. Тобто маємо ситуацію, коли навчальний процес розпочинається з первинної опозиції учень-вчитель, де останній розглядає першого як своєрідну “сировину”, “матеріал”, який необхідно обробити відповідно до технології, аби отримати на виході продукт стандартної якості, що відповідає офіційно встановленим нормам та вимогам. Тут основна мета – виховати слухняного виконавця. Стандартна оповідь учителя, відірвана від практичного життя, перенасичена складними фактами та термінами і не сприяє виникненню зацікавленості учня. Він не розуміє значущості інформації, що лунає з вуст учителя, безпосередньо для себе сприймаючи навчальний матеріал як чергову рутину, яку необхідно завчити з єдиною метою – продемонструвати його знання, втім часто-густо знаходяться інші технології, які дозволяють продемонструвати “компетентність” зі значно меншими затратами енергії. Вчитель сприймається як представник репресивного органу, що здійснює насилля щодо учня з вимогою засвоєння необхідного стандарту. Учні розглядають у такій системі як несвідомі елементи, що прагнуть будь-якою ціною лише імітувати навчання, тому першочергове завдання педагога – *змусити* їх навчатися.

Тут виникає ще одна дуже болюча проблема, що особливо гостро постає у вітчизняній освіті – так звані “складні” діти, які сприймають систему освіти та педагогів як її втілення в якості абсолютно ворожого середовища, яке заважає виявленню їх власної індивідуальності. Освіта сприймається ними як щось зовнішнє, чуже, вороже, що пригнічує їх свободу, а тому абсолютно непотрібне. Таке несприйняття навчання набуває різних форм від тихого саботажу до відкритої агресії, що може мати дійсно загрозливі наслідки.

Водночас слід зазначити, що знання, отримані в контексті “банківського” розуміння освіти часто є фрагментарними, несистематизованими і абсолютно не забезпечують розуміння учнем тих процесів та явищ, які він вивчає. Така освіта як навчання спрямована на відповідь на питання “як?”, залишаючи абсолютно поза увагою значно фундаментальніше питання “чому?”. Зміст того чи іншого явища або проблеми залишається поза увагою педагога. Будь-яка проблема розглядається крізь призму статистики факту, учень не відчуває динаміки розвитку знання, для нього цілі періоди залишаються невідомими та малозначущими “миттєвостями”, про які не згадав вчитель. Власне, інтерпретація-пояснення педагога в такій

ситуації є “істиною в останній інстанції”, знання та відтворення якої забезпечить бажаний результат.

Водночас учитель має потужний арсенал допоміжних засобів, що підкріплюють його авторитет та легітимують вимоги щодо навчального процесу, – офіційно затверджена критична література та підручники, які є важливим елементом навчання. Вони постають своєрідною метаянцією, яка забезпечує правильну інтерпретацію того чи іншого тексту чи явища. Це певний еталон, до якого має прийти учень у своєму розумінні вивчення певного предмету, узгоджуючи власне бачення проблеми з офіційним її трактуванням.

Такий спосіб викладання, допоміжна література, стандартизовані вимоги призводять до догматизації мислення, при чому така стандартизація притаманна як учню, так і педагогу, який не звик і не бажає шукати нову інформацію, протилежні оцінки тих чи інших подій, висловлювати власне бачення проблеми. Він не відчуває потреби у постійному самовдосконаленні свого фахового рівня або ж зводить його до прочитання чергового нового підручника, який суттєво нічим не відрізняється від попереднього. Учень же не отримує необхідних сьогодні навиків роботи з великим обсягом інформації, відшукування нового, виокремлення найважливіших аспектів у отриманій інформації тощо. Він звик засвоювати вже готовий продукт, ніколи попередньо не переробляючи його. Вчитель у такій системі не може називатися “педагогом”, оскільки він з “того, хто *супроводжує* до школи”, перетворюється на поводиря сліпих, поводиря, який сам при цьому суттєво недобачає.

П. Фрейре, як і П. Бурдье, відзначає, що практичний аспект освіти зводиться нанівець. Переважання суто теоретичної складової курсу не дозволяє підкріпити отримані знання практикою, вони перетворюються на абсолютно мертву інформацію, яка жодним чином не використовується в реальному житті, а тому і значущість їх достатньо сумнівна.

Саме з огляду на вищезазначене, розробляючи власну концепцію реформування освіти, П. Фрейре наголошує, що *“освіта має починатися зі зняття суперечності вчитель-учні через примирення протиставлення полюсів в той спосіб, що обидві сторони визнаються одночасно і вчителями, і учнями”* [там само, 54]. Ця цитата вимагає пояснення. Що означає: “обидві сторони визнаються одночасно і вчителями, і учнями”? Зрозуміло, що для отримання бажаного педагогічного ефекту, стимулювання зацікавленості учня, а значить і якісного підвищення мотиваційної складової освіти, необхідно розвіяти міф про нічого незнаючого учня та всезнаючого вчителя, вони

з антагоністів мають перетворитися на рівноправних партнерів, що перебувають у спільних пошуках нового знання. Вчитель має бачити в учневі особистість з багатьма потенційними можливостями, допомога у розкритті яких – його завдання, а учень, у свою чергу, повинен побачити в учителіві людину, яка здатна допомогти йому пізнати дивовижний світ, який раніше був невідомий, сповнений можливостей та загадок, які вони разом можуть розгадати. У цьому сенсі необхідне налагодження діалогічних відносин, коли кожен суб'єкт освітнього процесу розглядає іншого не як ефемерну річ, безлику одиницю, а як рівноправну особистість. Власне, бачити особистість в Іншому, будувати Ти-відносини, користуючись терміном М. Бубера, – це те найважливіше, чого має навчитись дитина в школі, адже *“Я стаю Я, співвідносячи себе з Ти”* [2, 21]. Тобто учень може відбутися як особистість лише за тієї умови, якщо він Іншого сприймає як особистість, а це може відбутися, коли його самого розглядають як рівноправну особистість. Звісно, людина як особистість має власну світоглядну позицію, здатна висловлювати оригінальні думки, активно відстоюючи їх у суспільстві тощо. Очевидно, що, скажімо, від школяра початкових класів ми не можемо очікувати реалізації усіх цих рис, але вони в неї ніколи і не сформуються, якщо її сприймають лише як об'єкт педагогічного впливу, а не учасника рівноправного діалогу. Таке визнання учня суб'єктом освітнього процесу – це перший *найважливіший* крок до становлення особистості. Саме він привчає вже на цьому етапі користуватись власним розумом, проявляти допитливість, не соромитись ставити питання навіть тоді, коли вони здаються абсолютно банальними для інших, адже питання – це те, з чого розпочинається будь-яке справжнє пізнання, на початку кожного великого відкриття завжди стояло питання, часом навіть цілком очевидне, на думку оточуючих.

Питання навчає не лише учня, але і вчителя. Він повинен бути готовим до найрізноманітніших несподіванок, які можуть чекати його на уроці. Це примушує педагога до постійного вдосконалення власного фахового рівня, творчого переосмислення здобутої інформації, вироблення власного бачення проблеми, лише таким чином можна убезпечити себе від питання, стосовно якого може не виявитися прийнятної відповіді. Цінність питання полягає ще й у тому, що воно може несподівано для самого вчителя проблематизувати те, що раніше здавалося цілком зрозумілим, безперервно стимулюючи його до самоосвіти, адже *“викладання, що не впливає з одночасного навчання педагога, не має права на існування”* [3, 47].

Діалогічна модель освіти передбачає зміну самої ідеї навчання, де останнє можна розуміти як *створення умов* для продукування знання. Тому на перший план у цьому відношенні має вийти проблемноорієнтована освіта, де головне питання щодо вивчення певного предмету – “чому?”. Саме воно дозволить пізнати саму суть того чи іншого явища, уможливаючи глибинне розуміння його основ та причин реалізації у конкретні “як?”, адже набагато важливіше знати, скажімо, чому відбуваються землетруси, а не їх класифікацію. Така “чому”-орієнтована освіта дозволяє пробудити живий інтерес учня до навчання, який у подальшому, можливо, переросте у справжній дослідницький інтерес, що примушуватиме його до постановки дедалі більшої кількості питань, а також знаходження відповідей на них і по закінченню обов’язкової освіти. Водночас таким чином можна подолати і хворобу бездумного зазубрювання матеріалу, сприяючи виробленню особистісного ставлення учня до знання, в цьому сенсі *“критичне осмислення будь-якого явища передбачає осягнення причин його існування”* [4, 30]. Прагнучи осягнути суть предмету, пізнаючи його фундаментальні характеристики та причини, людина більше сліпо не покладатиметься на чиюсь рецепцію цього предмету, ставитиметься до неї з певною недовірою, намагаючись перевірити висловлені твердження самостійно.

Проблемноорієнтована освіта дозволяє систематично стимулювати людину до самостійного мислення, до висловлення власних суджень щодо певної проблеми. У цьому сенсі учень отримує необхідні навички ведення дискусії, відстоювання власної позиції та наведення контраргументів. Такий підхід дозволяє навчити людину змалечку говорити те, що вона думає, а не те, *що потрібно говорити* відповідно до загальних уявлень та вимог тощо.

У цьому сенсі ми підходимо до ще одного аспекту суб’єкт-центричної освіти, який особливо важливий у вітчизняному контексті. Такий тип освіти виявляється важливим чинником терапії суспільств, що переживають посттравматичний синдром. Він характерний для країн із тривалим тоталітарним чи колоніальним минулим, коли суспільство перебувало в жорстких рамках несвободи, а єдиним способом його функціонування було дотримання імперативно нав’язаних норм та принципів. Це призводить до поступового вгасання здатності самостійно вирішувати виклики та завдання, які постають, збільшення ролі сиєрени як інстанції прийняття рішень. Такі суспільства можуть забезпечувати бездоганне виконання рішень, але не їх вироблення. Із набуттям незалежності чи переходом до демократичних способів існування вони залишаються цілковито

дезорієнтованими, прагнучи жити в нових реаліях, послуговуючись при цьому старими принципами виконавства, а не творчості, наслідком чого стає, часто бездумне, копіювання чужих моделей державотворення та вирішення інших проблем. Така стратегія ніколи не дає позитивного результату, породжуючи ностальгічні настрої та очікування.

Особливо гостро відчувається посттравматичний синдром у країнах із тривалим тоталітарним минулим. Тоталітаризм зачаровує своєю стабільністю та низькою динамікою суспільних змін. Тут людині відомі чіткі орієнтири, а також *надійні* механізми реалізації власних експектацій. Проблема прийняття доленосних рішень для спільноти загалом, вирішення багатьох індивідуальних проблем людини та навіть регламентація її повсякденного життя стають прерогативою “влади” разом з відповідальністю, яка пов’язана з ними. Людина повинна лише бездумно виконувати інструкції та приписи, адже думати – це прерогатива еліти, яка представляє режим. За таких умов завдання системи освіти – виховання бездоганного виконавця, який не здатен і не бажає проблематизувати суспільну дійсність, якісно вирізнитись з маси тощо. Це виробництво середньостатистичного громадянина, яке ідеально забезпечується суб’єкт-об’єктивним підходом до навчання.

Власне, забезпечити реалізацію освіти як практики свободи і означає навчити самостійному мисленню, змінити саме розуміння освіти, поставити в центр навчального процесу людину як особистість, яка може і повинна перетворювати світ та суспільство, творити нове, а не пристосовуватися до вже наявних реалій. Завдання освіти як терапії посттравматичного синдрому – здійснити світоглядний переворот у суспільстві, забезпечити усвідомлення людиною своїх здатностей та необхідності брати відповідальність на себе за власне майбутнє, а також майбутнє спільноти, до якої вона належить, адже саме це і означає реалізуватися як *людина*, оскільки *“інтеграція з середовищем, на відміну від адаптації, є суто людською діяльністю”* [5, 20].

У цьому відношенні знаходимо важливий антропологічний момент, адже людиною, як відомо, не народжуються, нею стають. І це становлення залежить від її здатності бути ексцентричною. Тут необхідно внести деякі уточнення щодо цього терміну, адже ми в нього вкладаємо дещо інше значення, ніж це робив Г. Плеснер. Він застосовував його для позначення унікальної здатності людини творити “другу природу”, таким чином пристосовуючи першу природу до своїх потреб. Ми ж під ексцентричністю маємо на увазі вихід за межі суспільної, а не природної даності, про яку говорить Г. Плеснер,

що пов'язано з її критичною рефлексією. Осмислювати дійсність, висловлювати власні оригінальні погляди, впливаючи таким чином на неї, і означає інтеграцію, коли зберігається простір для власної індивідуальності. Адаптація ж вимагає цілковитого розчинення в цій дійсності, тут людина стає її елементом, але не суб'єктом впливу. У цьому відношенні П. Фрейре особливо наголошує, що *“людей потрібно бачити в їх взаємодії з реальністю, яку вони відчують і сприймають і в якій вони здійснюють трансформування”* [6, 154]. Таким чином, бути людиною – це означає безперервно утверджувати свою суспільну ексцентричність. Людина завжди перебуває в процесі становлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Фрейре П.* Педагогіка пригноблених / пер. з англ. – К. : Юніверс, 2003. – 168 с.
2. *Бубер М.* Я и Ты / пер. с нем. под ред. П.С. Гуревича, С.Я. Левит, С.В. Лёзова // Два образа веры. – М. : Республика, 1995. – С. 15-92.
3. *Фрейре П.* Педагогіка пригноблених / пер. з англ. – К. : Юніверс, 2003. – 168 с.
4. *Фрейре П.* Освіта як практика свободи / пер. з англ. О. Дем'янчука // Формування критичної свідомості. – К. : Юніверс, 2003. – С. 17-98.
5. *Франко А.* До класу з різними цілями: споживач vs клерк. Компаративний аналіз відносин в аудиторії в США та Іспанії / пер. з англ. В. Гайденко // Філософія освіти. – 2008. – № 1-2 (7). – С. 149-160.
6. *Фрейре П.* Поширення чи спілкування / пер. з англ. О. Дем'янчука // Формування критичної свідомості. – К. : Юніверс, 2003. – С. 99-169.

Кулиненко Л. Б. *Образование как практика свободы в концептуальном подходе П. Фрейре.*

В статье анализируется концепция П. Фрейре, согласно которой образование должно начинаться со снятия противоречия учитель-ученики через примирение противоположение полюсов таким способом, что обе стороны признаются одновременно и учителями, и учениками.

Ключевые слова: человек, образование, культура, диалог.

Kulinenko L. B. *Education as practice of freedom in conceptual approach of P. Freire.*

The P. Freire's concept is analyzed according to which education has to begin with removal of the teacher-pupils contradiction through reconciliation of poles' opposition in such a way that both participants are admitted as both teachers and pupils at the same time.

Keywords: person, education, culture, dialogue.

БАГАТОМОВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВНЗ

У статті розглянуто феномен багатомовності під кутом зору гіпотези, згідно з якою його слід кваліфікувати як імператив доби, покликаний прийти на зміну мовній монокультурі, зруйнувавши зумовлені останньою конструкти, котрі за нових умов набули ознак архаїчних. Багатомовність інтерпретується як вагомий елемент модернізації системи вищої освіти.

Ключові слова: багатомовність, комунікація, компоненти комунікації, мультикультуралізм, лінгвокультурний прагматизм, система вищої освіти, модернізація, транснаціоналізація.

Існує чимало підстав для того, щоб зарахувати феномен багатомовності до тих явищ, які, з одного боку, визначають обличчя людської цивілізації або, принаймні, його гуманітарну частину, з іншого, – беруть участь у формуванні магістрального “маршруту” подальшого руху та розвитку людства, закладаючи підвалини нового світового гуманітарного ладу, який найбільше відповідатиме цілям модернізації й обіцяє набути відносно завершеного вигляду, якщо й не у коротко-, то у середньостроковій перспективі.

Єдиної парадигми розуміння багатомовності, яку можна вважати чітко окресленою, раз і назавжди визначеною, а тим більше, загальновизнаною, не існує. Цим терміном у різних ситуаціях представники різних наукових дисциплін та шкіл позначають різні явища, і ігнорувати цей факт навряд чи було б коректно. Зі соціолінгвістичного погляду феномен багатомовності, поєднуючи в собі володіння і використання кількох інших мов, окрім рідної для певної мовної особистості, зосереджений саме на функції використання, у такий спосіб стосуючись передусім функціонального аспекту мови, індивідуальних і колективних мовних практик, а також мовлення.

Мета багатомовного режиму полягає у забезпеченні повнішої та якіснішої комунікації як у масштабах національного мовного середовища загалом, так і на рівні окремо взятого мовця. Особливої ваги режим, про який ідеться, набуває на міжнаціональному рівні, на якому здійснюються контакти між різними національними мовними середовищами, а також різного роду наднаціональна діяльність. Це стосується й сфери вищої освіти, зокрема у рамках Болонського процесу, участь в якому бере й Україна. Ефективність комунікативного процесу при цьому залежатиме не лише від того,

якою мірою збігаються полюси когнітивного стилю адресанта та адресата (або адресатів), а й від ступеня співвіднесеності реальних мовних можливостей учасників процесу, від комунікативної компетенції кожного з них, тобто від уміння створювати ефективну мовленнєву діяльність, яка відповідає нормам соціального контактування та соціальної взаємодії.

У сучасному світі, охопленому глобалізацією й просякнутому зумовленими нею явищами, у якому останнім часом надзвичайно зросла роль і значення інформації, високих технологій та сформувався безумовний пріоритет знання нового типу, така соціокультурна і соціолінгвістична категорія, як багатомовність, набуває без перебільшення особливої ваги. Додаткової значущості їй надає інтернаціоналізація життя, неабияке пожвавлення міжнародного обміну в переважній більшості сфер, у тому числі й у сфері вищої освіти, яку нині неможливо уявити без системних контактів та взаємодії між вищими навчальними закладами різних країн і континентів.

Мовна особистість (або, інакше кажучи, людина, яка існує у мовному просторі) реалізує свою мовну свідомість у мовленнєвій поведінці, характер та особливості якої визначаються сукупною дією низки різноманітних і різнопланових факторів. До їх числа прийнято зараховувати специфіку комунікативної ситуації, мовний та загальнокультурний статус особистості, її соціальну приналежність, стать, вік, психічний тип, світогляд та політичні симпатії чи антипатії. Не менш важливою є й соціальна роль, що її виконує індивідуум у певній ситуації спілкування. “Виконуючи ту чи іншу соціальну роль, мовна особистість притримується соціальних норм, які певним чином зумовлюються національною специфікою рольового спілкування, а також очікуваннями адресантів; комунікативна поведінка є компонентом національної культури”, – слушно, на нашу думку, констатує Л. Славова [1]. А ще варто було б неодмінно додати, що комунікативна поведінка є і елементом національної ідентичності.

Ідеологія багатомовності ґрунтується на специфічних уявленнях про світ, про суспільне життя, про можливі напрями їхньої еволюції. На найзагальнішому рівні можна говорити, що в сонові цієї ідеології лежить комплекс наріжних принципів і засад, серед яких варто насамперед згадати мультикультуралізм та лінгвокультурний і комунікативний прагматизм.

Мультикультуралізм – явище складне й суперечливе. Відкриваючи можливості для розв’язання одних проблем, вони додають гостроти другим і створюють треті. Ставлення до мультикультуралізму

неоднозначне ані в науковому, ані в політичному середовищі. Доктрина мультикультуралізму, на думку декого з дослідників, стала, крім усього іншого, свого роду реакцією і альтернативою втілюваній у США національно-етнічній та мовній політиці “плавильного казана” (melting-pot), коли зусилля держави, “спрямовані на задоволення прав меншин, лише тоді здобувають загальну підтримку, коли вони виражаються в діях, які підтримують домінуючу концепцію американської спільності, а не руйнують її” [2]. Згідно зі ще одним з популярних у європейській науці підходом, мультикультуралізм як доктрина й як явище протистоїть багатокультурності, головною ознакою якої вважається не штучне, багато в чому еkleктичне об’єднання різних культур в одному просторі, а втілюване на практиці культурне розмаїття поза елементом примусу до відмови від нього заради уніфікації на тій чи іншій монокультурній, “надкультурній” або навіть позакультурній платформі.

Висновок про те, що багатомовну модель організації національного мовного середовища у різних її формах і виявах слід розглядати як безумовний імператив доби та нагальну потребу конкретно історичного моменту, можна вважати таким, що ґрунтується на досвіді значної кількості успішних держав Європи та світу, а також таких наддержавних утворень, як Європейський Союз. Багатомовність при цьому має бути неодмінно нового типу, а також ні в якому разі не обмежувати право особистості на повноцінне використання її рідної мови як засадничого компоненту індивідуальної та колективної ідентичності. Це право має не лише гарантуватися державою, а й стимулюватися на державному й на міжнародному рівні.

Багатомовність нового типу мала б гармонійно поєднувати у собі володіння й користування, з одного боку, рідною мовою (“мовою матері”), з іншого, – однією з регіональних мов (з правом особи самій на підставі власних критеріїв та власної волі вибирати, якої саме з тих, на які покладено такі функції), а також англійською як міжнародною мовою або однією з тих мов, яким, можливо, вдасться витримати конкуренцію з нею за право зберегти за собою цей статус (теж за власним вибором суб’єкта мовлення).

З онтологічної точки зору багатомовність – складний, внутрішньо суперечливий конструкт, залежний від соціокультурного середовища і значною мірою залежний від політичної кон’юнктури та державної політики. У його рамках поєднуються два принципово різні начала: з одного боку, ціннісне, з іншого, – прагматичне. Перше з них прямо пов’язане з фактором рідної мови та необхідністю її збереження як

фундаментальної засади багатомовності. Друге – з потребою забезпечення повноцінної комунікації в умовах світу, котрий глобалізується, інтернаціоналізується, а відтак і “полілінгвізується” з дедалі наростаючою швидкістю й інтенсивністю. Контакт і взаємодія між цими двома початками ускладнюються обставинами, зумовленими історичним досвідом та рівнем економічного розвитку. Саме такий підхід покладено в основу поширеного нині погляду, згідно з яким стратегії мовної політики поділяються на прагматичні та протекціоністські (а також змішані), а серед мотивів вибору тієї чи іншої стратегії головними є мотиви ціннісні, економічні, історичні, політико-ідеологічні.

Відносна рівновага у рамках бінарної опозиції: одномовність-багатомовність, – у світовій мовній практиці дедалі виразніше порушується на користь останньої. Існує чимало підстав вбачати у поетапному переході від одномовності до багатомовності домінуючу тенденцію розвитку людства, починаючи з давнини. “У стародавньому світі звичайнісіньке вміння читати видавалося фантастичним досягненням, – вказує Е. Тоффлер. – У ст. по Р. Х. Августин Блаженний, пишучи про свого навчителя – св. Амвросія, єпископа Медіоланського, зазначив, що він був таким освіченим, що міг читати сам до себе й не ворушити при цьому губами. За таке виявлення надзвичайної майстерності його вважали найрозумнішою людиною у світі” [3]. Те ж саме, що й про вміння читати, можна сказати про володіння іншими, крім рідної, мовами. Колись воно було без перебільшення “фантастичним досягненням”, згодом стало поширеним явищем, тоді як нині перетворилося на повсякденну практику мільйонів людей, зумовлену потребами соціально-комунікативних систем, а також вимогами, що їх диктує стратегія успіху особистості.

Відому формулу Л. Вітгенштейна, запропоновану ним у річищі загального переходу до некласичної філософії з характерним для неї зверненням до мови як до альтернативи картезіанського *cogito*, “межами мого світу є межі моєї мови”, можна розуміти як фундаментальне підґрунтя багатомовності. Якщо мова одна, межі світу матимуть один масштаб, якщо ж мов дві або декілька, то інший, більший з кількісної точки зору, а отже і якісніший, тобто такий, котрий відкриває перед мовною особистістю ширші можливості для самореалізації та забезпечення повноцінної комунікації.

Якщо сприйняти поширену в сучасній науці тезу про багатоманітність дискурсів соціокультурного буття та співвідносних з кожним з них вербальних і невербальних картин світу у модерній

постмодерній добі, то цілком природно, гадаю, буде зробити припущення щодо того, що ця багатоманітність в одному зі своїх можливих виявлень за певних обставин є фактором, який безпосередньо зумовлює багатомовність, адже роль і значення особистості, зокрема й особистості мовної, у формуванні націо- та соціокультурного просторів важко переоцінити. Порівняно з одномовністю багатомовність постає як запорука чогось більш вагомого і конструктивного. Такий погляд впливає з концептуального підходу, згідно з яким провідною тенденцією сучасної історичної доби у мовній сфері слід вважати тенденцію до поступового переходу національних мовних середовищ (включаючи й ті з них, які за традицією, що складалася впродовж століть, формально належали і належать до одномовних) до дво- та/або багатомовності.

Ключова дилема мовного розвитку – вибір між двома можливостями: з одного боку, цілеспрямованим розвитком мовного розмаїття, з іншого, – консервацією формального або фактичного одномовного статус-кво навіть за рахунок жорсткого обмеження можливостей збереження й розвитку всіх інших мов, крім єдиної офіційної або державної, наявних у цьому мовному середовищі. Останній варіант має елемент штучності, передбачаючи значну частку примусовості. Його конкурентоспроможність викликає ще більше запитань і сумнівів на тлі процесів регіоналізації та глобалізації.

У системі вищих навчальних закладів об'єктивна тенденція до використання кількох мов у навчальному процесі зумовлена не лише ситуативним збігом обставин, а більш глибокими і серйозними причинами – онтологічними, соціокультурними, історичними. Для національних освітніх систем, зокрема й української, одним з головних і невідкладних стає завдання денационалізації освіти з наступною транснаціоналізацією, виведенням її на рівень, який би давав змогу випускникам українських ВНЗ вільно і без обмежень застосовувати свої знання й уміння і у своїй країні, і поза нею. Є підстави саме у системі вищої освіти вбачати ту ключову ланку, за допомогою якої може за певних обставин виявитися реальним внесення корективів до мовної ситуації й її перереформування відповідно до змінених умов національно-культурного та мовного існування України як суверенної держави та української нації на стадії її переходу від архаїчного стану (як нації етнічної) до стану модерного (як нації політичної).

У такий спосіб, можливо, вдалося б досягти режиму коеволюції загальнонаціонального мовного простору та мовного простору освітнього як моделі. Це, цілком ймовірно, дало б змогу здійснити історично обґрунтований, коректний із соціально-політичного погляду

колективний вибір мови, забезпечивши як належну якість, так і динаміку зумовленого новим – державним – статусом української мови мовного зсуву.

Значення освіти загалом і вищої освіти зокрема у сучасному світі неможливо переоцінити. Освітня сфера, а особливо той “продукт”, який вона виробляє, здійснює колосальний вплив на всі сфери життя, як духовні, так і матеріальні. Вищі навчальні заклади небезпідставно розглядають як ключову інституцію у сфері відтворення людського потенціалу нації. Набирає обертів тенденція перетворення вищої освіти на фактор інноваційного розвитку національної економіки та суспільно-політичної організації. Саме вища освіта закладає підвалини економічного зростання, формуючи у той же час адекватні історичному моменту концепти національної ідеї, культури, духовності. Як соціальний інститут, наділений здатністю оновлюватися з вищою, ніж інші, динамікою, взявши на озброєння теоретичне наукове знання (когнітивний продукт) найвищої проби, вона має змогу перетворитися на стрижень національного та державного розвитку у режимі модернізації.

Модернізація освіти – це не одномоментна дія, а процес, який окрім того, що характеризується тривалістю в часі, має комплексний характер, передбачаючи приведення у відповідність до нових умов та обставин якщо й не усіх ділянок освітнього процесу, то переважної більшості з них, починаючи з філософії освіти, принципів її організації та функціонування, змісту освіти, організаційних засад навчального процесу, забезпечення його на всіх рівнях сучасними технічними, технологічними, інформаційними засобами і закінчуючи суб’єктивним – людським – фактором в особі викладача, студента, адміністратора, допоміжного персоналу та ін.

Із соціально-філософської точки зору модернізація освіти постає як засіб підготовки нового покоління до оптимальної соціалізації в умовах переходу до суспільної організації нового типу, яка поєднує в собі елементи постіндустріального й інформаційного суспільства, а також перебуває під потужним впливом процесів та явищ, прямо чи опосередковано зумовлених глобалізацією. Модернізацію освіти не слід розуміти як механічну заміну старого, традиційного, новим – чи то запозиченим, чи сформованим у національному освітньому просторі. Вона передбачає синтез традиційного й інноваційного, зорієнтований на досягнення якісно вищого рівня.

Європейський досвід спонукає до запровадження багатомовності в освіті. Вища освіта в Європі стає дедалі більш прагматичною, дедалі більш чітко й послідовно зорієнтованою на ринок праці та його

потреби. Одним з наочних прикладів застосування багатомовності як важливого інструменту освіти та яскравих свідчень її конечної необхідності може служити програма “Європейський докторант”, яку останнім часом активно стимулюють відповідні органи європейської спільноти. У її рамках передбачено встановлення співпраці між університетами різних країн з метою здійснення спільних дво- та багатосторонніх докторських досліджень. У перспективі ця програма могла б стати підґрунтям для формування загальноєвропейського інституту докторантури як оптимальної моделі організації наукових студій.

З огляду на аксіологічний контекст проблеми, про яку йдеться, варто було б зазначити, що у річищі однієї з популярних і актуальних концепцій європейського інтеграційного проекту орієнтація на консервацію національного начала як на пріоритет виглядає архаїчною. Це поширюється і на такий украй важливий елемент цього начала, як національна держава. “Було б дивно, що в наш час відмови від усіх цінностей та тверезої дійсності *держава-нація*, табу, лишається тільки предметом нерационального й дорогоцінного поклоніння”, – пише із цього приводу І. Больман [4]. Погляд на проблему багатомовності з точки зору аксіології є важливим. Мають рацію автори передмови до видання “Феномен соціоприродних систем”, стверджуючи, що залучення ціннісно-етичних принципів слід розглядати як характерну рису сучасної науки. “Принципова позаморальність класичної науки відходить в минуле, – пишуть вони. – Виявляється, що наука не є принципово чужою аксіології. Більш того, сучасна наука є неможливою без врахування природи людини, цінностей пізнання і моральних орієнтирів” [5].

Включення національного мовного середовища та мовного простору освіти до європейського і глобального процесів відмови від орієнтації на одномовність на користь впровадження функціональної багатомовності, крім усього іншого, вкладається у відому концепцію “влади-знання” М. Фуко, а також “влади-інформації” та низки інших постструктуралістських концепцій, заснованих на ідеї так званого “лінгвістичного повороту”.

Як свідчить світовий досвід, стану мовної ситуації, який найбільшою мірою відповідає потребам держави й суспільства, вдається досягти там і тоді, де і коли мовна політика будується на уважному ставленні до мовних традицій, які склалися протягом історичного розвитку. Без урахування такого феномену, як “мовна біографія” країни, спроби оптимізації мовного простору стикаються з рядом проблем. На увагу при цьому заслуговує й такий аспект, як

взаємини мови та національної культури. Потреба усвідомлення ролі мови у збереженні етнічної спільноти саме як унікальної націокультурної одиниці, а також у формуванні нації як нового комунікативного середовища за принципово нових умов їх – спільноти та нації – існування, зумовлених глобалізацією та трансформацією, – набуває особливого значення.

У переважній більшості держав з офіційним режимом багатомовності або зі значним поширенням багатомовності індивідуальної це явище не лише пов'язане з особливостями історичної долі кожної з них, а безпосередньо впливає з них. Серед можливих варіантів ставлення до минулого, починаючи від абсолютного заперечення й закінчуючи безапеляційним і некритичним сприйняттям, найбільш плідним і оптимальним з огляду на цілі й завдання сучасної доби є, як показує світовий досвід, той, який передбачає шанобливе ставлення до історичної традиції й її подальший розвиток з урахуванням потреб модернізації та впливу глобалізації. Багатомовність нового типу, так само, як і “стара” багатомовність, теж базується на спадщині минулого, хоча зв'язок виявляється менш значущим за зв'язок із синхронною мовною ситуацією у глобальному світі та в окремих регіонах. Потреба переходу до “нової” багатомовності зумовлена насамперед міркуваннями прагматичного характеру й змісту, через що і виникає ефект чіткої та послідовної орієнтації цього явища на обставини поточного моменту.

Сучасні (модерні) соціальні практики передбачають багатомовність як одну з невідмінних ознак, що забезпечує можливість виходу на дійсно інтернаціональний, глобальний та регіональний рівні. Режим одномовності як формальна альтернатива багатомовності натомість стримує ці практики, значною мірою обмежуючи їх у багатьох відношеннях, замикаючи у національних рамках, ізолюючи в такий спосіб від інонаціонального загалу.

У системі ВНЗ визначальними для багатомовності нового типу виявляються такі фактори, як державна мовна політика у сфері освіти та індивідуальні запити й потреби громадян, які здобувають освіту. Усе більшої ваги тут набуває фактор застосування освіти у подальшому професійному житті випускників ВНЗ, який в імперативній формі вимагає відмови від орієнтації виключно на можливості, що їх окреслює одномовне середовище.

Автор статті у “Лінгвістичному енциклопедичному словнику” пропонує розуміти мовну політику як “сукупність ідеологічних принципів та практичних заходів з розв'язання мовних проблем у

соціумі, державі” [6]. Якщо прийняти цю дефініцію, то доведеться констатувати, що суб’єктом державної мовної політики за визначенням є тільки держава. Ця обставина нібито відкриває перед державними органами, безпосередньо відповідальними за здійснення мовної політики, необмежені можливості. У теорії це так, на практиці – не завжди. Стратегію і тактику форматування та переформування мовного простору держава обирає не на порожньому місці, не довільно, а виходячи з наявної мовної ситуації з притаманними для неї традиційними елементами, “вузькими” місцями, проблемами тощо.

Не слід забувати й про спонтанний вплив суспільства, зокрема суспільної думки, на мовні практики його членів і груп, а також побутову метамовну колективну й індивідуальну свідомість. Остання знаходить своє практичне втілення у таких фактах, як різноманітні судження рядових носіїв мови про зміст лінгвістичної науки, засновані на їхніх власних спостереженнях, враженнях, уявленнях, а також на політичних симпатіях, вплив ЗМІ, інформаційного та політичного дискурсів тощо [7].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Славова Л.Л.* Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект. – Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2010. – С. 63.
2. *Ситрин Д.* Язык, политика и американская национальная общность // Диалог – США, 1991. – С. 47.
3. *Тоффлер Е.* Нова парадигма влади. Знання, багатство, сила. Пер. з англ. – К., “АКТФ”, 2003. – С. 118.
4. *Большан І.* Мовні війни в Європі. Європейська хартія регіональних та меншинних мов. / Пер. з франц. – К., 2007. – С. 11.
5. Феномен соціоприродних систем. Світоглядно-методологічні нариси. – Київ, ПАРАПАН, 2009. – С.6.
6. *Дешериев Ю.Д.* Языковая политика // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
7. Обыденное метаязыковое сознание: онтологические и гносеологические аспекты / Отв. ред. Голев Н.Д. – Кемерово; Барнаул. – Изд-во Алтайского ун-та, 2009. – Ч. 1. – 532 с.

Яковлева Е. В. Многоязычие в контексте модернизации вузов.

В статье рассмотрен феномен многоязычия под углом зрения гипотезы, согласно которой его следует квалифицировать как императив эпохи, призванный прийти на смену языковой монокультуре, разрушив обусловленные последней конструкты, приобретшие в новых условиях признаки архаичности. Многоязычие интерпретируется как весомый элемент модернизации системы высшего образования.

Ключевые слова: многоязычие, коммуникация, компоненты коммуникации, мультикультурализм, лингвокультурный прагматизм, система высшего образования, модернизация, транснационализация.

Yakovleva O. V. Multilingualism in the context of the modernization of universities.

The article examines the phenomenon of multilingualism through the hypothesis according to which this factor should be qualified as the imperative of the day, designed to replace the language of monocultures, by way of destroying the latter resulting constructs, which become archaic features under the new conditions. Multilingualism is interpreted as a significant element of the modernization of higher education.

Keywords: multilingualism, communication, communication components, multiculturalism, language cultural pragmatism, higher education, modernization, transnationalization.

Олексенко Р. І.

СТРАТЕГІЧНІ ЗАВДАННЯ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМЦЯ

Основні завдання освіти і виховання проаналізовано в контексті формування підприємця новітньої формації – ініціативної, творчої, ділової особистості високої культури і моралі.

Ключові слова: людина, освіта, виховання, підприємництво, культура підприємця.

Феномен сучасної економічної людини передбачає високий рівень соціально-економічної, громадянської, особистісно-моральної культури і свідомості, що означає необхідність високого рівня економічної освіти і виховання у суспільстві, де забезпечуються ключові основи для формування підприємця новітньої формації. В Україні як країні перехідного, трансформаційного типу поки відбувається тільки процес становлення економічної освіти і виховання, необхідних для повноцінного розвитку в масовій та професійній свідомості елементів економічно-підприємницької культури сучасного типу. Це надзвичайно актуалізує концептуально-теоретичний, філософсько-світоглядний аналіз розвитку в нашій країні економічної освіти і виховання як основних засобів становлення

світоглядних засад сучасного підприємця. Зупинимося на цьому більш детально.

У сучасному світі людина будь-якої професії та сфери діяльності потребує достатньо високого рівня економічної освіченості, культури та свідомості, що особливо стосується тих, хто обрав для своєї професійної самореалізації сферу підприємницької діяльності. Соціально-економічна сфера життєдіяльності загальносуспільної системи в глобальному інформаційному світі домінує над іншими, що вимагає для достеменно орієнтації людини в цивілізаційному та соціокультурному просторі формування певного рівня економічних знань, цінностей, орієнтирів та вмінь. “Життєдіяльність людини протікає в соціальному просторі де вона, як суб’єкт, характеризується, зокрема, і формами включенням в економічну діяльність. Розгортання суб’єктності в процесі економічної соціалізації зумовлює формування у людини соціально-економічних настановлень, орієнтацій на певні економічні цінності, професійних знань та навичок, інших психологічних якостей набутих особистістю при підготовці до економічної діяльності. Від успішності економічної соціалізації залежить активність людини в економічній сфері, її самореалізація протягом усього життя. Актуальність дослідження проблем формуванні соціально-економічних настановлень визначається необхідністю розкриття ролі суб’єкта в процесі економічної соціалізації особистості, що дасть можливість активізувати розгортання потенцій суб’єкта, від чого залежить успішність самореалізації людини в економічній сфері” [1, 31]. Особливо активною та ефективною економічна соціалізація має бути для тих суспільних суб’єктів, які цілеспрямовано орієнтуються на самореалізацію в рамках певних форм підприємницької активності. Одним же з ключових, фундаментальних структурних елементів соціалізації, в тому числі економічної, у сучасному світі є система освіти і виховання, від якісних та кількісних показників якої багато в чому залежить міжнародна конкурентоспроможність національної економіки, а також її внутрішня стабільність, прогресивність, здатність до інноваційного саморозвитку.

Особливо актуальною проблематика економічної освіченості та соціалізованості стає для молоді трансформаційних суспільств, в яких не сформований ціннісно-орієнтаційний, світоглядно-феноменологічний, національно-культурний фундамент для становлення підприємливої особистості в її сучасному цивілізованому розумінні. У зв’язку з цим саме перед системою економічної освіти і виховання постає комплексне завдання підготовки молоді до життя та

самореалізації у фінансово-економічному середовищі сучасної світобудови. “Глибокі соціально-економічні зміни в світі, перехід до ринкової економіки ставлять перед сучасним суспільством важливу педагогічну проблему – сформувати економічну культуру молоді людини, яка сприятиме здійсненню ефективної економічної діяльності та дозволить оцінювати цю діяльність з позиції не тільки економічної доцільності, а й моральної цінності” [7, 86]. У такій ситуації економічна освіта і виховання постають не лише як професійна необхідність, але й як засіб становлення світоглядно-ціннісних, морально-етичних засад сучасного українського підприємця. “Перехід до ринкової економіки, який вимагає глибоких соціально-економічних змін у державі, висуває перед суспільством важливу педагогічну проблему формування економічної культури молоді, її підготовки до входження в життя за нових умов, значної перебудови змісту шкільної та вищої освіти” [4, 141]. Таким чином, перед українською освітньою спільнотою та широкою громадськістю сьогодні стоїть важливе завдання щодо створення відповідних умов для освітньо-виховної та світоглядно-моральної соціалізації національної молоді до складних економічних умов функціонування сучасного глобального інформаційного світу.

У цьому аспекті виникає важлива проблема, яка потребує концептуально-теоретичного аналізу, а саме: чи є нагальною сьогодні потреба в загальній професійній та економічній освіті людини як суб'єкта ринкових відносин? Відповідь на це питання, на нашу думку, може бути лише однозначною, адже волею історичної долі ми опинилися в соціально-економічній ситуації, коли ринкова економіка диктує свої правила поведінки, а суспільна свідомість знаходиться під значним впливом ідеологем, вироблених тоталітарною машиною командно-адміністративної системи. “Ломка економічного і життєвого укладу співвітчизників йде дуже болісно. Сформована система цінностей радянського способу життя, правил і норм поведінки, традицій і звичаїв господарювання ще залишається діючою і вступає в протиріччя з новими реальними умовами” [8, 42]. Така ситуація нагально вимагає вироблення на загальнонаціональному рівні ефективних механізмів формування нових світоглядно-аксіологічних, професійно-інтелектуальних та творчо-інноваційних основ соціально-економічного, підприємницького менталітету українського населення, особливо молоді. “Ринкові відносини, навіть у зрілих, цивілізованих формах, породжують численні суспільні та особистісні проблеми, до адекватного сприйняття та розв'язання яких необхідно направлено готувати, і особливо, молодь. Саме забезпечення належного рівня

життєздатності особистості, уміння орієнтуватись в швидкозмінних умовах дійсності і при цьому зберігати високу толерантність до невизначеності стає актуальним в рамках дослідження економічного аспекту соціалізації особистості” [12, 227]. Ці та інші виклики, що постають перед сучасною людиною, особливо молодого, визначають за необхідне отримання принаймні загальної економічної освіти, а для майбутніх підприємців і професійної. Окрім того, на нашу думку, в світі, що швидко змінюється, особливо в його фінансово-економічному вимірі, існує постійна необхідність збільшувати свою економічну компетентність, навчаючись впродовж життя.

Сучасна економічна освіта, як загальна, так і професійна, є необхідною умовою формування особистісних та професійних компетенцій людини, необхідних для всебічної самореалізації в умовах глобалізаційних інформаційно-інноваційних тенденцій. При цьому така освіта повинна бути не тільки вузькоспеціалізованою, але й загальносвітоглядною, особистісно-формуальною. “В умовах глобалізації інформаційно-інноваційних тенденцій та створення системи безперервної освіти першочергового значення набуває проблема формування особистості сучасного фахівця, виховання в нього якостей ділової людини, що характеризують можливості особистісного потенціалу в суспільно-громадській, державно-політичній, виробничій сферах. Отже, виникає потреба у переосмисленні та теоретико-методологічному обґрунтуванні процесу підготовки майбутніх фахівців, зокрема, економічного профілю” [3, 176]. Справді, економіко-педагогічна спільнота як один з ключових елементів української системи освіти має сьогодні докладати надзвичайних зусиль заради забезпечення методологічної, навчально-виховної, компетентісно-формуальної, світоглядно-ціннісної єдності у викладанні дисциплін економічного профілю як для майбутніх фахівців підприємств, так і для спеціалістів інших сфер професійної діяльності. Учені наголошують, що “в нових соціально-економічних та соціокультурних умовах існування незалежної України освіта в економічній галузі має бути спрямована не тільки на формування певної кількості компетенцій, але й на виховання в майбутніх фахівців прагнення до діяльності в економічній галузі, формування самостійного дбайливого господаря, який відчуває потребу в особистій економічній культурі, у інноваційному застосуванні знань на практиці, у прагненні до ділового успіху” [2, 49-50]. Таким чином, загальна та професійна економічна освіта сьогодні для будь-якого суспільства, особливо трансформаційного, є ключовим фактором забезпечення його поступального розвитку в рамках загальносвітових глобальних

тенденцій. Це, в свою чергу, актуалізує проблему диверсифікації та урізноманітнення форм, методів та організаційних режимів надання громадянам України високоякісних освітніх послуг у сфері економічних наук та навчальних дисциплін.

У країнах з розвинутою формою ринкової економіки економічна освіта, просвітництво, виховання є необхідною умовою та обов'язковим складовим елементом функціонування національної соціально-економічної системи. Високий рівень економічної освіченості, культури та свідомості в таких країнах забезпечується як наявністю економічної реальності сучасного типу, так і розвинутою економічною освітою, тоді як у трансформаційних суспільствах, зокрема в Україні, ці два елемента знаходяться в зародковому стані. “Перехід нашої країни до ринкової економіки висуває актуальну проблему сучасності – формування готовності молоді та студентів до адаптації в умовах соціально-економічного життя, що змінюється. Ця проблема може бути вирішена тільки за умови розвитку у молоді підприємницьких здібностей, які забезпечуватимуть досягнення реальних успіхів в будь-якій області вибраної ними професійної діяльності. Особливості сучасного адаптаційного процесу в Україні обумовлені не тільки глибокою трансформацією всього устрою суспільства, радикальною зміною форм власності, становленням і розвитком ринкових відносин, що визначають якісні зміни в соціально-економічній поведінці людей, але і у високому ступені нестабільності самого середовища, темпи зміни якого далеко не завжди враховують адаптивні можливості населення” [13, 13]. Розвиток економічної системи нашого національного суспільства прямо залежить від того, чи в змозі буде українська освітня спільнота виробити адекватні механізми прищеплення молоді високого рівня економічної та підприємницької культури сучасного типу. Водночас і реальні економічні процеси, безумовно, впливають на економічну соціалізацію молоді та на рівень її економічно-підприємницької освіченості та вихованості.

У зв'язку з цим професійна економічна освіта сьогодні має формуватися у тісному взаємозв'язку з конкретною підприємницькою діяльністю, що забезпечуватиме повноціннішу соціалізацію підприємливої молоді в умовах надшвидких змін у соціально-економічному житті трансформаційного суспільства глобалізаційної доби. “Одним із важливих аспектів теорії формування і розвитку економічних знань, що, власне, і вказує на їх зміст, є професійна підготовка. Саме вона є однією з головних ланок побудови ефективної системи економічної освіти особистості. Економічна освіта дозволяє

виявити певний рівень забезпечення особистості знаннями, необхідними для формування морально-економічних рис студента, підготовки його до навчально-пізнавальної та господарсько-побутової діяльності” [11, 56]. Надалі саме від креативно-інноваційних здатностей самої особистості безпосередньо залежатиме успішність її професійної підприємницької активності. Необхідно чітко усвідомлювати, що саме освіта, в тому числі загальна та професійна економічна, покликана розвивати в людині перетворювальне ставлення до дійсності, креативне ставлення до буденної та професійної самореалізації, що є необхідною умовою і для ведення успішної підприємницької діяльності в умовах розвитку ринкової економіки.

Отже, в умовах становлення молоді ринкової економіки, коли загальноосвітні, глобальні тенденції вибудовані на основі знанневих принципів, концептуально-теоретичний аналіз національної системи освіти є надзвичайно актуальним. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі сучасного стану та головних суперечностей економічної освіти в Україні. Соціальні зміни, що відбулися в нашій країні, зумовлюють значні перспективи у житті українського народу, переоцінку й оновлення всіх сфер його діяльності, в тому числі науки, освіти і культури. Одним із головних напрямків такого оновлення є пошук нових засобів формування кваліфікованих фахівців для всіх галузей, в першу чергу спеціалістів з економіки, які будуть здатні в найближчому майбутньому організувати та здійснити такі економіко-соціальні перетворення, що дозволять молодій незалежній Україні стати в один ряд із розвинутими європейськими державами. “На сучасному етапі вищі навчальні заклади, які готують економістів, повинні ще ретельніше розв’язувати актуальні завдання дальшого поліпшення їхньої професійної підготовки, зосереджувати свої зусилля на вдосконаленні змісту освіти, впровадженні в навчальний процес нових, більш ефективних методів, форм і засобів організації навчання, на формуванні в майбутніх спеціалістів активного творчого ставлення до економічної діяльності. Нагальне зростання вимог до підготовки економістів-спеціалістів, які будуть відповідати перед народом за визнання держави в цивілізованому світі, продиктоване самим часом” [14, 175]. Звідси випливає нагальна необхідність світоглядно-ціннісного, науково-методичного, інструментально-інноваційного поліпшення стану економічної освіти в нашій країні, а також подолання ключових суперечностей в її структурі, які, на нашу думку, виникають насамперед через невідповідність об’єктивної економічної реальності,

що наявна в Україні, та провідних теоретичних розробок підприємницької діяльності в умовах ринкової економіки та глобального світорозвитку.

Потужні європейські та північноамериканські країни, розвиваючи сучасні форми ринково-економічних відносин, здійснювали це в гармонійному зв'язку з новітніми досягненнями економічної науки і освіти, що сприяло формуванню інноваційно-креативного типу підприємницького мислення. Відсутність такого типу мислення в трансформаційних посткомуністичних країнах сьогодні має компенсуватися наздоганяльними темпами розвитку економічної освіти. Однак сучасна ситуація засвідчує нездатність учасників ринку менеджмент-освіти – університетів і бізнес-шкіл – забезпечити потребу бізнесу у відповідних фахівцях. Особливо це стосується підготовки фахівців, які повинні вирішувати завдання на стику інформаційних технологій із менеджментом, економікою, фінансами, кадрами, готових до роботи в галузях нової економіки. Серед таких потрібних та водночас недостатньо представлених на ринку праці спеціальностей знаходяться бізнес-аналітика, управління інформаційними ресурсами підприємства, організація інформаційних систем тощо. Слід відзначити, що загальними недоліками сучасної української економічної освіти, які потребують негайного втручання, є наступні:

- відсутність довготривалих традицій вивчення менеджменту;
- відірваність від реальних потреб економічної діяльності;
- недостатній рівень підготовки фахівців щодо володіння методами економіко-математичного аналізу;
- неврахування вимог ринку праці при підготовці фахівців економічного напрямку;
- низька середня якість підготовки студентів;
- невідповідність світовому рівню підготовки фахівців у переважній більшості ВНЗ [9, 131].

Як бачимо, у сучасній економічній освіті в нашій країні існує ще достатньо багато дисфункціональних та суперечливих явищ, фундаментальними причинами чого, на нашу думку, є як недостатня ідейно-принципова та науково-методична сформованість самої української економічної освіти, так і невідповідність реально-об'єктивних форм економічно-підприємницької дійсності України тим ринково-економічним реаліям, на які орієнтується західна економічна освіта і наука, а також підприємницька інноваційно-професійна сфера.

Ще однією важливою суперечністю сучасної української економічної освіти є її намагання використовувати інноваційно-

гуманістичні методи для формування сильної особистості підприємця тоді, як реальні умови “нецивілізованого” ринку в нашій державі вимагають від підприємця не стільки знань, умінь та високої моралі, скільки здатності викручуючись пристосовуватись до корупційного економіко-державного середовища. Ця суперечність може вирішуватися виключно за умов реформування і становлення національної ринкової економіки, коли знадобиться насправді сучасний суб’єкт підприємницької та соціокультурної активності. “Ринкова економіка сучасної України потребує такого суб’єкта економічних відносин, у якого б особистісні риси узгоджувались з принципами лібералізації виробництва, фінансів, пріоритету приватної власності” [10, 211]. Саме на основі таких цінностей та орієнтирів, з нашої точки зору, необхідно долати згадані вище суперечності національної економічної освіти, а також сприяти активнішій та креативнішій соціалізації української молоді до нових економічно-підприємницьких реалій. “Економічна соціалізація особистості розглядається як процес входження підростаючої людини в економічну сферу суспільства, як формування у неї економічного мислення, як процес інтеріоризації нової реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки. В ході його відбувається процес формування і розвитку певного типу особистості у відповідності з потребами і вимогами соціально-економічної сфери суспільства” [6, 7]. Враховуючи це, в структурі економічної освіти, як загальної, так і професійно-підприємницької, необхідно передбачати змістовні елементи, спрямовані на світоглядно-ціннісну та компетентнісну підготовку молоді до економічних реалій трансформаційного суспільства, а також на підготовку майбутніх підприємців до компетентного подолання тих суперечностей, що існують у суспільстві.

Зрештою, саме освіта є суспільною підсистемою, в якій у найактивніший та найадекватніший спосіб долається невідповідність між сферою знання і цінностей та об’єктивно-реальними умовами. Саме на економічну освіту сьогодні в нашій країні покладається завдання виховання не лише професіоналів-підприємців, але й людей з високими особистісно-духовними, творчо-вольовими здатностями. “У контексті теорії людського капіталу освіта розглядається як підготовка людей до трудової реалізації, тому перевага віддається професійним предметам. З погляду людського розвитку навчання має самостійну цінність тому, разом з професійними предметами важливого значення набувають гуманітарні дисципліни як засіб глибшого розуміння

природних і соціальних явищ, місця людини в житті” [5, 123]. Саме на потенціал подолання через економічну освіту і просвітництво розриву між усвідомлено бажаною дійсністю та наявною об’єктивною реальністю покладається багато сподівань, адже саме від цього залежить здатність майбутніх поколінь до активно-творчої, креативно-інноваційної самореалізації в економіко-підприємницькій та управлінській сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоконь І.В. Проблеми формування соціально-економічних настановлень молоді як суб’єкта соціалізації // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. XI, част. 1. – К., 2009. – С. 31-39.
2. Гінтерс З. Виховання діловитості і творчості майбутніх фахівців економічного профілю // Рідна школа. – 2005. – № 12. – С. 49-52.
3. Горбуліч І.О. Формування готовності до ділового спілкування у майбутніх маркетологів // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – 2011. – № 15 (226), серпень, частина II. – С. 176-182.
4. Гридасова Н. Місце і роль економічної культури у структурі загальної культури особистості // Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2011. – № 2 (73), лютий. – С. 141-145.
5. Гурова Ю.С. Розвиток людського ресурсу і міжнародна конкурентоспроможність країн. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Спеціальність 08.05.01 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – К., 2007. – 190 с.
6. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / загальна редакція В.В. Москаленко. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2008. – 336 с.
7. Коваленко О.В. Економічна культура як складова підготовки висококваліфікованих фахівців у ВНЗ // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). – 2011. – № 13 (224), липень, частина I. – С. 86-91.
8. Козлова Е.В. Психологические основы экономической социализации: учебное пособие. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004. – 160 с.
9. Куклін О.В. Становлення системи економічної освіти в Україні у контексті Болонського процесу // Вісник Черкаського університету. Науковий журнал. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – Випуск 120. – С. 127-133.

10. *Лавренко О.В.* Економічні настановлення як чинник становлення суб'єкта економічної соціалізації // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка.Т. XIII, част. 3. – К., 2011. – С. 211-219.
11. *Лапіна Т.* Формування економічного мислення у студентів-фахівців економічного профілю // Нова педагогічна думка. Науково-методичний журнал. – 2011. – № 1. – С. 55-58.
12. *Левцицька Н.С.* Дослідження економічної соціалізації особистості в зарубіжній та вітчизняній літературі // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка.Т. XIII, част. 3. – К., 2011. – С. 226-233.
13. *Філіпенко А.В.* Готовність молоді до підприємницької діяльності як філософсько-педагогічна проблема // Вісник НТУУ “КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2009. – Випуск 3. – С. 13-19.
14. *Фурман Т.Ю.* Результати аналізу сучасного стану сформованості професійної компетентності майбутніх фахівців у галузі економіки та підприємництва // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету “Україна” – 2011. – № 4. – С. 175-178.

Олексенко Р.И. Стратегические задачи образования и воспитания современного предпринимателя.

Основные задачи образования и воспитания анализируются в контексте формирования предпринимателя новейшей формации – инициативной, творческой, деловой личности высокой культуры и морали.

Ключевые слова: человек, образование, воспитание, предпринимательство, культура предпринимателя.

Oleksenko R. I. Strategic tasks of education and upbringing of modern businessman.

The basic tasks of education and upbringing are analyzed in the context of forming of businessman of the newest formation – initiative, creative, business personality of high culture and moral.

Keywords: human, education, upbringing, business, culture of businessman.

Семенюк Н. В.

БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА: ПРИНЦИПИ ВПРОВАДЖЕННЯ

У статті здійснено аналіз основних принципів безперервної освіти, зафіксованих міжнародними домовленостями у галузі освіти у європейському просторі.

Ключові слова: людина, освіта, безперервність навчання, культура, суспільство, професія.

Україна стоїть перед викликом упровадження і підтримки освітніх процесів за принципом “навчання впродовж усього життя”. Потреба в безперервному поповненні й відновленні професійних знань, їхньої актуалізації на продуктивному етапі людського життя зумовлена темпами науково-технічного прогресу, переходом до інформаційного етапу розвитку суспільства, широким застосуванням інноваційних технологій. Сьогодні відбувається розширення і диверсифікація освітніх послуг. Послуги безперервного навчання (БН) мають доповнити базову шкільну і вищу освіту. Це продемонстровано появою таких нетрадиційних освітніх закладів, як “університети без стін”, “школи гнучкого навчання”, центри дистанційної освіти.

Останнім часом питання безперервної професійної освіти дуже жваво обговорюють на сторінках фахових видань. Безперервна освіта, її сутність, історія становлення, політика і практика реалізації, організаційно-правові та соціально-економічні аспекти були об'єктом дослідження відомих освітян минулого, зокрема Г. Беккера, Д. Белла, П. Друкера, Е. Форє, Е. Тоффлера, і залишаються предметом зацікавлення та дискусій науковців сучасності: Б. Ананьєва, Ф. Кумбса, О. Степанової, Л. Антошкіної, В. Андрущенко, О. Чикурова, Р. Патори, Л. Семів та інших. Серед українських науковців значний внесок у дослідження безперервної освіти зробили А. Амбросов, Л. Антошкіна, С. Бандур, Й. Вовканич, В. Гаєць, О. Грішнова, Н. Голікова, М. Данько, Я. Дуткевич, Б. Данилишин, Л. Семів, М. Степко, Т. Смовженко, А. Криклій, А. Колот, В. Куценко, А. Чухно, Л. Янковська та інші вчені.

Сьогодні принципи безперервної освіти знаходять відображення в державних документах і законах практично усіх країн. Для України такими документами є Стратегія економічного та соціального розвитку України (2004-2015 роки), регіональні стратегії розвитку на період до 2015 року, щорічні Послання Президента України, програми діяльності кабінету Міністрів України з часу проголошення державної

незалежності, Національна доктрина розвитку освіти, низка законів про освіту, накази Міністерства освіти і науки України.

Проблематику безперервної освіти можна умовно розділити на дві основні сфери. Перша пов'язана з побудовою її системи як частини соціальної практики (соціально-освітній аспект безперервної освіти), друга – із процесом засвоєння людиною нового життєвого, соціального, професійного досвіду. Саме тому в другій половині 90-х років ХХ століття у сфері освіти дорослих було проголошено про поєднання принципу безперервності освіти із принципом навчання протягом життя і формуванням суспільства знань. Тим самим було зроблено спробу закріпити у суспільній свідомості розуміння взаємної відповідальності суспільства, держави й особистості за розвиток освітніх процесів.

Мета статті – визначити принципи впровадження безперервної освіти.

Серед функцій безперервної освіти виокремлюють такі: розвивальна (задоволення духовних запитів особистості, потреб творчого зростання); компенсувальна (заповнення пробілів у базовій освіті); адаптивна (оперативна підготовка й перепідготовка в умовах мінливої виробничої й соціальної ситуації); інтегрувальна до незнайомого культурного контексту; функція ресоціалізації (повторної соціалізації).

У змісті безперервної освіти прийнято розрізняти три основні значущі компоненти, пов'язані з навчанням дорослого населення: навчання грамотності в широкому сенсі, включаючи комп'ютерну, функціональну, соціальну та інші види грамотності; професійне навчання, що містить професійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації (job qualification); загальнокультурну додаткову освіту, не пов'язану із трудовою діяльністю (life qualification) [1].

Експертами ЮНЕСКО були сформульовані основні принципи безперервної освіти. Принцип всезагального характеру безперервної освіти означає наступність між різними рівнями освіти, між різними напрямками формування особистості; інтеграцію всіх освітніх впливів (навчальні заклади, соціальне оточення, виробництво, засоби інформації, заклади культури); взаємозв'язок загальної і професійної освіти, який доповнюється підготовкою на виробництві, відкритістю та гнучкістю освіти. Принцип доступності до будь-яких видів і типів освіти на основі індивідуальних здібностей та нахилів, а не тільки отриманих свідоцтв та дипломів. Принцип вільного вибору продовження навчання – можливість користування освітніми

послугами після перерви в навчанні в будь-якому віці, вільний вибір засобів, методів та форм навчання (денна, вечірня, заочна, самоосвіта). У Меморандумі неперервної освіти Європейського Союзу як висновку Європейського саміту (березень 2000 р.) відзначено, що Європа вже вступила в “епоху знань”, яка потребує зміни традиційних моделей освіти, переходу до неперервної освіти – навчання впродовж життя (lifelong learning) [2].

Ключові принципи безперервної освіти окреслені також у Меморандумі безперервної освіти [3]. Ці принципи мають стати основоположними для визначення механізмів реалізації безперервної освіти: нові базові знання та навички для всіх (такі, наприклад, як комп’ютерна грамотність, іноземні мови, технологічна культура, підприємницькі та соціальні навички); збільшення інвестицій у людський капітал; інноваційні методи викладання та підготовки фахівців; впровадження нових підходів до системи оцінки освіти; розвиток наставництва та консультування; наближення освіти (наблизити освітні можливості до власного помешкання через функціонування мережі навчальних та консультативних пунктів, використання інформаційних технологій).

За відомим дослідником Р. Даве, у рамках програми розвитку теоретичних основ безперервної освіти Інституту освіти ЮНЕСКО до базових принципів безперервної освіти також належать охоплення освітою всього життя людини; залучення у систему освіти крім навчальних закладів і центрів попередньої підготовки формальних, неформальних і позаінституціональних форм освіти; горизонтальна та вертикальна інтеграція між окремими етапами освіти; універсальність та демократичність освіти; пов’язування загальної та професійної освіти; індивідуалізація навчання; гнучкість і різноманітність змісту, засобів і методик, часу і місця навчання та інше.

На сьогодні існують наступні три основні форми освіти:

– *формальна* освіта – початкова, загальна середня освіта, середня професійна освіта, вища освіта, освіта після закінчення ВНЗ (аспірантура й докторантура), підвищення кваліфікації й перепідготовка фахівців і керівників з вищою і середньою професійною освітою в інститутах, на факультетах і курсах підвищення кваліфікації й професійної перепідготовки;

– *неформальна* освіта – професійно спрямовані й загальнокультурні курси навчання в центрах освіти дорослих, у лекторіях товариства “Знання”, по телебаченню, на різних курсах інтенсивного навчання;

– *інформальна* освіта є загальним терміном для освіти за межами стандартного освітнього середовища – індивідуальна пізнавальна діяльність, що супроводжує повсякденне життя, реалізується за рахунок власної активності індивідів в оточуючому культурно-освітньому середовищі; спілкування, читання, відвідування культурних заходів, подорожі, засоби масової інформації тощо. При цьому людина перетворює освітні потенціали суспільства в дієві фактори свого розвитку.

За цілями, які ставлять й реалізують у системі безперервної освіти, її умовно можна поділити на три складові: 1) додаткова професійна освіта – сприяє формуванню професійної основи кадрового потенціалу сучасної високотехнологічної економіки. Споживачами послуг цієї частини системи неперервної освіти є соціально адаптована частина населення, яке отримує освіту послідовно на всіх її рівнях; 2) друга частина системи освіти протягом життя забезпечує різноманітним групам населення можливість адаптуватися до мінливих умов життя. Ця підсистема передбачає освіту, спрямовану на адаптацію й реабілітацію соціальних і професійних груп, не здатних самостійно пристосуватися до швидкозмінного соціального середовища. Крім того, до цієї підсистеми залучаються громадяни, що не мають у силу різних причин доступу до формальної системи професійної освіти, що створює для них загрозу десоціалізації; 3) третя складова системи освіти дорослих забезпечує задоволення різноманітних індивідуальних освітніх потреб громадян, наприклад мовну підготовку, отримання психологічних, культурологічних та інших знань, комунікативних навичок, спеціальних умінь тощо.

До формалізованих структур додаткової професійної освіти долучаються різні неформальні структури (тренінгові групи, підготовка й перепідготовка на підприємствах і т.п.), які іноді діють на базі формалізованих структур, а нерідко утворюються неформально, як правило, на короткий термін. Також до цієї системи залучена відкрита освіта у різних її формах і дистанційне навчання.

Ефективним засобом розвитку системи безперервної освіти є створення корпоративних університетів, що забезпечують чергування одержання фундаментальних знань із практичною діяльністю. Розвиток безперервної освіти дозволяє створювати умови для формування гнучких освітніх траєкторій і вирівнювання доступу до якісної освіти на всіх рівнях освітньої системи, забезпечує набір освітніх послуг, що відповідають динамічному розвитку потреб особистості, суспільства, економіки [4].

У цих умовах необхідний новий погляд на роль і значення неперервної освіти, яка відповідає сучасним освітнім потребам. Неформальна освіта, хоча й може плануватися “згори”, але реально виникає й здійснюється тільки як відповідь на конкретний освітній запит “знизу”. При цьому активність учнів підтримується “зсередини” за рахунок реалізації їхніх актуальних інтересів і потреб.

На одній з останніх зустрічей (28-29 квітня 2009 року) міністрів освіти країн-учасниць Болонського процесу у Львовенському комюніке визначено одним із важливих освітніх завдань для країн – розширення доступу до вищої освіти через розвиток безперервної освіти [5]. Аналізуючи необхідні засоби реалізації цього завдання, зауважимо, що у Львовенському комюніке виписано такі шляхи, як навчання із частковою зайнятістю або створення можливостей навчання на роботі, наголошено на визнанні освітніх досягнень, здобутті навичок, формування компетенцій однаково через усі доступні форми навчання: формальне, неформальне або спонтанне. Наступним кроком буде оприлюднення дослідження власної національної освітньо-кваліфікаційної структури у співвідношенні з Європейською рамкою кваліфікацій навчання впродовж життя, EQF [6].

Для реалізації Концепції безперервної освіти створено Хартію Європейських університетів [7], в декларації якої зазначено, що Уряди (країн, які приєдналися до Хартії) зобов'язуються:

- визнати внесок університетів у безперервну освіту як благо для окремих осіб та усього суспільства. Обов'язком урядів є простежити за тим, що внесок університетів у розвиток безперервної освіти гідно оцінюється, що ця діяльність не розглядається як другорядна і додаткова відносно до ролі університетів. Відповідати швидко зростаючим вимогам суспільства щодо безперервної освіти, а також довгостроковим потребам ринку праці – вияв важливих культурних змін, що потребує значного фінансового інвестування;

- сприяти соціальній рівності та інтеграційному освітньому середовищу. Уряди докладатимуть усіх зусиль для того, щоб досягнення у сфері безперервної освіти були оцінені окремими особами, державними та приватними роботодавцями та іншими учасниками цього процесу. Важливо, щоб культура безперервної освіти розглядалася як загальносуспільна мета. Необхідно надавати необхідну інформацію громадянам, щоб відкрити для них доступ до можливостей безперервної освіти. У свою чергу європейські університети потребують підтримки у тому, щоб надати такі можливості усім, хто потенційно може ними скористатися у слушний момент у будь-який період свого життя;

– інтегрувати завдання безперервної освіти у діяльність установ та державних органів оцінки якості освіти. Сьогодні більшість країн підготували основу для забезпечення якості вищої освіти, що значно впливає на характер запропонованих освітніх послуг. Отже, необхідно приділяти увагу питанням безперервної освіти у контексті забезпечення якості, щоб безперервна освіта визнавалася на рівні державного пріоритету;

– підтримувати розвиток відповідних послуг з професійної орієнтації та консультаційних послуг. Важливо, щоб соціальні послуги з вибору професійної орієнтації та допомоги у працевлаштуванні були запропоновані усім, хто навчається, щоб останні змогли успішно обрати свій шлях серед гнучких пропозицій університетів. Ці послуги набувають особливого значення для тих, хто може не отримати вищої освіти і не має достатньої підтримки з боку сім'ї, друзів чи колег. Уряди зобов'язані гарантувати високу якість цих послуг не залежно від того, чи вони надаються самими вищими навчальними закладами, чи поза ними. Разом з тим уряди повинні забезпечити відповідність послуг з вибору професійної орієнтації та консультаційних послуг перспективам безперервної освіти, щоб таким чином надавати довгострокову підтримку громадянам на всіх рівнях освіти. Ця підтримка повинна задовольняти потреби студентів будь-якого віку, будь-якого соціального та культурного світогляду;

– визнавати навчальні досягнення. Уряди беруть на себе відповідальність за підтримку та заохочення навчальних закладів у процесі визнання будь-яких форм освітніх здобутків. Це завдання може бути полегшене завдяки всебічній оцінці навчальних досягнень сертифікаційними органами, а також можливостям, які мають університети завдяки відповідним засобам заохочення;

– усувати юридичні перешкоди, що заважають певній кількості потенційних студентів повертатися до вищих навчальних закладів. Уряди повинні протистояти системним перешкодам, які не сприяють прагненню багатьох потенційних студентів скористатися можливостями безперервної освіти. Це означає роботу у таких напрямках, як права на соціальних захист, короткотермінове працевлаштування, брак фінансової підтримки безперервної освіти, а також втрата внесків до пенсійного фонду за час навчання;

– гарантувати автономність університетів та заохочувати діяльність у сфері безперервної освіти. Уряди візьмуть на себе зобов'язання гарантувати університетам достатню автономність у вирішенні завдань, поставлених безперервною освітою, а також у визначенні власних умов доступу до освіти. Уряди також

забезпечуватимуть необхідні засоби заохочення, щоб сприяти визнанню значущості цієї важливої діяльності. Якщо такий рівень автономності у поєднанні із засобами заохочення не буде забезпечено, то значний прогрес у розвитку можливостей безперервної освіти буде неможливий;

– сприяти партнерству місцевих громад, роботодавців та установ на регіональному рівні. Переваги якісної безперервної освіти відчуватимуться у першу чергу на рівні регіонів Європи. Отже, йдеться про важливе завдання для агенцій регіонального розвитку, місцевих роботодавців та організацій трудящих (профспілок). Регіональна співпраця з вищими навчальними закладами та соціальними партнерами повинна бути зміцнена, оскільки вона є важливим для успішного планування та реалізації послуг безперервної освіти;

– інформувати громадян та заохочувати їх користуватися можливостями безперервної освіти, яку пропонують університети. Сприяти тому, щоб громадяни були поінформовані та обізнані з різноманітними можливостями безперервної освіти, що пропонують університети, є ключовим аспектом реалізації стратегії безперервної освіти на державному рівні, аспектом, який вимагає особливої відповідальності урядів;

– слугувати моделлю реалізації безперервної освіти.

Реалізація цих принципів в українському суспільстві знаходиться в початковому стані. Останнє потребує мобілізації матеріальних та інтелектуальних ресурсів для того, щоб іти в ногу з часом, забезпечити адекватні відповіді вітчизняної освіти на виклики глобалізації та інформаційної революції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/March2010/07.htm>.
2. *Любчук О.* Нормативно-правове забезпечення державного управління неперервною освітою в Україні /Ольга Любчук. Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2009-02/Lyubchuk.pdf.
3. Меморандум безперервної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу :www.bolognaberlin2003.de/pdf/MemorandumEng.pdf.
4. Формування єдиного відкритого освітньо-наукового простору України: оптимальне використання засобів забезпечення випереджального розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу

- до ресурсу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Science_educational-e2f67.pdf.
5. Львовське комюніке Болонського процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.eurashe.eu/.../Leuven_Louvain-la-Neuve_Communicu9_April_2009.pdf.
 6. Корчагіна Л.М. Дискретний та безперервний підходи щодо професійної підготовки державних службовців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Unzap/2009_3/unz31Korchagina.pdf.
 7. Хартія Європейських університетів з питань безперервної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pon.org.ua/international/65-khartija-yevropejskikh-universitetiv-z-pitan.html>.

Семенюк Н. В. Непрерывное образование: принципы внедрения.

В статье осуществлен анализ основных принципов непрерывного образования, зафиксированных международными договоренностями в области образования в европейском пространстве.

Ключевые слова: человек, образование, непрерывность обучения, культура, общество, профессия.

Semeniuk N. V. Continuing education: principles for implementation.

Analyzed the basic principles of lifelong learning, fixed by international agreements in the area of education in the European region.

Keywords: people, education, continuing education, culture, society, profession.

Гончаров В. І.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ОСВІТИ

Підготовка нового вчителя розглянута з огляду на інформатизацію управління розвитком освіти. Визначено характерні риси освітньої системи України. Розкрито проблеми реалізації та пріоритетні напрями державної політики у сфері інформатизації освіти в Україні.

Ключові слова: освіта, інформатизація, управління, інформаційний освітній простір.

Ключовими технологіями ХХІ століття у всьому світі визнані інформаційні та комунікаційні технології на основі систем

телекомунікації. Помітним є їх стрімке проникнення в усі сфери суспільного життя, зокрема у сферу освіти, створюючи передумови переходу країн на більш високий рівень розвитку. Інформатизація освіти є частиною глобального процесу, тому розробка освітніх технологій, які здатні модернізувати традиційні форми організації освітнього процесу, у тому числі навчання, є свідченням підвищення рівня навчального процесу у вищому навчальному закладі.

На сьогодні Україна, незважаючи на скрутне економічне становище, робить рішучі кроки для входження до Світового інформаційного простору, вбачаючи одним з головних пріоритетів інформатизацію освіти як запоруку майбутнього інтелектуального потенціалу нації. Одним із напрямів сучасної державної політики в Україні в галузі освіти є вдосконалення інфраструктури інформаційного освітнього простору. Необхідною умовою та пріоритетним напрямком розвитку системи освіти в Україні є її інформатизація. У цьому контексті важливим є створення відповідних електронних ресурсів вищих навчальних закладів (ВНЗ).

Різним аспектам інформатизації освіти присвячені численні дослідження українських вчених, зокрема В. Андрушенка, Н. Бідюк, М. Голованя, С. Гончаренка, А. Глузмана, І. Зязюна, В. Кременя, К. Корсака, А. Лігоцького, А. Пилипчака, О. Мілаша, А. Сбруєвої, Т. Фінікова; російських дослідників: В. Байденка, Є. Бондаревської, Б. Гершунського, В. Ледньова, В. Серикова, а зарубіжних науковців: Ф. Дж. Альтбах, Т. Дай, Т. Кайго, А. Келлі, К. Лайсвуд, Д. Лоугон, Т. Моу, С. Парсонс, Л. Райсберг, Л. Раблі, Д. Харгривз, Дж. Чаб та ін. Проблеми інформатизації управління освітою розглянуто у науковому доробку Л. Забродської, О. Дубаса, П. Орлова, Т. Лавриненко, В. Луначека та ін.

Мета статті – проаналізувати напрямки застосування інформаційних технологій в управлінні навчальними закладами та визначити сучасні проблеми інформатизації освіти в Україні.

Інформатизація – це сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб, реалізації прав громадян і суспільства на основі створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, побудованих на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [4].

Домінантою сучасних процесів інформатизації освіти можна вважати створення корпоративних систем управління – формування в

рамках кожного навчального закладу інтегральної системи на кшталт АСУ-ВНЗ. Інтегровані корпоративні системи містять низку основних модулів, наприклад, в університеті такими модулями можуть бути: “Розробка навчальних планів”, “Планування навчального навантаження”, “Розрахунок заробітної платні”, “Ведення контингенту студентів”, “Облік кадрів” тощо. Ці модулі в інтегрованій системі сполучаються між собою, потрібна інформація враховується автоматично, наприклад, інформація про набір студентів автоматично передається в модуль планування навантаження, так само як і розроблені в електронному режимі навчальні плани. Все це, зрозуміло, значно економить час і убезпечує від помилок, нестиковок в інформації.

Характерними рисами освітніх установ і в цілому освітньої системи України є багатоплановість видів діяльності, відомчі відмінності, різні форми власності, індивідуальна специфіка кожної освітньої установи в організації навчального процесу, керуванні науковими дослідженнями, управлінні адміністративно-господарською і фінансово-економічною діяльністю, проведенні кадрової політики, реалізації соціальних програм і т. д. Тому вирішення проблем управління освітніми установами неможливе без їх повної інформатизації на основі сучасної корпоративної інформаційної системи і без створення інфраструктури управління розвитком освіти [2, 127].

Робота таких інтегрованих систем зазвичай потребує організації автоматизованих робочих місць (АРМ). Наприклад, в університеті необхідними є такі автоматизовані робочі місця: АРМ ректора, АРМ проректорів (для кожного окреме, ймовірно, з різним набором програмного забезпечення), АРМ головного бухгалтера і АРМ бухгалтерів, АРМ начальника та АРМ інспекторів відділу кадрів, АРМ начальника та АРМ інспекторів навчально-методичного департаменту, АРМ вченого секретаря та АРМ спеціалістів наукового відділу, АРМ директора бібліотеки та АРМ модератора електронної бібліотеки тощо.

Ці автоматизовані робочі місця потрібні і для організації роботи локальної внутрішньої університетської мережі, яка є наступним технологічним кроком у процесах інформатизації освіти. Впровадження мереж можливе не лише всередині навчального закладу, а і між навчальними закладами: спочатку між тими, що співпрацюють, між закладом і органом державного управління, якому він підпорядкований, потім між галузевими, а в далекій перспективі і між усіма ними. Локальні мережі значно спрощують процеси обміну

інформацією, полегшують її пошук і надання, допомагають обміну досвідом між студентами і викладачами, підвищують прозорість і гуманістичність навчально-виховного процесу, а також підвищують його ефективність. Сучасні інтегровані інформаційні системи, які мають функціонувати в рамках окремого навчального закладу, створюють фундамент для впровадження локальних інформаційних мереж між ними.

Ще одним із прикладів застосування інформаційних технологій в управлінні ВНЗ є створення інформаційної аналітичної системи у Херсонському державному університеті (роботу над цим розпочато 1998 р.). Ця система також побудована за модульним принципом і містить, зокрема, такі модулі: “Персонал”, “Контингент”, “Студент”, “Електронна сесія” [1, 31].

Прикладом локальних мереж в освіті є створена за ініціативи Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут” національна освітньо-наукова мережа URAN (Ukrainian Research and Academic Network) для забезпечення установ, організацій та фізичних осіб зі сфери освіти, науки та культури України доступом до світових інформаційних ресурсів через мережу Інтернет. Архітектура мережі URAN трирівнева. До перших двох рівнів належить центральний вузол у м. Києві, який має магістральні (оптоволоконні і супутникові) канали передачі даних, пов’язані з глобальною мережею Інтернет і опорними вузлами мережі. Третій рівень включає власну інформаційну інфраструктуру і кампусові мережі університетів, академічних установ, наукових бібліотек, які є колективними користувачами усіх ресурсів мережі URAN. Цю мережу планується використати як основу для розгортання Національної системи дистанційного навчання [3, 195].

Інформатизація наукової діяльності сприятиме підвищенню ефективності наукових досліджень, створенню потужної системи науково-технічної інформації та її використанню на всіх етапах наукової діяльності за умови активізації всіх її форм. Повинні бути створені умови для масштабної комп’ютеризації та математизації природничих і гуманітарних наук, входження у світову інформаційну мережу баз даних та знань, формування в майбутньому “об’єднаного” чи “колективного” інтелекту. Інформатизація вітчизняної науки дасть змогу підвищити її практичну віддачу, прискорити інтеграцію у світову науку. Важливим завданням є збереження інформації про пам’ятки матеріальної і духовної культури, архівні документи, забезпечення швидкого доступу до вітчизняних і світових досягнень культури. З цією ж метою необхідно створити комп’ютерні

інформаційні системи для поширення культурних еталонів, стандартів і досягнень вітчизняної культури, насамперед створення електронних копій творів та архівів видатних діячів національної культури, представлення їх у системах глобальних комп'ютерних комунікацій, для її ефективного використання у сфері освіти та виховання, що дасть змогу у будь-якій точці України отримувати не тільки необхідну інформацію з економічних, агробіологічних, зоотехнічних, медичних, маркетингових, технологічних, юридичних питань, а і відповідні знання з історії та культури України, культури інших народів через автоматизовані бібліотеки тощо.

Але поряд з певними успіхами у процесі інформатизації освіти в Україні виявлено цілий комплекс споріднених проблем, серед яких головною є відсутність єдиного підходу в обґрунтуванні і формуванні напрямів застосування інформаційно-комп'ютерних технологій для вдосконалення системотворчих елементів освітньої діяльності. Це виражається в наступному:

- недостатній рівень врахування можливостей використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій при визначенні змісту освітніх програм і структури державних освітніх стандартів за напрямами і спеціальностями вищої і післядипломної освіти;
- недостатня кількість, якість і слабка інтегрованість спеціалізованих і загальносистемних програмно-технічних засобів та інформаційних ресурсів для застосування в освітній діяльності;
- недостатнє врахування можливостей використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій при створенні і відновленні навчально-методичного забезпечення освітньої діяльності;
- недостатнє і несистемне використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій під час удосконалення освітніх програм;
- нерозвиненість форм застосування інформаційно-комунікаційних технологій в управлінні освітою на місцевому і регіональному рівнях;
- відсутність дієвого механізму накопичення, узагальнення і поширення передового досвіду використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітній діяльності ВНЗ та інших навчальних закладів;
- відсутність цільового бюджетного фінансування створення інформаційних, освітніх і наукових ресурсів;
- невідповідність у багатьох випадках вимог державних освітніх стандартів до змісту вищої освіти сучасним проблемам використання

інформаційно-комунікаційних технологій у майбутній професійній діяльності студентів;

– недосконалість нормативно-правового забезпечення використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті, особливо дистанційних форм навчання;

– недостатньо розвинена система контролю якості електронних засобів навчання й освітніх інформаційних технологій, у тому числі дистанційних, що може призвести до зниження якості освіти;

– відсутність ефективної системи перепідготовки і підвищення кваліфікації керівних кадрів і професорсько-викладацького складу щодо використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у вищій та середній школі.

Тому при аналізі сучасного стану інформатизації освіти можна визначити ряд пріоритетних напрямів державної політики, що в тій чи іншій мірі реалізуються на сьогоднішній день. Це насамперед сертифікація та створення сертифікаційних центрів для ефективного використання зазначених засобів; підключення навчальних закладів до єдиної цифрової мережі з подальшим виходом в Інтернет; формування єдиного інформаційного середовища безперервної освіти зі створенням баз даних за напрямками та спеціалізаціями підготовки, які містили б методичну документацію, енциклопедичні та довідкові видання, підручники та навчальні посібники, а також другорядні видання, що використовуються у навчальному процесі; висвітлення наших досягнень і можливостей на міжнародних освітніх порталах та організація обміну інформаційними ресурсами української системи освіти з іншими; вдосконалення інструментальних засобів безперервної освіти, орієнтованих на прискорення освоєння матеріалу та набуття стійких навичок учнів; сюди можна зарахувати розробку комп'ютерних підручників та методичних матеріалів, комп'ютерних навчальних систем, мультимедійних продуктів і т. д.

Організація інфраструктури інформатизації освіти як складової частини інформатизації суспільства в цілому, яка б виконувала роль структури, що забезпечить створення нових, тиражування та впровадження існуючих інформаційних технологій у систему безперервної освіти.

Здійснюючи інформатизацію освітньої галузі, суспільство і освіта мають у цілому переглянути свої погляди на якість освіти, що надається, визначити основні її сучасні та перспективні складові, а також завдання щодо її досягнення в умовах ІС. Першочерговим завданням є створення глобальної комп'ютерної мережі освіти та

науки. Організація державних і приватних центрів масового навчання населення нових спеціальностей з урахуванням вимог міжнародних стандартів для кадрового забезпечення усіх напрямів інформатизації як за рахунок інтенсифікації підготовки відповідних фахівців, так і створення навчального середовища на їх комп'ютеризованих робочих місцях; розвиток системи індивідуального безперервного навчання на основі автоматизованих навчальних курсів та систем, інтелектуальних комп'ютерних і дистанційних технологій навчання.

Як бачимо, інформатизація суспільства не може відбуватися повноцінно без підготовки молоді, яка буде працювати на нових засобах передачі, вироблення та зберігання інформації. Тому важливим процесом освіти сучасності є її інформатизація, яка здійснюється швидкими темпами.

Отже, інформатизація освіти є невід'ємною складовою інформатизації суспільства, відображає загальні тенденції глобалізації світових процесів розвитку, виступає як визначальний інформаційний і комунікаційний базис розвитку освіти, гармонійного розвитку особистості і соціально-економічних систем суспільства. Саме прискорення інформатизації багато в чому залежить від якісного рівня управління відповідними соціальними системами: людиною, громадою, державою, суспільством. Потрібно звернути увагу на те, що підвищення ефективності управління дає змогу цілеспрямовано прискорити створення нової техніки, технології, забезпечити своєчасне впровадження і широке розповсюдження їх в усіх галузях народного господарства, в самому управлінні, дає можливість найкраще використовувати великий науково-інтелектуальний потенціал суспільства.

І, нарешті, перехід освітніх процесів до якісно нового, більш досконалого і результативного рівня дає змогу сучасним студентам отримувати набагато більше корисних і важливих для фахової діяльності знань, навичок і умінь. Студенти мають безліч можливостей самовираження і самовдосконалення. Головне для них – це своєчасне засвоєння і відкритість новому. Незважаючи на проблеми в державному управлінні освітою, кризові явища у політичній, економічній і фінансовій сфері, Україна має перспективи досягти рівня розвинених країн стосовно якості й ефективності використання ІКТ у навчальних закладах. На це вказують тенденції розвитку у цій сфері, інтелектуальний і кадровий потенціал країни, який великою мірою концентрується у вищих навчальних закладах і наукових установах, а також вільний доступ українських фахівців до новітніх рішень і розробок у сфері ІКТ.

Підвищення рівня комп'ютерної компетентності викладачів навчальних закладів повинно відбутись паралельно із впровадженням стандартів комп'ютерної грамотності державних службовців, фахівців, студентів, школярів. Розроблення і впровадження електронних систем управління кожним вищим навчальним закладом має узгоджуватись із технологічними рішеннями загальної системи управління освітньою сферою.

Будь-які дії із впровадження нового обладнання, відкриття доступу до нових програмних засобів і ресурсів мають супроводжуватись відповідним підвищенням кваліфікації викладацького і управлінського складу навчальних закладів. Для цього необхідно надати організаційне і фінансове забезпечення навчального процесу і сертифікації рівня володіння ІКТ. Впровадження технологій електронного навчання має підтримуватись на рівні держави не тільки фінансово, але й шляхом удосконалення нормативно-правової бази щодо можливостей їх використання у різних формах навчання, в тому числі і в дистанційній формі.

Збільшення кількості програмних засобів навчального призначення, забезпечення вільного доступу до них має супроводжуватись заходами безпеки щодо несанкціонованого доступу до цих засобів та забезпеченням захисту авторських прав і об'єктів інтелектуальної власності в цій сфері. Підвищення ефективності використання ІКТ в освіті має супроводжуватись моніторингом досягнень у цій сфері, який спиратиметься на міжнародні методики і індикатори, а також на позитивний практичний досвід інших країн, в тому числі країн СНД. Перспективність цього процесу зумовлюється тотальною інформатизацією суспільства, переходом його від виробничих форм життєдіяльності до наукомістких, які дозволяють працювати з надзвичайно великими обсягами інформації за відносно коротким часом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кремень В.Г.* Вища освіта в Україні: навч. посіб. / Кремень В.Г. Ніколаєнко С.М., Степко М. Ф. та ін. ; за ред. В.Г. Кременя, С.М. Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
2. *Орлов П.І.* Інформаційні системи і технології в управлінні, освіті, бібліотечній справі: науково-практичний посібник / П.І. Орлов, О.М. Луганський. – Донецьк: ТОВ “Альфа-Прес”, 2004. – 291 с.
3. *Співаковський О.В.* Управління ІТ вищих навчальних закладів: як інформаційні технології допомагають зробити управління ефективним: методичний посібник / О.В. Співаковський,

Д.С. Щедролосьєв, Я.Б. Федорова, Н.М. Чаловська,
О.О. Глущенко, Н.А. Кудас. – Херсон: Айлант, 2006. – 356 с.

4. Лавриненко Т.Н. Информатизация системы управления освітою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/technical-sciences-411/informatics-computer-science-and-automation-411/11382-411-0048>.

Гончаров В. И. Информатизация управления развитием образования.

Подготовка нового учителя рассматривается с учетом информатизации управления развитием образования. Определяются характерные черты образовательной системы Украины. Раскрываются проблемы реализации и приоритетные направления государственной политики в сфере информатизации образования в Украине.

Ключевые слова: образование, информатизация, управление, информационное образовательное пространство.

Goncharov V. I. Informatization development management education.

Preparing of a new teacher is considered with regard informatization development management education. Determined by the characteristics of the Ukraine educational system. Reveals implementation problems and priorities of state policy in the sphere of informatization of education in Ukraine.

Keywords: education, information, management, information education space.

Курган Я. М.

ІМПЕРАТИВИ УСПІШНОСТІ СУЧАСНОГО МЕНЕДЖЕРА

У статті визначено сучасні вимоги до менеджерів, складові їх компетенції: здібності, навички, вміння та якості, якими має володіти сучасний менеджер.

Ключові слова: компетенція, менеджер, імператив, професіоналізм.

У більшості сучасних економічних, управлінських видань наголошено на необхідності посилення практичної підготовки сучасних випускників ВНЗ. Проблема необхідності практичної орієнтації освіти є також проблемою такої науки, як менеджмент, а також провідних навчальних закладів, які здійснюють підготовку фахівців у галузі управління. Актуальність публікації зумовлена також тим, що сучасна університетська підготовка менеджерів значно слабшає і уповільнює свій темп розвитку порівняно з динамікою

бізнес-процесів, вимогливістю та дороговизною сучасної конкурентноздатної бізнес-освіти.

Метою цієї статті є визначення основних тенденцій у формулюванні вимог до керівників рівня CEO (з англ. Chief Executive Officer – керівник вищої ланки) сучасних українських компаній.

Серед провідних науковців, які вивчають питання “ідеальності”, “ефективності”, “компетентності” керівника, виокремимо роботи найбільш відомих фахівців у галузі сучасного менеджменту: П. Друкера “Ефективний керівник”, Лі Якокки “Кар’єра менеджера”, І. Адісеса “Ідеальний керівник”, М. Уоткінса “Перші 90 днів. Стратегії успіху для нових лідерів всіх рівнів”, Г. Мінцберга “Дій ефективно. Краща практика менеджменту” та інших.

У контексті загальноприйнятої, стандартної моделі компетенцій менеджера, з огляду на сучасні підручники з менеджменту та теорії управління, дослідники пропонують виокремлювати такі групи компетенцій менеджера:

- особисті якості, до яких зараховують фізіологічні, психологічні (емоційні), моральні, інтелектуальні та лідерські якості;

- професійні: потенціал, компетентність, організаторські вміння, досвід, авторитет, комунікативні якості, які, в свою чергу, прийнято поділяти на:

- обов’язкові знання, вміння виконувати свою роботу;
- пов’язані з працею з людьми, керувати ними та собою.

Так, наприклад, В. Полукаров [3] серед основних ресурсів професіоналізму менеджера виокремлює такі: ресурс відповідальності; ресурс самоствердження; ресурс інтелектуального мислення; ресурс професійної компетентності; ресурс творчості; ресурс лідерства; ресурс підприємництва.

П. Друкер, а також директор Європейського центру лідерства, президент Центральноросійської асоціації розвитку менеджменту Даніца Пург вважають, що успішний менеджер повинен:

- ефективно розподіляти власний час;
- випромінювати енергію, передаючи її команді й одночасно отримуючи від неї підтримку;

- мати власну харизму (високий авторитет, лідерські якості);

- володіти інтуїцією, яка базується на власному та засвоєному досвіді;

- глибоко розуміти особливості галузі, середовища, ринку та суспільства;

- піклуватися про людей;

– постійно вчитися (оскільки щогодини, щодня, щотижня у світі щось відбувається);

– запроваджувати інновації, не боятися змін, сміливо дивитися у майбутнє;

– вміти розслаблятися (раціональне ставлення як до роботи, так і до відпочинку).

У своїй статті ми вже зазначали, що в повному обсязі фактори, що забезпечують успіх менеджера, відображено з досвіду менеджерів рейтингу успішних керівників України, серед яких: професійна та соціальна зрілість; стратегічне мислення; емоційно-вольові якості; моральні якості; функціональні вміння; інтелектуально-психологічні можливості; самостійність у прийнятті складних, нерідких ризикованих рішень.

Сукупність джерел успішності менеджера забезпечують компетенція, сформована зі знання, досвіду та професіоналізму; якості; навички; ресурси; результати.

Узагальнивши теоретичні здобутки та вимоги сучасної практики управління, серед основних імперативів менеджера виокремимо наступні:

Теза 1. Ефективність керівництва на кожному рівні.

Професор Гарвардської школи бізнесу Лінда Хілл разом із керівником Кентом Лайбеком [4] визначили три імперативи успішного керівника. Він повинен уміти:

1. Керувати собою, що визначається як здатність до самоменеджменту за основними принципам і напрямками: здатність до самоактуалізації; особисті цінності; чітка мета; самоаналіз та самопізнання; здатність керувати власним часом; рівень протистояння стресам.

По-перше, самоменеджмент повинен допомогти керівникові підвищити власну ефективність, і в цьому полягає основна мета самоменеджменту; по-друге, зміст самоменеджменту складають сім елементів: чітка особиста мета, самоконтроль, самоактуалізація та ін.; по-третє, напрямками самоменеджменту є професійна сфера, сфера здоров'я і сфера особистісного простору людини.

2. Створити мережу власних контактів всередині організації.

Менеджер повинен встановити міцні зв'язки з людьми довкола, а також у середині організації. Залежно від обставин менеджер має чітку визначити рівень та вид спілкування; межі, формат та частоту спілкування із представниками, з людьми навколо себе; повинен забезпечити собі офіційне визнання керівництва та неофіційне визнання підлеглих.

3. Керувати командою. Це здатність до кооперації та групової роботи, здатність встановити контакти і форми співпраці.

На думку психологів, сучасних менеджерів сприймають за чотири моделі: “один з нас”; “кращий серед нас (для наслідування)”; “втілення чеснот”; “виправдання всіх очікувань”. Залежно від моделі підлеглі вибудовують своє ставлення до керівника і встановлюють межі впливу на колектив і на кожного окремого працівника.

Принциповим і головним для керівника є наступне:

- відмовитись від ідеї спрямовувати і контролювати кожен крок своїх підлеглих;
- навчитись правильно розподіляти повноваження;
- навчитись оцінювати кожного зі своїх співробітників, рівень їх компетенції;
- визначити важливість завдання, а точніше важливість наслідків від його “провалу”.
- надати підлеглим можливість здобувати навички, здібності та досвід (забезпечення професійного зростання) у ситуаціях, які мають найменші негативні наслідки для компанії.

Отже, перший імператив: менеджер має бути ефективним за трьома напрямками: керівництво собою, контактами всередині організації та керівництво командою.

Теза 2. Результати роботи.

Критеріями оцінки діяльності керівника є наступні групи:

1. Група економічних критеріїв: прибутковість організації; продуктивність; якість продукції (послуг); нововведення; стабільність організації.

2. Група соціально-психологічних критеріїв: задоволеність працівників умовами праці; характером і змістом виконуваних робіт; заробітною платою; рівнем міжособистісних взаємин; мотивація членів колективу; сприйняття авторитету менеджера; визнання його особистісних цінностей; ділових та професійних якостей та інше.

Серед основних показників, які закладено в основу рейтингу CEO за версією журналу Forbes [1], визначено наступні: динаміка виручки компанії; динаміка рентабельності за EBITDA; динаміка показника “чистий борг/EBITDA”; затребуваність керівника; привабливість компанії на ринку праці.

Другий імператив: керівник рівня CEO має здобутки, які безпосередньо визначають вагомість компанії на ринку і затребуваність самого менеджера.

Теза 3. Умови зростання менеджера, які визначає поле його діяльності. Поле діяльності менеджера зумовлено двома межами.

По-перше, умови, які надає власне організація менеджерам, наприклад можливість самовдосконалення, рівень відповідальності та прийняття рішень, умови для підвищення кваліфікації та професіоналізму та інше.

У своїй статті у журналі Forbes [2] О. Євграфова зауважує, що на думку більшості управлінців-практиків, керівників українських підприємств менеджери не здатні самостійно мислити та приймати рішення.

Однак, на думку декана Гарвардської школи Нітін Норія, ефективність менеджера залежить не лише від сукупності його досвіду, знання та вмінь, а й від умов, які для нього створює компанія. Дослідження, результати яких опубліковано в статті “Блукаючі зірки” в Harvard Business Review, показали, що більшість керівників не враховують, що ефективність менеджера залежить не лише від його знання та здібностей, але й від можливостей самої організації, у якій він працює.

На думку дослідників, для того, щоб таланти розквітли і принесли користь компаніям, необхідно: надати їм ресурси та можливості; налагодити адекватні системи та процеси; забезпечити підтримку кращим; гарантувати підвищення кваліфікації здатним співробітникам; дозволити формувати сильні команди [2].

По-друге, умови зовнішнього середовища. За визначенням Адама Крозьє, генерального директора Британської королівської пошти, серед першочергових вимог до менеджерів можна використати наступні: здатність зберігати спокій; розсудливість під тиском, вміння фокусуватись на справді важливому у цей момент; бути психологічно стійким та вміти “тримати удар”.

Підтверджує такі вимоги й В. Верб'янний, який зазначає що “більшість українських хедхантерів однією із перших якостей ідеального кандидата (*posada CEO – Я. К.*) називають вміння працювати з невизначеністю” [1, 74].

Також до вимог пристосування до зовнішнього середовища додається вимога, що зумовлена українськими реаліями – вміння налагодити роботу, встановити зв'язки із представниками органів державної влади.

Третій імператив: менеджер повинен уміти адаптуватись до зовнішнього середовища компанії, особливо до тих елементів, що безпосередньо входять до поля його діяльності, та отримувати належні умови для розвитку в межах організації.

Теза 4. Універсальність або гнучкість.

Універсальність керівника визначається двома факторами. По-перше, здатність менеджера працювати в різних країнах. Здебільшого в Україні цінується європейська освіта менеджерів, а отже іноземні менеджери, але практика показує, що іноземні фахівці здебільшого є менш ефективними в наших умовах, а найбільш ефективними серед іноземних менеджерів є росіяни або представники пострадянських країн, оскільки є більш адаптованими до умов і правил введення справ.

У свою чергу, наші фахівці, які працюють за кордоном, збільшують власну ефективність за умови отримання західної освіти та тривалого перебування в країні. Однак сучасні тенденції та прогнози на майбутнє дають можливість стверджувати про те, що через декілька років бізнес може стати настільки транснаціональним, що люди мають бути готовими працювати в різних країнах, у різних умовах тощо.

По-друге, здатність працювати на підприємствах різноманітних за масштабом, формою власності і галуззю функціонування.

Здебільшого менеджери, які мають досвід роботи в декількох компаніях, швидше адаптуються, а також мають підвищену здатність до навчання на власному досвіді.

Четвертий імператив: конкурентноздатна освіта та досвід роботи в різних сферах.

Теза 5. Відповідальність.

Поняття “відповідальність бізнесу” є однією з ключових позицій сучасного менеджменту, важливим показником як для компанії у цілому, так і для кожного співробітника окремо. Компанії фіксують свою філософію у вигляді “етичного кодексу” стосовно споживачів.

Розрізняють такі рівні відповідальності: споживач; співробітники; держава або держави, з якими співпрацює компанія; фінансова відповідальність.

Ще Г. Форд зазначав, що на першому місці повинна бути користь суспільству, а вже потім закономірне підвищення власного добробуту. Перш за все відповідальність спрямовується на споживача, потім на компанію, тобто на менеджера, який бере на себе відповідальність перед своїми співробітниками за забезпечення для них рівних умов праці та справедливої нагороди. Потім настає черга відповідальності перед суспільством, державою та країною, в якій працюють партнери компанії. І лише на останньому місці знаходиться фінансова відповідальність перед акціонерами або компаньйонами.

П’ятий імператив: спочатку повинна бути відповідальність стосовно споживача, суспільства та держави, тільки потім настає фінансова відповідальність відносно акціонерів компанії.

Проаналізувавши основні тенденції щодо вимог до сучасних керівників рівня CEO, можна зазначити наступне: по-перше, теорія управління є посилювальним, а не заперечувальним фактором відносно до практики, оскільки у визначенні базових вимог до керівника рівня CEO практика є логічним продовженням і підтвердженням теорії; по-друге, визначити універсальні імперативи менеджера досить складно, оскільки це зумовлено індивідуальністю керівника, сферою та умовами існування організації, яку він очолює. Однак, на нашу думку, визначені у статті п'ять імперативів щодо керівників рівня CEO є універсальними і повною мірою відповідні вимогам сучасної теорії та практики управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вербяний В.* Идеальный муж // Forbes. – 2013. – № 3 (25). – С. 74-75.
2. *Евграфова Е.* Таланты и начальники: почему руководители так часто жалуются на несамостоятельность своих менеджеров. // Forbes. – 2012. – № 3 (13). – С. 48.
3. *Полукаров В.Л.* Основы менеджмента: учебное пособие. – 2-е изд. перераб. – М.: КНОРУС, 2008. – 240 с.
4. *Хілл Л.* Мера отречения. Легко ли вам дается делегирование полномочий? / Л. Хілл, К. Лайнбек // Forbes. – 2011. – № 7 (07). – С. 72-75.

Курган Я. Н. Императивы успешности современного менеджера.

В статье определены современные требования к менеджерам, а также составляющие их компетенции: способности, навыки, умения и качества, которыми должен обладать современный менеджер.

Ключевые слова: компетенция, менеджер, императив, профессионализм.

Kurgan Y. M. The imperatives of the modern manager.

The article sets out the requirements for modern managers, elements of competence: the ability, skills, abilities and qualities that should have a modern manager.

Keywords: competence, manager, imperative professionalism.

Шандор Ф. Ф.

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН ДУХОВНО-ПРАКСЕОЛОГІЧНОЇ ДІЙСНОСТІ

Стаття присвячена огляду національної свідомості, що є предметом усвідомленням нацією свого ества – матеріального і духовного, буття у світі, способу існування, культури, мислення, почуттів та діяльності. Здійснено групування на три рівні національної свідомості: 1) повсякденний (думки, оцінки та судження побутового осмислення явищ, процесів та стосунків); 2) історичного буття та поточної політики (усвідомлення історичного образу нації, її генези, місця та ролі серед інших націй та народів світу); 3) ідеологічний (теоретичне осмислення буття нації у світі, рівень самоідентифікації).

Ключові слова: національна свідомість, національне виховання, соціально-філософська рефлексія.

Проблема визначення свідомості постійно привертала увагу філософів і науковців. Упродовж багатьох століть мислителі збагачували уявлення людства про свідомість, відкриваючи все нові напрями і шляхи її пізнання, що сприяє сучасному комплексному, системному осмисленню поліаспектних значень цього терміну. Серед наявних у зарубіжній філософії підходів до інтерпретації свідомості можна виокремити чимало напрямів її визначення. Зокрема, узагальнення С. Пріста містять сім основних спрямувань дослідження свідомості, які не зводяться один до одного.

Серед останніх досліджень та публікацій за досліджуваною нами проблематикою можемо виокремити насамперед дуалізм, представниками якого вважаються сучасні “інтераціоналісти” К. Поппер і Д. Еклз, “логічний біхевіоризм”, репрезентований працями К. Гемпеля, Г. Райла, Л. Вітгенштейна, ідеалізм, куди зараховуємо погляди Д. Берклі та Г. Гегеля. Матеріалістичне розуміння свідомості, розгорнуте у творах Ю. Плейса, Д. Девідсона та Т. Хондріха. Специфічними є погляди на свідомість функціоналістів Х. Патнема і Д. Льюїса, зрештою, як і представників “двоаспектної теорії”, до якої зараховують Б. Спінозу, Б. Расела та П. Стросона. Поряд із зазначеними точками зору виокремлено також феноменологічні теорії знання Ф. Брентано та Е. Гуссерля [1, 27].

Метою дослідження є аналіз процесу становлення (історичної генези) національної свідомості українського народу, що зумовлена потребами практики, насамперед необхідністю самоусвідомлення нації в процесі розбудови незалежної держави, відродження культури,

утвердження себе у світі як народу самодостатнього, конструктивного, творчого.

Свідомість – це “притаманний людині спосіб ставлення до об’єктивної дійсності, опосередкованої загальними формами суспільно-історичної діяльності людей”. Як одне з основних понять філософії свідомість часто визначається так: це “людська здатність до відтворення дійсності в мисленні; психічна діяльність як переживання й відображення дійсності; сукупність мисленневих та чуттєвих образів, чітке розуміння будь-чого” [8, 763].

Втім, наявні в поглядах дослідників розбіжності щодо розуміння і тлумачення свідомості дотепер спонукають до її поглибленого вивчення. Це пояснюється тим, що свідомість є фундаментальною категорією не лише попередньої, насамперед класичної, а й сучасної філософії. Не менш вагомою є та особливість, що в новітній філософії проблема свідомості постала в новому світлі завдяки успіхам науки, яка накопичила багатий матеріал для критичного філософського осмислення. Крім того, впродовж кількох попередніх десятиліть у вітчизняному філософському дискурсі активно дискутується проблема “боротьби зі свідомістю”. Ця метафора з’явилася у спільній праці М. Мамардашвілі та А. П’ятигорського “Символ і свідомість”. Як зазначають її автори, особливу роль відіграє деяка внутрішня негативна здатність, яка виражається у певній “боротьбі зі свідомістю”. Боротьба зі свідомістю походить від прагнення людини до того, щоб свідомість перестала бути чимось спонтанним і самодіючим. Свідомість постає пізнанням, і на цей час (слово “час” тут не має фізичного сенсу) перестає бути свідомістю, немов набуваючи ознак метасвідомості, тому терміни і твердження останньої ми умовно назвемо метатеорією. Те, що нас з необхідністю штовхає до метатеорії свідомості, є необхідністю боротьби зі свідомістю [1; 4, 28-29].

Зазначені автори наполягають, що у філософії свідомості метатеорія посідає місце теорії. З цього випливає, що свідомість розглядається ними насамперед як термін об’єктної мови певної теорії. Передбачається, що саме в критиці об’єктних теорій полягає “боротьба зі свідомістю”. Однак подібний процес цілком можна виявити і на нижчому щодо метатеорії рівні – на власне теоретичному рівні. Під цим оглядом у філософії прийнято розрізняти філософські та наукові поняття. “Якщо у філософії поняття постає категорією, граничним загальним концептом з безмежним обсягом, то в конкретних науках те саме поняття може мати цілком конкретний зміст, відповідний заданій предметній царині та об’єкту дослідження. Цілком доречно подібним чином розрізняти філософське та конкретно-наукове поняття

свідомості” [1, 3-8]. Все це призводить до необхідності переосмислення основних змістовних характеристик поняття свідомості у світлі сучасних філософських дискусій.

Водночас у наявному філософському дискурсі превалює думка про те, що свідомість – це камінь спотикання будь-якого не лише філософського напрямку, а й кожного її дослідника. У філософії так склалося, що “проблема свідомості завжди привертала пильну увагу філософів, бо визначення місця й ролі людини у світі, специфіки її взаємин з дійсністю передбачає з’ясування природи людської свідомості. Для філософії ця проблема важлива ще й тому, що ті чи інші підходи до питання про суть свідомості, про характер її відношення до буття зачіпають засадничі світоглядні та методологічні настанови кожного філософського напрямку. Природно, що підходи ці бувають різними, однак усі вони, по суті, завжди мають справу з єдиною проблемою: аналізом свідомості як специфічно людської форми регуляції і управління взаємодією людини з дійсністю” [9, 431].

У цій констатації “проблемності” свідомості також зазначається, що остання має власну специфіку. А це накладає істотні обмеження на методологію дослідження природи свідомості. Річ у тім, що феномени свідомості дані людині якісно іншим чином, ніж предмети матеріального світу. Спосіб їхньої даності має дві специфічні особливості. З одного боку, свідомість репрезентована нам не як сукупність статичних об’єктів і їхніх взаємин, а як безперервний “потік” подій, що змінюють одна одну, а також станів, зв’язки між якими простежити набагато складніше, ніж відношення між фізичними об’єктами. На це свого часу звернув увагу ще Е. Гуссерль, який писав: “Для дослідження свідомості було б безумством застосовувати ту саму методику формування понять і суджень, яка зазвичай використовується в об’єктивних точних науках. Життя свідомості знаходиться у стані постійного потоку, і будь-яке *cogito* є плинним, тому тут не можна зафіксувати останні елементи і відношення” [2, 16].

З другого боку, зазначена феноменальна послідовність разом з безперервністю має і деяку дискретну якість. Використовуючи поняття дискретності стосовно ментальних фактів свідомості, М. Мамардашвілі зауважував: “Ми можемо сказати, що ці змістовні факти свідомості дискретні. Ми не міркуємо безперервно і не усвідомлюємо безперервно. Дискретність свого свідомого існування ми доволіно накладаємо на факт змістовності свідомості” [4, 69]. Ця дискретність, на думку філософа, демонструється тим простим фактом, що людина не здатна змусити себе мислити вольовим свідомим актом. Думка виникає несподівано, часто без видимих

причин. Вона так само раптово може припинитися, оскільки немає жодної гарантії, що саме ця думка продовжиться в наступний момент мисленнєвої діяльності.

Проте незважаючи на зазначені труднощі в осягненні свідомості, філософи й науковці намагаються не тільки з'ясувати специфіку цього феномену, а й визначити його сутнісні характеристики. Зокрема, на думку М. Гайдеггера, цьому має сприяти “іманентна критика” запропонованих Е. Гуссерлем чотирьох визначень “чистої свідомості”, а саме: 1) як “іманентного буття”, 2) як “абсолютно даного буття”, 3) як “абсолютного буття, що не потребує предметів трансцендентного буття”, 4) “чистого буття як сутнісного буття переживань”.

За М. Гайдеггером визначення буття як іманентного незадовільне остільки, оскільки не розкриває сутності власне буття, хоча й передбачає його розуміння як відношення між тим, хто рефлектує, і рефлектуючими актами свідомості. Переживання як предмети рефлексійного схоплення є іманентними. Іманентність тут визначає не суще, а стосунки між сущим усередині свідомості. У визначенні свідомості як чистого буття розкривається не суще, а буття одного сущого як “предмета для іншого”. Водночас суще виявляється можливим предметом рефлексії [10, 112].

А ось визначення свідомості як абсолютної даності дещо інакше вмотивовує поняття “абсолютного”. Останнє тлумачиться як замкнений на собі іманентний потік, для буття якого не потрібні предмети трансцендентного світу. Зовнішній світ може бути яким завгодно, бо це не впливає на буття свідомості. Однак для буття речей свідомість потрібна обов'язково. Її існування конститує трансцендентний світ. Свідомість абсолютна, все інше – відносне. Реальність потребує буття свідомості як першооснови. Річ існує лише тоді, коли є апріорне переживання цієї речі (у Кантівському розумінні). Отже, йдеться про первинність свідомості стосовно об'єкта, але в жодному разі не пояснюється, що таке власне свідомість [10, 112-113].

Нарешті, визначення свідомості як сутнісного буття переживань ґрунтується на її інтерпретації як ідеальної, а не реальної. Мається на увазі не реальне буття переживань, а їхня сутнісна структура. Визначається не буття сущого, а буттєве визначення ізольованої структури інтенційності “як доступного для рефлексії, даного, конституюючого, нарешті, в ідеючому розгляді – як суть; у власному ж бутті воно цими визначеннями не окреслюється” [10, 114]. Тому, як вважає М. Гайдеггер, необхідно “виходити з природної настанови, тобто з сущого, яким воно дається із самого початку”. Це творить

передумови для розгляду свідомості й розуму як конкретних визначень “конкретного суцього” – людини [10, 115].

Водночас, як зазначає Д. Віннік, здійснене в XX столітті наукове осмислення поняття свідомості призвело до усунення цього поняття з природничо-наукового обігу загалом. У цьому сенсі спроби редукції поняття свідомості не варто розглядати як негативні, а “боротьбою зі свідомістю” слід вважати необхідний для природознавства процес. “Проте, незважаючи на всі сміливі наукові гіпотези про природу свідомості, не треба забувати, що свідомість є також філософською категорією і умовою будь-якого можливого наукового пізнання. Завжди потрібно пам’ятати, що свій сенс поняття свідомості запозичує не лише з емпіричних даних, а й із самої сутності категоріального мислення. Науковий редукціонізм, що претендує на абсолютну значущість, нагадує спробу відомого персонажа витягнути самого себе з болота за волосся. Іноді це вдається, проте подібні перемоги завжди виявляються пірровими. У цьому сенсі повна перемога в “боротьбі зі свідомістю”, тобто остаточна редукція свідомості, однаково неможлива, а це завжди залишає місце для філософського осмислення. Саме завдяки феномену свідомості стає здійсненою така царина людської діяльності, як філософія” [1, 3-8].

З огляду на це редукцію можна визначити як підміну філософського поняття свідомості конкретно-науковим, що, зрештою, і призводить до уявної перемоги в “боротьбі” зі свідомістю. Серед наявних досліджень свідомості варто виокремити два основні різновиди редукціонізму: позитивний та негативний. Репрезентований фізикалізмом і менталізмом позитивний редукціонізм намагається знайти у свідомості деякі першоелементи. Негативний редукціонізм у формі біхевіоризму та функціоналізму зводить свідомість до деякої сукупності властивостей і стосунків, позбавляє її самостійного онтологічного статусу з погляду класичної раціональності [1, 4-6].

Саме в ракурсі такої раціональності переважно й розвивалися погляди на свідомість радянських, а згодом і вітчизняних філософів. Звертаючи увагу на складність її осягнення, М. Мамардашвілі застерігав: “Свідомість – це парадоксальність, до якої неможливо звикнути” [3, 82]. Так само, як і неможливо її “вивести” через притаманну їй “невловимість”, незалежність від людської суб’єктивності. Ставлячи питання про те, чи можна свідомість вивести з чого-небудь, філософ відповідав: “Не можна. Ми змушені її прийняти як факт” [3, 47]. Адже свідомість – “властивість, онтологічно вкорінена” [3, 50]. Отже, свідомість або є, або її немає, “мати

свідомість – це означає мати тавтологію: розуміємо, тому що розуміємо” [3, 47].

Однак незважаючи на труднощі з визначенням свідомості, дослідники намагаються виокремити такі ознаки цього феномену, які дозволили б увиразнити його категоріальну сутність. Мабузь тому представники сучасного конкретно-наукового знання і філософські системи, які орієнтуються на науку, віддають перевагу діалектико-матеріалістичній концепції, котра, на відміну від інших, надає можливість досліджувати різні форми і продукти розумової діяльності науковими методами. Проте незважаючи на популярність у науковому співтоваристві, ця концепція не пропонує логічно несуперечливих відповідей на найскладніші, фундаментальні проблеми свідомості, що перевіряються практикою, зокрема такі: чи формується свідомість внаслідок природно-історичної еволюції матерії і її загальної, атрибутивної властивості – відображення?

За свідченням О. Спіркіна, свідомість є здатністю розуміти навколишній світ, процеси, що відбуваються в ньому, власні думки і дії, своє ставлення до зовнішнього світу й до самого себе. Свідомість – це вища, притаманна тільки людям і пов’язана з мовою функція мозку, яка полягає в узагальненому й цілеспрямованому віддзеркаленні дійсності, в певній уявній побудові дій і передбаченні їхніх наслідків, у розумному регулюванні та самоконтролюванні поведінки людини [7, 432].

Більш розлоге потрактування свідомості пропонує Є. Петушкова, зазначаючи, що традиційно свідомість вважається одним із таких фундаментальних понять філософії, психології, соціології, яке протистоїть у контексті суб’єкт-об’єктної опозиції поняттю буття як суб’єктивне – об’єктивному. Притому в рамках матеріалістичної традиції поняття “свідомість” характеризує найважливіший системний компонент людської психіки. Функціонування свідомості забезпечує людині можливість виробляти узагальнені знання про зв’язки, відношення, закономірності об’єктивного світу, ставити цілі й розробляти плани, що передують її діяльності в природному і соціальному середовищі, регулювати та контролювати емоційні, раціональні та предметно-практичні стосунки з дійсністю, визначати ціннісні орієнтири власного буття і креативно перетворювати умови свого існування. Свідомість є внутрішнім світом почуттів, думок, ідей та інших духовних феноменів, які безпосередньо не сприймаються органами чуття і принципово не можуть стати об’єктами предметно-практичної діяльності ні найбільш свідомого суб’єкта, ні інших людей [5, 721].

Серед філософсько-гносеологічних концепцій свідомості, які мають у перспективі значний потенціал для здійснення синтезу різних філософських і світоглядних напрямів досліджень свідомості, розроблених протягом останніх десятиліть російськими філософами, можна виокремити дві концепції – О. Спіркіна та А. Іванова [2, 35]. У працях цих філософів найбільш адекватно й розлого охарактеризовані сутність і структура свідомості.

Зокрема О. Спіркін витлумачує свідомість як здатність ідеального відображення дійсності, перетворення об'єктивного змісту предмета на суб'єктивний зміст духовного світу особистості, а також специфічні соціально-психологічні механізми та форми такого віддзеркалення на різних його рівнях. Саме в суб'єктивному світі свідомості здійснюється відтворення об'єктивної реальності й уявна підготовка до перетворювальної практичної діяльності, її планування, акт вибору та цілепокладання. Причому свідомість – не примітивне психічне відображення, а вища форма психічного віддзеркалення дійсності суспільно розвиненою людиною. Вона є такою функцією людського мозку, сутність якої полягає в адекватному, узагальненому, цілеспрямованому й такому, що здійснюється в мовній формі відтворенні та конструктивно-творчому перетворенні зовнішнього світу.

Завдяки свідомості людина виокремлює себе з навколишнього світу і протиставляє себе йому як суб'єкт об'єктові. Свідомість полягає не лише в емоційній оцінці дійсності, а й у забезпеченні цілепокладаючої діяльності, у побудові усвідомлених дій і передбаченні їхніх наслідків на особистісному і соціальному рівнях, у здатності особистості усвідомлювати те, що відбувається як у навколишньому, так і у власному духовному світі. Отже, за О. Спіркіним свідомість – не просто відображення світу, а ідеальна форма діяльності, орієнтована на віддзеркалення і перетворення дійсності. “Свідомість – це вища, притаманна тільки людині й пов'язана з мовою функція мозку, яка полягає в узагальненому, оцінювальному й цілеспрямованому відображенні та конструктивно-творчому перетворенні дійсності, в попередній уявній побудові дій і передбаченні їхніх результатів, у розумному регулюванні й самоконтролі поведінки людини” [8, 83].

З огляду на вищенаведені позиції в національній самосвідомості важливе місце мають уявлення про історичну долю народу, його традиції. Водночас у структурі національної самосвідомості важливу роль відіграють погляди і уявлення, пов'язані із самовизначенням національної спільноти, з усвідомленням соціальних, соціально-

політичних, моральних, естетичних та багатьох інших цінностей. До національної самосвідомості належать психічний склад, національний характер, норми, уподобання, тобто явища, які часто характеризуються як національна психологія. Отже, національна самосвідомість – це усвідомлення нацією себе як суб'єкта історичних дій, власних інтересів, свого місця у світі, власної історії та культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винник Д.В. Сознание как проблема в современной философии и науке // Гуманитарные науки в Сибири. – Новосибирск, 2002. – № 2. – С. 3-8.
2. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии ; пер с нем. А. В. Михайлова. – Т. 1. –з М.: ДИК, 1999. – 336 с.
3. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
4. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символе и языке. – М.: Ярк, 1997. – 217 с.
5. Прист С. Теории сознания. / Перевод с англ. Грязнова А. Ф. – М.: Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 2000. — 288 с.
6. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и др. – М.: Педагогика, 1993. – 448 с.
7. Спиркин А.Г. Философия: Учебник. – М.: Гардарики, 2008. – С. 432.
8. Философский словарь / Сост. И.В. Андрущенко. – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.
9. Фролов И.Т. Введение в философию : Учеб. пособие для вузов / Авт. колл.: Фролов И. Т. и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2003. – 623 с.
10. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени. – Томск: Водолей, 1998. – 384 с.

Шандор Ф. Ф. Национальное сознание как феномен духовно-праксеологической действительности.

Статья посвящена обзору национального сознания, являющегося предметом осознанием нацией своего естества – материального и духовного, бытия в мире, способа существования, культуры, мышления, чувств и деятельности. Осуществлено группирование на три уровня национального сознания: 1) повседневный (мнения, оценки и суждения бытового осмысления явлений, процессов и отношений), 2) исторического бытия и текущей политики (исторический облик нации, ее генезис, место и роль среди других наций и народов мира), 3) идеологический (теоретическое осмысление бытия нации в мире, уровень самоидентификации).

Ключевые слова: национальное сознание, национальное воспитание, социально-философская рефлексия.

Sandor F. F The national consciousness as a phenomenon of the spiritual and praxeological reality.

The paper reviews the national consciousness that is subject to realization of the nation of its nature - material and spiritual, being the world's way of existence, culture, thought, feeling and action. Done grouped into three levels of national consciousness: 1) casual level (opinions, estimates and judgments consumer understanding of phenomena, processes and relationships), 2) the level of historical existence and the current policy (aware of the historical image of the nation, its origins, role and place among the nations and peoples of the world), and 3) the ideological level (theoretical understanding of being a nation in the world, the level of self-identification).

Keywords: national consciousness, national education, social and philosophical reflection.

Сащук Г. М.

**НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА**

У статті проаналізовано різні підходи до трактування поняття “інформаційне суспільство”. Визначена схожість та відмінність наведених концепцій.

Ключові слова: інформаційне суспільство, комунікаційні технології, комп'ютерна техніка, постіндустріалізм.

У наші дні формуються абсолютно нові стосунки між людьми в усіх сферах життєдіяльності, які нерідко описують поняттям “інформаційне суспільство”.

Так, економічна складова інформаційного суспільства розглянута в публікаціях Ю. Бажала, М. Делягіна, Т. Єршової, А. Жаліло, Л. Мельника, С. Романенка. Проблеми гарантування інформаційної безпеки в умовах глобалізації є предметом наукової уваги таких авторів, як М. Делягін, О. Дзьобань, Г. Ємельянов, А. Кузнецов, А. Райков, Л. Сергієнко, Г. Смолян, В. Чернієнко та ін. Питаннями правового забезпечення процесу становлення глобального інформаційного суспільства займаються В. Копилов, А. Колодюк, А. Стрельцов, М. Якушев, І. Коліушко. Проблему трансформації науки і наукового знання, що відбувається під впливом інформаційних

технологій, розробляють І. Алексєєва, К. Жоль, Д. Іванов, М. Мойсєєв, О. Огурцов, А. Ракітов, І. Хоменко. Віртуальні властивості інформаційного суспільства вивчають Л. Нікітін, Е. Смеричевський, А. Говорунов, Д. Іванов, М. Носов, М. Опенков, О. Генісаретський, Р. Гаріфулін та ін.

Прихильність до певних підходів, різних дисциплін впливає на розстановку акцентів і виражається у різноманітності запропонованих трактувань нового стану соціуму [1]. Водночас парадоксальним чином загальновизначеного поняття “інформаційне суспільство” все ще не існує.

Мета статті – охарактеризувати сучасні підходи до визначення сутності інформаційного суспільства.

Але почнемо з того, що являє собою, на думку теоретиків і практиків, новий етап розвитку цивілізації, який досі не має остаточного визначення: Lifelong Learning Society (Суспільство дожиттєвого навчання), Digital Society (Цифрове суспільство), Net-Intellect Society (Суспільство мережевого інтелекту), Global Society (Глобальне суспільство), Information Society (Інформаційне Суспільство), Silicon Society (Кремнієве /піскове/ суспільство) [2].

У доповіді групи Мартіна Бангеманна (група на чолі з доктором права, віце-президентом Єврокомісії М. Бангеманном, сформована на вимогу Єврокомісії 1993 року для дослідження розповсюдження інформаційних технологій та з'ясування проблем, що виникають у цьому процесі; вперше з'являється поняття європейського інформаційного суспільства (1994), оскільки дано основні визначення, характеристики й ознаки такого суспільства в Європі), використовується назва “інформаційне суспільство” за назвою основного ресурсу – інформації. Але так само слухними є й інші визначення, оскільки ґрунтуються на основних ознаках нової суспільної формації.

Цікаво з цього приводу висловився британський учений Ф. Вебстер: “Читаючи літературу про інформаційне суспільство, просто дивуєшся – наскільки великою є група авторів, які оперують нерозробленими визначеннями предмету, про який пишуть” [3, 13]. Власне, цю точку зору поділяє його співвітчизник Г. Маккей, стверджуючи, що це “широкий парасольковий термін (“a loose umbrella term”), яким користуються різні автори і коментатори щодо сучасних далекоюсяжних соціальних змін. Він містить розмаїття аргументів, якими всі вважають інформацію та інформаційні технології, що якимось чином перебувають в центрі соціального порядку, який виникає як щось нове у процесі еволюції” [4, 21].

Термін “інформаційне суспільство” фактично одночасно був уведений у науковий обіг в Японії і США на початку 1960-х років. Теорія інформаційного суспільства почали розробляти такі автори, як М. Порат, М. Рубін, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, Р. Катц та інші вчені.

Спочатку дослідники інформаційного суспільства звертали увагу переважно на вдосконалення засобів поширення і забезпечення доступу до інформації, вивчаючи технологічні, інфраструктурні та економічні аспекти. Це було природним чином зумовлено вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій, що спричинило істотні зміни на світовому ринку [5, 42].

Соціогуманітарні аспекти становлення нового інформаційного суспільства почали активно досліджуватися в результаті усвідомлення того, що черговий якісний стрибок у розвитку технологій призвів до нової глобальної соціальної революції, що не поступалася революціям минулого за своїми масштабами і впливом на людське співтовариство. Так, в 60-70-х роках ХХ ст. у західній літературі вважалося, що основою формування інформаційного суспільства є розвиток обчислювальної та інформаційної техніки. Називали й низку інших ознак: глобальний характер інформації, вільне від державних кордонів поширення інформаційних потоків; значне зростання можливості збору, обробки, зберігання, передачі інформації, доступу до неї; збільшення дії інформації на розвиток різних сфер людської діяльності; перехід до нових форм зайнятості та ін.

Варто назвати різноманітні підходи до визначення поняття “інформаційне суспільство”. Так, Ф. Вебстер виокремлює п’ять основних підходів, кожен з яких базується на тому чи іншому критерії інформаційного суспільства. Насамперед це технологічний і економічний критерії (виходячи з найбільш явних перетворень у цих сферах людської життєдіяльності, більшість дослідників будують свої визначення інформаційного суспільства саме на них); критерій, пов’язаний зі змінами у сфері зайнятості населення (професійний), а також просторовий і культурний критерії [6, 74]. Однак сам Ф. Вебстер так і не дав власного визначення інформаційного суспільства у своїй відомій праці “Теорії інформаційного суспільства”.

Аналізуючи різні підходи до визначення цього терміна, дослідник зауважує існування ще одного визначення, кардинально відмінного від попередніх: воно виходить не з того, що у наш час стало більше інформації, а з того, що характер цієї інформації змінив спосіб нашого життя. Ця дефініція передбачає, що в основі нашої поведінки сьогодні – теоретичні знання та інформація, а, отже, спирається не на кількісні

критерії, що важко піддаються обліку, як попередні визначення, а на якісні, які є переконливим аргументом на його користь.

Інший дослідник А. Даф виокремлює три способи розуміння інформаційного суспільства: з погляду інформаційно-економічного підходу, з позиції інформаційних потоків та інформаційно-технологічного підходу.

Названі підходи не обов'язково є взаємозаперечними, хоча дослідники інформаційного суспільства відповідно до своїх уявлень виводять на перший план переважно те або інше визначення. При цьому основою більшості підходів стає переконання, що кількісні зміни у сфері інформації призводять до виникнення якісно нового типу соціального устрою. Багато в чому теоретики виходять зі схожих міркувань: у наш час практично в усіх сферах життя суспільства стало більше інформації, значить, суспільство, в якому ми живемо, є інформаційним.

Розглянемо підходи до визначення “інформаційного суспільства”, що найчастіше зустрічаються. Нові технології – одна з найпомітніших ознак настання нових часів, їх часто сприймають як ознаку виникнення інформаційного суспільства. Ідея полягає в тому, що великий обсяг технологічних новацій повинен призвести до соціального перевлаштування, бо його дія на суспільство досить значна. Прихильником такого бачення є провідний футуролог Елвін Тоффлер. Він запропонував своє трактування феноменології історичного процесу, яка переакцентує погляд на традиційні історіографічні тріадичні концепції. Е. Тоффлер виокремив у історії цивілізації три “хвилі” революційних змін: перша хвиля – аграрна (до XVIII ст.), друга – індустріальна (до 1950-х рр. XX ст.) і третя – пост- або суперіндустріальна (починаючи з 1950-х рр.) [7].

Розвиток комп'ютерної техніки і засобів зв'язку призведе, на його думку, до зміни структури зайнятості, а в поєднанні з інтелектуалізацією праці, що посилюється, до появи так званих “електронних котеджів”, які дадуть змогу перенести роботу з офісу в житло працівника. Скорочення транспортних витрат, витрат на забезпечення централізованих робочих місць, впровадження “електронних котеджів” призведе до зміцнення сім'ї і підсилить тенденції до відродження привабливості малих міст і сільського життя. Боротьба за “електронний котедж”, як передбачає Е. Тоффлер, очевидно, об'єднає не тільки технологів і корпорації, які прагнуть використовувати нові технічні можливості, а й широкий спектр інших сил: захисників навколишнього середовища, реформаторів праці в новому стилі, коаліцію організацій від консервативних церков до

радикальних феміністок і основних політичних груп – на підтримку того, що може розглядатися як нове, більш прийнятне майбутнє сім'ї [7].

Новітні концепції в руслі постіндустріалізму й інформаційного суспільства пов'язані перш за все з дослідженнями Пітера Дракера і Мануеля Кастельса. П. Дракер, відомий американський економіст, один із творців сучасної теорії менеджменту, свій внесок у формування нової зовнішності концепції постіндустріалізму зробив у 1995 р., опублікувавши книгу “Посткапіталістичне суспільство” [8], в якій виклав власні погляди на сучасний стан і перспективи розвитку західної цивілізації. Він описує тенденції, що ведуть до подолання традиційного капіталізму, причому основними ознаками зрушення, що відбувається, у нього є такі: перехід від індустріального господарства до економічної системи, заснованої на знаннях і інформації; подолання капіталістичної приватної власності і відчуження (у марксистському його розумінні); формування нової системи цінностей сучасної людини і трансформація ідеї національної держави в ідею глобальної економіки та глобального соціуму.

Інший підхід до визначення поняття “інформаційне суспільство”, що не менш часто зустрічається, пов'язаний з економічними перетвореннями і передбачає облік зростання економічної цінності інформаційної діяльності. Якщо спостерігається збільшення частки інформаційного бізнесу у валовому національному продукті, то цілком логічно можна дійти висновку, що економіка стала інформаційною. Якщо в економічній сфері інформаційна активність превалює над діяльністю у галузі сільського господарства та промисловості, то, отже, можна говорити про інформаційне суспільство. Відповідно, інформаційне суспільство розуміється тут як суспільство, в якому провідне місце займає виробництво інформаційного продукту та інформаційних послуг [9].

Але визнаючи об'єктивність збільшення інформаційного сектора в економіці загалом і зростання економічної значущості інформації, не можна не помітити складності цього підходу в спробі виділити розміри і складові інформаційного сектора економіки. Крім того, сучасну економіку не можна вважати повністю інформаційною, розвиток інформаційного сектора в ній логічно поєднується з існуванням традиційних індустріальних галузей, що також викликає певні сумніви у спробі зробити інформаційно-економічний критерій панівним в аналізі інформаційного суспільства.

Третій, професійний підхід до визначення поняття “інформаційне суспільство” стосується сфери зайнятості населення. Такий підхід

тісно пов'язаний з працями Д. Белла, відомого теоретика “постіндустріального суспільства”. Цей термін практично є синонімом поняття “інформаційне суспільство” і саме в цьому розумінні його використовує дослідник, який найважливішою економічною прикметою постіндустріального ладу вважає експансію виробництва послуг та інформації, звертаючи увагу на те, що в усіх без винятку галузях господарства зростає частка “білих комірців” – кваліфікованих працівників, безпосередньо не пов'язаних з фізичною працею, а питома вага працівників, зайнятих у різних сферах послуг, також збільшилася і перевищила 50 % загальної зайнятості в народному господарстві.

На думку Д. Белла, “першою і найпростішою характеристикою постіндустріального суспільства є те, що більша частина робочої сили вже не зайнята в сільському господарстві та обробній промисловості, а сконцентрована у сфері послуг” [10, 18]. Тому якщо у суспільстві більш як 50 % населення зайнято у сфері послуг, настала постіндустріальна фаза його розвитку; якщо у суспільстві більш як 50 % населення зайнято у сфері інформаційно-інтелектуальних послуг, то суспільство стало інформаційним [11].

Зростання сфери послуг цілком закономірно супроводжується більш високим рівнем економічної ефективності, що виявляється у значно більшій питомій вазі додаткової вартості в продукції сфери послуг. Гарантом цього процесу є те, що сфера послуг і зайнята у ній праця характеризуються більш високим рівнем якості, насамперед інтелектуалізацією праці порівняно з іншими сферами. Так, у промисловості кількість працівників, що закінчили вищі навчальні заклади всіх рівнів акредитації, становить 40,1 %, у сільському господарстві – 19,7 %. Водночас у галузях охорони здоров'я і соціального забезпечення ці показники складають 64,3 %, освіти – 69,4 % [12].

Сам термін “постіндустріальне суспільство” вперше був уведений до наукового обігу в 1958 році американським соціологом Д. Рісменом [13]. На початок 60-х років сформувалися найважливіші методологічні основи, що дає підстави розглядати становлення нового соціального стану з позицій відходу від традиційного індустріалізму і розвитку “економіки послуг”, пов'язаного з підвищенням ролі технологічного фактора, науки й освіти, розширенням впливу нового класу кваліфікованих професійних менеджерів і технократів і якісною зміною місця теоретичного знання та інформації у суспільному виробництві [14]. Йшлося про становлення глобальної інформаційної індустрії, підвищення ролі знань та інформації в економічному і

соціокультурному розвитку, появу нових форм демократії, структурні зрушення у зайнятості та в інших сферах життєдіяльності суспільства.

Розглядаючи структуру зайнятості населення і моделі спостережуваних змін, Д. Белл припустив, що людство вступає в інформаційне суспільство, де більшість зайнятих працюють в інформаційній сфері [15]. Зниження зайнятості у сфері виробництва і збільшення зайнятості у сфері послуг він розглядає як заміщення фізичної праці працею “білокомірцевою”. Оскільки “сировиною” для нефізичної праці є інформація (вона протиставляється фізичній силі, навичкам ручної праці та її “машинним” характеристикам), суттєве збільшення частки праці в інформаційній сфері може розглядатися як виникнення інформаційного суспільства [10].

Слід зазначити, що цей підхід до визначення інформаційного суспільства принципово відрізняється від технологічного й економічного. Акцент на змінах у сфері зайнятості підкреслює швидше трансформаційні можливості інформації як такої, ніж дію інформаційних технологій. Тут інформація просувається і створюється у сфері зайнятості та реалізується в людях через навчання й досвід. “Інтелектуалізація” і глобалізація економічного життя потребує відповідних змін у соціальній організації суспільства, у сфері освіти, у способах виробництва.

Знання, зафіксовані в технологіях і глобалізаційних комп’ютерних системах, стають об’єктивним фактором економічного розвитку. Д. Белл свого часу зазначав: “Якщо індустріальне суспільство засноване на машинній технології, то постіндустріальне суспільство формується під впливом технології інтелектуальної. І якщо капітал і праця – головні структурні елементи індустріального соціуму, то інформація і знання – основа суспільства постіндустріального” [16, 33].

Істотний внесок у розвиток доктрини постіндустріалізму зробив американський політолог Зб. Бжезінський, який виклав основні положення своєї футурологічної концепції у книзі “Між двох століть. Роль Америки в технотронну еру”. Він стверджував, що постіндустріальне суспільство стає технотронним, тобто суспільством, яке в культурних, психологічних, соціальних та економічних відносинах формується під впливом техніки й електроніки, особливо розвинutoї у сфері комп’ютерів і комунікацій [17].

Технотронна революція має не локально-територіальний, а глобальний характер, поступово охоплюючи весь світ. Електронні аудіовізуальні засоби зв’язку створюють нове бачення світу й новий шлях до рівності – через деідеологізацію, що означає звільнення від

усіх організованих форм віри і що пропонує обирати стилі життя, спираючись на свої відчуття і потреби, а не на цілі, що зазначені у політичних програмах. Ця нова революція, зазначав Зб. Бжезінський, майже одночасно впливає на всю планету, в результаті всі новачі і чудасії у формах поведінки швидко переміщаються від одного суспільства до іншого [17, 97-98].

Темпи розвитку інформаційних технологій, на думку прихильників цієї концепції, переводять постіндустріальне суспільство в новий якісний стан або стадію інформаційного суспільства. Так, зокрема, Й. Масуда, аналізуючи період 1940-1970-х рр., відзначав, що зміна поколінь комп'ютерної техніки і перехід від одного технологічного рішення до іншого, більш здійсненого, відбувається дедалі швидше. Швидкість розгортання інформаційної революції не тільки в кілька разів вища від темпів розвитку технологій використання енергії, а й має тенденцію до постійного прискорення [18]. Група авторитетних авторів (від Р. Райха до М. Кастельса) вважає, що рушійною силою сучасної економіки є люди, чия головна здатність полягає у використанні інформації: сьогодні основними двигунами економіки стали ті, чия праця потребує створення та використання інформації [19, 45-46].

Дійсно, в розвинутих країнах більш як 70 % робочої сили зайнято у сфері послуг, “білокомірцева” робота зараз превалує, що дає підстави для визначення інформаційного суспільства за допомогою запропонованого Беллом підходу. Недоліки цього підходу пов'язані перш за все з проблематичністю розподілу занять за категоріями “інформаційне” – “неінформаційне”. “Така методологія, – зазначає Ф. Вебстер, – подає нам величезні обсяги інформаційної зайнятості, але не дає інструменту для диференціації найбільш істотних обсягів інформаційної роботи” [3, 23].

Наступний, четвертий підхід до визначення інформаційного суспільства хоч і спирається на економіку та соціологію, ґрунтується на географічному або просторовому принципі. Період становлення інформаційного суспільства збігся з процесом глобалізації, характерними проявами якого є: надшвидкий розвиток електронної комерції, скоординованість фінансових ринків, розвиток наднаціональних організацій. Радикальний характер розглянутих процесів інформаційного суспільства, який стосується першооснов соціальної організації життя людей, не викликає сумнівів. Наукова думка не могла не відгукнутися на це переглядом власних передумов, категоріальних структур, зміною статусу і завдань теоретичного знання. У цьому взяли участь провідні філософи і соціологи:

Ю. Хабермас, Ж. Бодрійяр, Е. Гідденс, У. Бек, Н. Луман, І. Кастельс, І. Валлерстайн та ін.

М. Кастельс підкреслює визначальне значення знання для нової економіки, яка спирається на капіталістичну форму виробництва і має інформаційну форму розвитку. Трансформаційні процеси в економіці викликають серйозні зміни на ринку праці. Індивідуалізація умов найму працівників фактично ділить робочу силу на дві категорії: тих, хто є висококваліфікованим фахівцем або має здібності до навчання, і тих, хто може виконувати тільки низкопрофесійні операції. Таким чином відбувається розподіл праці у глобальних масштабах – капітал і праця виявляються розташованими у різному просторі і часі. На думку М. Кастельса, вони живуть один за рахунок іншого, але один з одним не пов'язані, оскільки життя глобального капіталу все менше і менше залежить від конкретної праці і все більше й більше від накопиченого об'єму праці як такого, яким управляє невеликий мозковий центр, що мешкає у віртуальних палацах глобальних мереж.

Головний акцент тут зроблено на глобальні інформаційні мережі, які зв'язують різні місця планети, а тому впливають на організацію часу і простору. Особливої популярності ця концепція набула останніми роками у зв'язку зі збільшенням ролі інформаційних мереж у соціальній організації суспільства і розвитком Інтернету. М. Кастельс доводить, що головною рисою інформаційної епохи стають мережі, що пов'язують між собою людей, інститути і держави [20].

Попри наявну розмаїтість підходів і визначень інформаційного суспільства різних авторів, всі вони сходяться в тому що інформація, інформаційно-комунікаційні зв'язки є ключем до розуміння сучасного суспільства. Можливо, найкоротшим визначенням інформаційного суспільства може бути таке: суспільство, засноване на інформації. По суті, саме ця позиція є основоположною.

Загалом визначити поняття “інформаційне суспільство” можна, як мінімум, трьома способами.

По-перше, перерахувати характеристики, що властиві цьому типові суспільства. Однак список характеристик залежить від підходу до осягнення суті інформаційного суспільства, крім того, повного і вичерпного переліку досягти неможливо, оскільки життя постійно вносить свої корективи.

По-друге, можна піти іншим шляхом, вказавши, що інформаційне суспільство – це наступний ступінь в історичному розвитку людства в колі “аграрне – індустріальне – постіндустріальне суспільство”,

пов'язати становлення інформаційного суспільства з реалізацією концепції сталого розвитку чи з ідеєю Вернадського про ноосферу.

Можливий і третій, компромісний варіант, що поєднує методологічні основи перших двох способів визначення інформаційного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Семенюк Э.П. Информатизация общества, культуры, личности // НТИ. – Сер. 1. – 1993. – № 1. – С. 1-8.
2. Дрожжинов В. Европейский путь построения информационного общества [Электронный ресурс] / В. Дрожжинов, Ф. Широков. – Режим доступа : <http://pcweek.ru/year1998/n47/cp1251/reviews/chapt1.htm>. – Название с экрана.
3. Узбстер Ф. Теории информационного общества ; пер. с англ. М.В. Арапова, Н.В. Малыхиной / под. ред. Е.Л. Варгановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
4. Maskay H. Theories of the Information Society // Investigating the Information Society. – London: Routledge, 2001. – P. 21-42.
5. Дзьобань О.П. Засоби масової комунікації в контексті інформаційної безпеки: діяльнісні й функціональні аспекти // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. – Соціальна філософія, психологія. – Харків: ХУПС, 2005. – Вип. 2(23).
6. Даніл'ян В.О. Деякі проблеми та особливості розвитку інформаційного суспільства в Україні // Гуманітарний часопис : збірник наукових праць. – Х. : ХАІ, 2005. – № 3. – С. 74-78.
7. Тоффлер Элвин // Википедия (свободная энциклопедия) [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/>. — Название с экрана.
8. Drucker P.F. Post-Capitalist Society. – N.Y. : Harper-Collins Publ., 1995. – 224 p.
9. Drucker P.F. Post-Capitalist Society. – N.Y. : Harper-Collins Publ., 1995. – 224 p.
10. Гелд Д. Глобалізація / антиглобалізація [Текст] / Гелд Дейвід, Мак-Грю Ентоні ; пер. з англ. І. Андрущенко. – К. : К.І.С., 2004. – 180 с.
11. Головатий М.Ф. Інформаційне суспільство : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. // Політологічний словник / за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – С. 341 [792] с.
12. Делягин М. Информационная революция, глобализация и кризис мировой экономики // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 1. – С. 47-53.

13. *Riesman D.* Leisure and Work in Post-Industrial Society // Larrabee E. Mass Leisure / ed. by E. Larrabee, R. Meyersohn. – Glencoe, Ill.: Free Press, 1958. – P. 363-385.
14. *Черниченко В.А.* Идеологическая функция дискурса и социальная идентичность // Гуманітарний часопис: збірник наукових праць. – Х. : ХАІ, 2005. – № 3. – С. 86-91.
15. *Toward the Year 2000. Work in Progress* / Ed. by D. Bell. – Boston, 1968. – 156 p.
16. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. пер. с англ. / под ред. В.Л. Иноземцева. – Изд. 2-ое, испр. и доп. – М. : Academia, 2004. – 788 с.
17. *Brzezinski Zb.* Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era. – N.Y., 1970. – 123 p.
18. *Masuda Y.* The Information Society as Post-Industrial Society. – Washington, D.C. : Pub. World Future Society, 1981. – 171 p.
19. *Недопитанський М.* Україна інформаційна: утопія чи реальність? // Віче. – 2003. – № 2. – С. 45-46.
20. *Кастельс М.* Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура. – М. : ГУ-ВІЩЭ, 2000. – 608 с.

Сащук Г. Н. Современные подходы к определению сущности информационного общества.

В статье проанализированы различные подходы к трактовке понятия “информационное общество”. Определены схожие и отличительные позиции в представленных концепциях.

Ключевые слова: информационное общество, коммуникационные технологии, компьютерная техника, постиндустриализм.

Saschuk H. M. Modern approaches to the definition of the information society.

Different approaches to the interpretation of the concept of “information society” are analyzed. Determined similarities and differences in the positions of the presented concepts.

Keywords: information society, communication technology, computer hardware, post-industrialism.

Тімченко О. П.

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

У статті здійснено спробу аналізу історичної долі гуманізму з позицій екзистенційної антропології.

Ключові слова: гуманізм, екзистенціалізм, персоналізм, антропологія.

Гуманізм і на початку XIX-XX ст. відстоював свободу і безумовне значення особи без її підкорення або будь-якого відношення підкорення вибраним людям (надлюдини), колективу (класу), нехай навіть “висвяченому” знанням вищої істини. Цінності гуманізму універсальні і безсмертні, тому що людина завжди буде намагатися досягати тих ідеалів, які пропагують гуманізм: ідеали свободи і людяності природні та необхідні людині. Цінності гуманізму тим більше будуть затребувані, чим більше буде емансипована людина, чим більше буде розширювати свій світогляд, засвоювати природу та нові форми соціального буття, чим більше демократія, терпимість і моралізм будуть утверджуватися у суспільній практиці.

За останні десятиліття в Україні значно зросла кількість філософських праць, у яких розглядається зазначена проблема. Це насамперед праці В. Андрущенка, В. Беха, М. Бойченка, Н. Бусової, М. Бузького, А. Єрмоленка, О. Йосипенка, С. Кримського, А. Лоя, В. Менжуліна, О. Панафідіної, М. Поповича, В. Табачковського, В. Шпака, В. Якубіної, Т. Ящук та ін. Особливу увагу починає привертати актуалізація свободи, гуманізму як плюралізму вищих цінностей, яка була предметом міркувань багатьох філософів, зокрема І. Канта, Г. Гегеля, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса, М. Бердяєва, В. Соловйова, Е. Фрома та ін.

Гуманізм, який утвердився в європейській філософії починаючи з епохи Відродження, по суті перетворився у свою протилежність у ніцшеанстві, в якому образ людини, ідея самоцінності будь-якої особи були принесені у жертву і роздавлені категорією надлюдини, і у марксизмі, де людина завжди підкоряється колективу (наприклад, пролетарському, буржуазному), практично повністю розчиняючись у ньому. Однак можна сказати, що ніцшеанство і марксизм – лише викривлені напрями гуманізму, що ними історія гуманізму не вичерпується.

Мета статті – через призму екзистенціальної філософії розкрити долю гуманізму в сучасному суспільстві.

Ніщечанство і марксизм не можуть означати ні кризу гуманізму загалом, ні тим більше його фінал, тому що у межі цих двох доктрин гуманізм ніколи не вкладався. Ідеї гуманізму можна розглядати і у таких напрямках марксизму, які характеризуються відмовою від абсолютизації соціальної революції і класової боротьби як найбільш ефективних форм боротьби робітничого класу за свої права, але виявляють устремління до класового миру, соціального партнерства, збереження прав людини як основи надкласових загальнолюдських цінностей життя. Зародження і розвиток помірних течій марксизму пов'язується з діяльністю Каутського і Бернштейна, в Росії – зі Струве і цілою низкою “легальних марксистів”, потім повністю протиставлених ним. Наповненими духом гуманізму і концепції ненасилля Толстого й Ганді є праці російського релігійного мислителя Несмелова, що проникнуті пафосом людинолюбства і намагання гуманістично тлумачити церковну догматику, а також праці західних релігійних гуманістів Швейцера та Шардена. Очевидний гуманістичний підтекст є і в неотомістських доктринах.

На нашу думку, немає ніяких підстав стверджувати про незворотну кризу гуманізму на межі XIX-XX ст. і тим більше про історичну невдачу гуманістичного проекту. Навпаки, на зламі віків гуманізм виходив на нові історичні межі, стаючи більш різноманітним, широким та затребуваним у філософській і не тільки філософській течії. Наприкінці XIX ст. “основними тенденціями розвитку гуманізму були, по-перше виділення його з панівних у суспільстві релігійних ідеологій (не випадково разом з свободою думки він зароджувався в лоні релігії); по-друге, усвідомлення людини як природної істоти, а людяності як його природної якості. Це означало, з одного боку, демістифікацію (десакралізацію) ідеї людини, з другого – його натуралістичне розуміння. Разом ці дві тенденції призвели до того, що з образу і подоби Бога людина все більше перетворювалася на царя або вищий продукт розвитку природи та її верховного творіння. Поряд з цим стверджувалася і третя тенденція: прив'язування особистості до соціуму та її тлумачення не просто як суспільної істоти, а як поєднання суспільних відносин” [1, 39]. Гуманізм намагається усвідомити весь комплекс соціальних та людських відносин, він не тільки претендує на відповідність, філософську обґрунтованість життєвої практики, яка змінюється, але у світлі своїх найкращих представників орієнтує людство на високі моральні та культурні стандарти. Гуманізм робить людей ближчими один до одного, намагається виробити підходи до вирішення загальнолюдських проблем. Не буде перебільшенням сказати, що гуманізм загалом

створював людське життя духовно комфортнішим. Разом з цим поряд з філософською еволюцією зазнає змін, вдосконалюється відповідно до історичної практики політична доктрина гуманізму. Це описує Г. Гівішвілі, розрізняючи французькі, англійські та американські варіації політичної практики гуманізму.

Гуманізм витримував історичну конкуренцію. І це не випадково. Власне, гуманізм найбільш повно говорить про природні різноманітності вільного життя, накладаючи на нього лише раціональні правові та етичні обмеження. Різноманітність сучасного світу, що змінюється, гуманізм легітимізує, пояснює та захищає як динамічна доктрина, яка виступає проти будь-яких форм догматизму, гуманізм – своєрідний символ віри людей, які живуть повнокровним діяльним життям, яке не цурається ідеалів, загальнолюдських пріоритетів і високих духовних принципів.

У праці “Шляхи гуманізму” Бердяєв дає таке узагальнене тлумачення гуманізму: “Гуманізмом я буду називати визнання вищої цінності людини в житті світу та його творчого поклику” [2, 180]. Отже, головне у гуманізмі, на думку Бердяєва, – це “визнання вищої цінності людини”. Таке розуміння гуманізму не означає індивідуалізму. Гуманізм повинен буди персоналістичним, а це означає, що “Я” повинно співвідноситись зі світом не як з “Воно”, а як з “Ми”. На переконання Бердяєва, індивідуалізм нищить гуманізм. Стаття “Пути гуманизма” належить до пізніх праць філософа, і важливо визначити, як Бердяєв міркував про гуманізм у більш ранніх своїх працях. Ставлення Бердяєва до гуманізму неоднозначне, це зумовлено усвідомленням гуманізму у конкретно-історичному контексті. Бердяєв зазначає, що гуманізм бере свій початок в епоху античності в Греції, де “почав розкриватися образ людини” [3, 183]. Але грецький гуманізм переважно пов’язаний з культурою, він не проник всередину античного світосприйняття, яке характеризувалося космоцентричністю та розумінням людини як сходинок світової ієрархії, попри те і реалії соціального устрою античності суперечили ідеї вищої цінності будь-якої особистості: у демократичних Афінах нерівними були громадяни полісу, метеки – особисто вільні, але обмежені в політичних та економічних правах іноземці або мешканці інших полісів, а також раби. У Римській імперії населення ділилось на п’ять груп з різним юридичним статусом: римські громадяни, які володіли найбільшим обсягом прав, латини – мешканці союзних Римові держав, які були розміщені на території Лаціуму, перехідники – головним чином мешканці підкорених Римом територій, вільновідпущені – раби, що отримали волю і мали правовий статус господаря, який відпустив їх на

волю, колони – орендатори невеликих ділянок землі. Крім цього, римські громадяни ділились і за своїм сімейним статусом: особи свого права (домогосподарі, голови сімейства) та особи чужого права (підвладні домогосподареві інші члени сім'ї). Раби у Римі пріврівнювались до речей.

Бердяєв допускав, що могутній гуманістичний потенціал має християнство, властиво християнська антропологія. “Християнство навчає, що людина не є витвір природної необхідності, не є наслідком коловоротом космічного буття, а є Боже творіння і несе в собі образ та подобу Божу. Цим за людиною утверджується духовна незалежність, та вона, в принципі, ставиться вище природного та соціального світу. Християнство також вчить, що Бог став людиною і цим підняв людську природу. Також навчає воно, що людська душа має нескінчену цінність і вартує більше, ніж всі царства світу” [3, 185]. Це судження, характерні для християнського гуманізму. Але варто зазначити, що сучасний гуманізм пішов набагато далі тверджень про людину як “образа та подобу Божої” та “вінця творіння”. Навіть таким чином розставлені акценти не змінюють онтологічного статусу людини як тваринної сутності, над якою панує всевладний Бог-Творець, і людина цілком знаходиться під дією Божого промислу, а свобода не стільки природний стан людини, скільки дар Бога. Сучасний гуманізм протиставляє цьому загалом релігійному поглядові на людину ідеал емансипованої передусім духовної особистості, яка характеризується мужністю у пізнанні, у діяльності, у самовдосконаленні. Сучасний гуманізм відстоює “...образ мислення та життя дійсно зрілої, серйозної, природної демократичної і в цілому врівноваженої людини, в кінцевому результаті оптимістичної, впевненої у прогресі науки і розуму, в здібностях людей долати ті конкретні і глобальні виклики, які вони зустрічають на власному життєвому шляху” [4, 9]. Такий спосіб мислення, а не тремтливе і насправді принизливе сподівання на надприродне, здатен допомогти людині надати адекватну відповідь на виклики сучасності і піднятися на нову сходинку в драматичному пориві пошуку достойного способу життя.

Сучасний гуманізм проповідує не стільки незалежність особистості від природного і соціального світу, скільки вільно обрану відповідальність на основі розумної поважно визначеної згоди, паритету у взаємовідносинах з навколишнім світом. Сучасний гуманізм виходить з того, що у взаємовідносинах з природним і соціальним світом людина повинна бути не вищою і не нижчою цих реальностей, а володіти “почуттям глобальності” (Печчеї),

переконанням у пріоритетності універсального та загальнолюдського над родовим, класовим, національним або професійним. Гуманізм виступає за глобальну екологічну безпеку, за створення ноосфери як нового етапу природної і людської еволюції (екоеволюції). Йдеться про “ноосферний гуманізм”, який здатний стати, згідно з висловлюваннями І. Борзенко, “глобальним дороговказом” людства. “Наукова база світогляду (ноосферного гуманізму) опирається на універсальні синтетичні можливості організаційно-системної логіки” [3, 36]. Природно зіставляти “ноосферний гуманізм” та синергетику. “З позицій синергетичної парадигми людство як розумна складова системи “Всесвіт – Людство” скеровує саморозвиток системи в цілому. Наявність цієї розумної компоненти зумовлює розумність рішення глобальних проблем, перш за все протиріч між природою та суспільством, шляхом переходу обох сторін системи на більш високу сходику розвитку, забезпечуючи якісну зміну характеру їх взаємодії у відповідності з інтересами людства..., синергетична парадигма як основа формування нової планетарної свідомості вимагає зміни у світогляді людей, перш за все ціннісно-мотиваційних установок. Людина, будучи істотою не тільки біосоціальною і, відповідно, орієнтованою на виживання, збереження та розвиток людства, є особою духовною, що зумовлює її формування під впливом вищих духовних цінностей – справедливості, пізнання, добра, краси, свободи, гуманізму ..., стремління до вищих цінностей є ідеальною потребою, задоволення якої є необхідним для формування нового типу відносин у системі “Всесвіт – Людство” [5, 48]. Однак прагнення людини до вищих цінностей не означає повернення до релігійності, у будь-якому випадку традиційної канонічної релігійності, а навпаки, означає світоглядний плюралізм та активний творчий пошук, “безперервне пізнання глибин визначається як еволюцією мозку, так і еволюцією світу” [6, 31]. Загалом сучасний гуманізм припускає переосмислення відповідності людини і світу, людини і Всесвіту.

Людина має усвідомлювати свою відповідальність за долю універсуму, за виникнення глобальних екологічних проблем і, ґрунтуючись на науковому світогляді та гуманістичній персоналістичній етиці, зацікавлено, а не відчужено та формально намагатися вирішити ці проблеми, вийти на нові межі прогресу. Ця оптимістична та реалістична позиція означає безумовне подолання будь-якої релігійної та конфесійної обмеженості.

Однак в історичному християнстві, особливо в середні віки, гуманістичний аспект християнської антропології був виражений зовсім недостатньо. Образ людини був подавлений ідеєю зовнішнього

тоталітарного авторитету. Історичне християнство Бердяєв оцінив як об'єктивацію істинного християнства, викривлення Божественного Об'явлення. Земна історія – трагічний полон людини “князем світу цього”. Це виявляється у різних видах ідолопоклонства: в обожнюванні держави, економічній чи військовій силі, колективу, юриспруденції, мистецтві, нарешті, у самій людині.

Церква не уникнула цього полону “князя світу цього”. Вона опинилась у владі об'єктивації, зведена до простого соціального інституту. Обитель Духу, символ Вічного життя, опинилась відданою мертвій умовності та земній відносності. Це виразилось у соціальній опіці з боку церкви і стосовно церкви, а не в екзистенціальному укоріненні.

Як відомо, М. Бердяєв розрізняв два види церковної традиції: церкву Петра, яка і є уособленням історичного християнства, опіки, дріб'язкового піклування, що придушує свободу і накладає заборону на творчість, а також церкву Івана, яка береже дух християнства, дає свободу, розкриває таємниці буття, звеличуючи людину, а значить і утримує гуманістичний потенціал. Власне, з церквою Івана повинно бути пов'язане християнське відродження.

Епоха Відродження означала революцію у світогляді: замість геоцентризму відбувається утвердження антропоцентризму. Посилання на античний спадок було доповнене недогматичним сприйняттям християнства. Релігія дедалі більше ставала власною справою індивіду, ідея Бога все більше витіснялась на периферії життя, а людина все більше вважала себе вільним та відповідальним творцем власної долі. Торжество цих постулатів, на думку Бердяєва, приховувало в собі небезпеку переродження гуманізму в антигуманізм, і причина цьому – відступ від духовних основ життя та перенесення центру життя в зовнішню, соціальну та природну сфери. “Цей поворот від духовної глибини, з якою були пов'язані людські сили, до якої вони були внутрішньо прикріплені, є не тільки звільнення людських сил, але є також перехід на поверхню людського життя з глибини на периферію, перехід від релігійної середньовікової культури до світської культури, коли центр тяжіння з Божої глибини переноситься в чисто людську творчість” [5, 102]. На думку Бердяєва, цей поворот був неминучий, оскільки у самій основі гуманізму закладені фатальні протиріччя. З одного боку, “гуманізм за своїм змістом та вже за самою своєю назвою означає вознесіння людини, постановку людини в центрі, відновлення людини, її утвердження та розкриття” [5, 108]. З другого боку, “в гуманізмі є основи не тільки для вознесіння людини, не тільки для розкриття творчих сил людини, але і

для приниження, для вичерпання творчості, для ослаблення людини, тому що гуманізм повернув людину до природи, переніс центр тяжіння людської особистості зсередини на периферію; він відірвав природну людину від духовного, він дав свободу творчого розвитку природній людині, віддаливши від внутрішнього змісту життя, ... від глибинних основ самої природи людини. Те, що людина є образом і подобою Божою, ... гуманізм заперечує ..., таким чином гуманізм не тільки утверджував самонадійність людини, не тільки підносив людину, але і принижував людину, тому що перестав вважати її істотою вищого, Божественного походження. Цим гуманізм понизив ранг людини. Сталось те, що самоствердження людини, яка перестала відчувати і усвідомлювати свій зв'язок з вищою божественною ... природою ..., призвело до руйнування людини ..., таким чином розкривається всередині гуманізму самоніщівна діалектика" [5, 108-109].

Думка про те, що в самому гуманізмі були передумови для перетворення його у власну протилежність, виявлену, зокрема, в антигуманних рисах ніцшеанства та марксизму, є центральною у критиці Бердяєвим гуманізму. Виходячи з цієї думки, Бердяєв стверджує про повернення гуманізму людини до природи, про перенесення центру людського життя з духовності на матеріальну та соціальну периферію, про приниженні людини до елемента всесвітньої еволюції. У самому гуманізмі приховується антигуманістичний пафос. Цей пафос – закономірний прояв неправильно розставлених гуманістами життєвих акцентів і світоглядних пріоритетів. Тобто звеличення самодостатньої людськості згубне для людини власне через свою самодостатність. Людина повинна опиратися на щось трансцендентне, вище в собі, а це “вище” повинно мати надприродні джерела. Таким чином без зрозумілого “вище” в людині людина приречена на всебічну деградацію.

Разом з тим справедливо зазначити деякі однобічності та наївності гуманізму епохи Відродження та Просвіти. На нашу думку, критика гуманізму проходить внаслідок того, що ці однобічності (що виявлялись в історії) і наївності зв'язуються як видові ознаки гуманізму, як те, що органічно йому притаманне.

У зазначеній праці “Шляхи гуманізму” Бердяєв уточнює: “Зло було не в істинно людському характері звільнення, а в роздрібненості людини, в підкоренні її початкам, що потребували до себе відношення ідолопоклонства” [3, 186-187]. Суттєве доповнення: “Фальшиво направлений гуманізм приховував можливий антигуманізм” [3, 187]. Звідси не гуманізм сам по собі поганий, а лише фальшива його спрямованість. Варто сказати, що загалом у більш пізніх своїх працях

Бердяєв деякою мірою пом'якшує своє ставлення до гуманізму, зокрема в “Шляхах гуманізму” він вирізняє не тільки “фальшивий” гуманізм, а також і “старий гуманізм”, при цьому розмірковуючи, що гуманізм, який ґрунтується на релігії, що вільно сприймається людиною (очевидно, розуміється Церква Івана та нова творча епоха в християнстві – Епоха Духу), належить майбутнє. Але все-таки скептичне ставлення до гуманізму світського, породженого епохою Відродження, переважає у творчості російського філософа. Бердяєв переконаний, що відчуття людиною своєї самотності та абсолютності, ігнорування вищих, надособистих цінностей неодмінно веде до духовного занепаду, який, у свою чергу, є причиною дегуманізації суспільства. Гуманізм повертає людину до природи, даючи тим самим свободу творчого розвитку природній, а не духовній людині: людина, відірвана від своїх духовних коренів, від божественного центру життя, приречена на духовну злиденність, нігілізм, егоїзм та, у підсумку, на проповідування ідей, що заперечують свободу духу і самої людини.

Насамперед необхідно зазначити, що звернення до природи означає вибір наукового світогляду, а не такого, що ґрунтується на сліпій вірі або метафізиці. “Науковий” – орієнтований на раціонально-емпіричне пояснення навколишнього світу і практичне використання результатів пояснення для всебічного покращення життя людини. Гуманісти вважають, “що для людства настав час усвідомити власну зрілість – відкинути пережитки первісного магічного мислення та міфотворчості, що підміняють істинне осягнення природи” [7, 41]. Крім цього, гуманізм: утверджує життя, а не заперечує його; здійснює пошук можливостей для життя, а не тікає від нього; намагається створити умови гідного життя для всіх, а не для обраних [7, 69]. Сучасний гуманізм відстоює гармонійні відносини з природою і заперечує хижачку експлуатацію природних ресурсів. Гуманісти вважають, що правильним було гасло не підкорення, а примирення з природою, оскільки це ми не можемо без неї, а не вона без нас, а будь-яке насилля невідворотно повертається проти нас самих [7, 572].

Повернення до природи ще не означає відриву від духовних джерел, від Бога, це означає більше уваги до навколишнього середовища, більш бережливе до ставлення до природи, практицизм і той самий здоровий глузд, без якого життя людини неможливе навіть у монастирі. Більше того, звернення до природи може сприяти кращому її розумінню не тільки як поля діяльності, або як світу, що згинув, але як життєвого середовища, як прагнень до створення ноосфери, попередження екологічних проблем і загалом більший інтерес до світу,

в якому актуально проходить життя людини, до світу, в якому перебуває людина і інколи не зі своєї волі. Гуманізм аж ніяк не позбавляє природу сакральних рис, так, власне, питання і не ставиться. Гуманізм стверджує, що і природа і дух іманентні людині, що і одне, і друге має значення для людини, а ігнорування чогось одного не на користь іншого є збідненням людини, обмеженням її творчих можливостей. Гуманізм утверджує розумність, людяність людини у самій її природі. Відхід від релігії в антропології зовсім не означає тверджень, що людина є істотою тільки природною, і природне, тобто інстинктивне начало в ній основне. Природа людини як особистості і її природа як елемента соціуму протистоять сьогодні так само, як розум протистоїть інстинктові або як людське – тваринному, оскільки ми все ж є істотами, вийшовши з первісного стану [3, 572]. Гуманізм утверджує також високе природно-соціальне призначення людини.

Що ж стосується моральності, то життя підтверджує правоту тих мислителів, які вважають, що релігія зовсім не передбачає високої моральності. Питання дотримання тих чи інших заповідей вирішує сама людина, вільно обираючи життєвий шлях. Для світських гуманістів етична поведінка оцінюється, або повинна оцінюватись, критичною думкою, а їх метою є виховання себе як самостійних і відповідальних осіб, що здатні зробити власний вибір у житті і які виходять із розуміння сенсу людської поведінки. Мораль, що не базується на вірі в Бога, зовсім не повинна бути антисуспільною, суб'єктивною, нерозбірливою у засобах або такою, що веде до розпаду моральних засад. Тобто тут пропонується протиставлення всякій абсолютистській моралі, однак визнається, що об'єктивні моральні стандарти існують, а моральні цінності і принципи можуть бути здобуті в процесі етичного пізнання. Етика світського гуманізму базується на переконанні у здібності людей жити усвідомленим, здоровим особистим і суспільним життям, без допомоги релігійних заповідей або керівництва священиків [8, 46].

Гуманізм возвеличує свободу і вільну людину, що усвідомлює і несе відповідальність за власні вчинки, в тому числі і за антигуманні.

Як відомо, реальний гуманізм заперечує догму щодо людини як образу та подоби Божої, тим самим принижуючи статус людини. Однак гуманізм не знижує статусу людини, навпаки, стверджує, що людина вільна, творча і вольова особистість, і як особистість вона не є засобом, а всезагальною ціллю і найвищою цінністю. “Гуманізм – це світогляд, у центрі якого ідеал людини як вищої цінності..., особистість – висхідна реальність, абсолютна у відношенні до себе і відносна поряд у усіма іншими” [5, 573].

Гуманізм зовсім не спрощує розуміння людини. Людина – це безодня смислу, це відкритість смислу і здатність вмістити у себе світ. Це складна і тонка внутрішня ієрархія, що співвідноситься з фундаментальними і екзистенціальними категоріями. Особистісне начало в людині заховане, таємне, осягнене хіба що любовною чутливістю. Це начало, як посуд з живою водою, вимагає дуже бережливого до себе ставлення: “Я – це всюдисуща наявність, яка здійснює роль синтезатора і поєднувача, співвідношення і прикріплення до людини всього і всіх, і деяка “закулісна” сутність. Вона і конкретна, оскільки особистісна, і невизначено розмита, безмежна [5, 77]. Власне, особистісне начало, іманентне людині, є центром світу, джерелом, що породжує цінності та змісти – це скарби життя. Гуманізм звільнив це особистісне начало від пут відсталості та неосвіченості, наповнюючи тим самим різноманітним змістом людське життя. Приниження статусу людини можна углядіти в релігійному консерватизмі, який насправді забороняє творчий пошук, а життя людини зводить до безумовного підкорення ірраціональному догмату, нав’язує людині зазвичай беззмістовні ритуали, виступає проти творчої новизни, прикриваючи все це високими гаслами. Представники інших конфесій взагалі не визнаються рівними, максимум допустиме до них – це терпимість, хоча і у власних рядах можуть виявитися єретики. Крім цього, будь-яка релігія будується на принципах жорсткої ієрархії, а це вигідно для прикриття різноманітних зловживань.

Гуманізм – універсальний. Переслідування за переконання він просто не допускає, тоді як універсалізм світових релігій, так би мовити, потенційний, тобто тільки для можливих послідовників, а на тих, хто не належить до цієї релігії, її рятівні канони не поширюються. Гуманізм актуально загальнолюдський, він апріорно проголошує принципи людяності, свободи, поваги та терпимості до всіх.

Гуманізм визнає і плюралізм щодо вищих цінностей. Гуманізм проповідує рівність вільної людини серед таких же рівних людей. “Сутність людини – це сутність, що вільно набута, створена та реалізована нею самою в собі і у світі, в якому воно народжується, живе та діє” [8, 105]. У гуманізмі потрібно бачити передусім примат свободи особистості та заперечення будь-якого деспотизму. Гуманізм звільнив, а не принизив людину, опустивши її з божественної висоти. Гуманізм звільнив духовну людину, грішну та введenu в оману. Але гуманізм звільнив та возвеличив у світі насамперед людину, а гріх може подолати лише вільна та відповідальна особа [9]. Гуманізм розкриває та розкріпачує творчий потенціал людини. Це необхідна

умова для розвитку, для плідного життя людини. У кінцевому підсумку все залежить від людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лютый Т.В.* Розумність нерозумного: монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2007. – 420 с.
2. *Бердяев М.* Кризис искусства. – М.: Из-во Петракова, 1918. – 254 с.
3. *Бердяев Н.А.* О назначении человека // Опыт парадоксальной этики / [сост. и вступ. ст. В.Н. Калюжного]. – М.: ООО “Изд-во АСТ”; Харьков: “Фолио”, 2003. – 701 с.
4. *Бердяев Н.А.* Самопознание // Русская идея / [сост., вступ. ст. и примеч. М.А. Блюменкранца]. – М.: ООО “Изд-во АСТ”; Харьков: „Фолио”, 2004. – 615 с.
5. *Бердяев Н.А.* Философия творчества, культуры и искусства : В 2-х т. – М., 1994. – Т. 1. – 386 с.
6. *Бердяев Н.А.* Царство духа и царство кесаря. – М.: Республика, 1995. – 562 с.
7. *Бердяев Н.А.* Царство Духа и царства кесаря // Дух и реальность / [вступ. ст. и сост. В.Н. Калюжного]. – М.: ООО “Изд-во АСТ”; Харьков: „Фолио”, 2003. – 679 с. – С. 271-273.
8. *Бердяев Н.А.* Я и мир объектов // Дух и реальность / [вступ. ст. и сост. В.Н. Калюжного]. – М.: ООО “Изд-во АСТ”; Харьков: “Фолио”, 2003. – 679 с.
9. Гуманистический манифест 2000: Призыв к новому планетарному гуманизму // Современный гуманизм: Документы и исследования. – М., 2000. – 459 с.

Тимченко А. П. Гуманистический потенциал экзистенциальной философии.

В статье осуществлена попытка анализа исторической судьбы гуманизма с позиций экзистенциальной антропологии.

Ключевые слова: гуманизм, экзистенциализм, персонализм, антропология.

Timchenko A. P. Humanistic potential of existential philosophy.

An attempt to analyze the historical fate of humanity from the point of existential anthropology is made.

Keywords: humanism, existentialism, personalism, anthropology.

Джура О. Д.

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ

На життєтворчість особистості впливають такі чинники, як родинне і громадське виховання, засоби масової інформації і культури, релігія і наука, освіта, інші форми суспільної свідомості та досвіду; вплив освіти є найбільш дієвим, адже саме в освіті й через освіту людина цілеспрямовано й під керівництвом вчителя здобуває знання, формує власний світогляд, отримує суспільно значиме виховання.

Ключові слова: освіта, духовна сутність освіти, життєтворчість особистості, життєвий шлях, мистецтво жити, Болонський процес, глобалізація, демократизація.

Проектуючи творчо своє життя, розробляючи і здійснюючи індивідуальний життєвий сценарій, особистість опановує не лише необхідні знання, але й компетентність, зрештою, може, найвище мистецтво – мистецтво жити.

Видатний філософ ХХ ст. Х. Ортега-і-Гассет зазначав: “Мені дано моє життя, і моє життя – це передусім те, що я знаходжусь у світі; і не в якому-небудь невизначеному, а в цьому світі, у цьому нинішньому, і не просто в цьому театрі, а саме в цей момент, роблячи те, що я в ньому роблю, у цьому театральному фрагменті мого життєвого світу, я філософствую”. Отже, корінне питання філософії полягає в тому, щоб визначити цей спосіб буття, цю реальність, яку ми називаємо “наше життя”. Життя – це те, чого ніхто не може зробити за мене, життя існує без права передачі, це не абстрактне поняття, це моє найіндивідуальніше буття.

Ідея творчого життя, мистецтва життя має глибоке коріння у філософії, психології, культурі в цілому. Саме на цьому духовному ґрунті відбувається становлення життєтворчості. Видатний український просвітник-гуманіст Григорій Сковорода, надаючи особливого значення такому важливому мистецтву, як мистецтво жити, писав: “Деякі, як говорить Сократ, живуть, щоб їсти і пити, я ж – навпаки. Далі, більшість зовсім не знає, що значить жити, і хоч вони й бажають їсти, щоб жити, однак не можуть по-справжньому жити, бо навчитися найвеличнішому мистецтву життя – справа дуже важка...” [4, 265].

Людина неминуче спирається на соціокультурний досвід попередніх поколінь, де акумулюються вже випробувані часом моделі

та зразки поведінки, життєдіяльності, життєві стратегії тощо. Соціокультурний контекст сучасності задає людині власний смисловий горизонт життєдіяльності та цілепокладання, наявні засоби та ресурси, необхідні особистості для життєздійснення.

Мета статті полягає у виокремленні й аналізі основних чинників цього процесу, з'ясування їх взаємозв'язку і способів взаємодії.

Життєтворчість – це духовно-практична діяльність особистості, що спрямована на проектування, планування, програмування та творче здійснення нею свого індивідуального життя.

Життєтворчість – це не якийсь відокремлений ареал людського життя, вона здійснюється природним чином в усіх життєвих контекстах: родинних відносинах, спілкуванні, особливо зі значущими для особистості людьми, у професійній діяльності, у спілкуванні з природою, мистецтвом, у процесі освіти, у громадській і політичній діяльності тощо. Виходячи з цього і спираючись на праці дослідників з проблем життя та творчості людини, можна стверджувати, що основними чинниками процесу життєтворчості стають соціальне середовище, культура, виховання та самовиховання, освіта.

Становлення, розвиток і реалізація життєтворчості людини – це складний процес, який відбувається у ході системної взаємодії як внутрішніх механізмів творчої активності людини, так і зовнішніх обставин, факторів. Важливого значення набувають соціальні фактори життєтворчості, які охоплюють систему соціальних зв'язків і відносин, сфер життєдіяльності суспільства. Активізація життєтворчості людини тільки і можлива у процесі мислення, діяльності, спілкування з іншими людьми, переробки наявних досягнень у сфері культури, у процесі здійснення виробничо-трудова функцій тощо.

До впливу соціального середовища людина ставиться вибірково на основі сформованої в її свідомості системи цінностей, і уже набуті соціальні якості є своєрідним фільтром, який пропускає імпульси соціального середовища. Звичайно, сама індивідуальність, її потенційні можливості засвоїти культурний пласт суспільства, її потреби та інтереси, спрямованість її соціальної активності стають важливими складовими її життєтворчості.

Життєтворчість охоплює всі соціальні процеси, завдяки яким особистість засвоює та реалізує певні знання, норми, цінності, що дозволяють їй функціонувати як повноцінному і повноправному членові суспільства.

Існування людини у соціальному середовищі обумовлює її інтеграцію в різні соціальні спільності, соціальні групи, соціальні інститути і соціальні організації. У результаті людина виявляється

залученою одночасно до багатьох соціальних спільностей, але ступінь інтегрованості в кожен з них є різноманітним.

Життєтворчість особистості може бути розглянута як детермінація єдності трьох компонентів соціального середовища: залученість до соціального середовища (соціальний статус, соціальні ролі); спрямованість особистості у соціальному середовищі (система цінностей, ціннісних орієнтацій, мотивів); життєвий контроль (система життєвих планів, цілей, активності особистості в суспільстві).

Аналіз сучасних досліджень доводить, що соціальне середовище визначає життєтворчий шлях особистості від зародження мрій у свідомості дітей через подальшу трансформацію їх у життєві плани аж до реалізації останніх у близькій та далекій перспективі [2; 3; 6]. У цьому аспекті феномен життєтворчості пов'язують з поняттями “життєва перспектива” та “життєва програма”. Л. Сохань розглядає життєву перспективу як картину майбутнього життя, а життєву програму – як стратегію досягнень [4, 44]. Втім у перспективі в житті людини бувають і “незапрограмовані” події. У реальному житті виникає безліч ситуативних проблем, при розв'язанні яких людина задовольняється незначними досягненнями чи зазнає невдач і втрат. У більшості випадків люди ставлять коротко чи середньотривалі цілі діяльності в межах різних соціальних інституцій. Разом відповідні їй переважно нечіткі програми не становлять комплексної програми життєдіяльності. Але як би не складалося життя, індивід долучається до системи соціальних інститутів, які визначають основні напрямки життєдіяльності та просування за статусами в кожній з них.

Життєтворчість особистості зумовлюється культурою, людина знаходиться у колі культури, але до того ж є носієм потенційних можливостей для здійснення динамічних процесів у культурі, які полягають як у трансляції і ретрансляції наявних цінностей, так і у творчості щодо створення інноваційних культурних матриць. У свою чергу, культура як системне явище має свою інерцію руху, динаміку, яка характеризується певними ритмами і амплітудами коливання, подібно до того, як здійснюється ритмічне функціонування творчого потенціалу людини та його складових.

Культура і життєтворчість взаємодоповнюють одна одну. Культура забезпечує для життєтворчого процесу вихідний матеріал, акумулює отримані результати, створює умови для здійснення творчих актів, продукує стимули, цінності, норми, що забезпечують ту чи іншу міру для життєтворчості особистості. Життєтворчість особистості, у свою чергу, впливає на саморозвиток культури, оскільки саме творчість є рушійною силою культурного процесу. Культура – це

потенціал суспільства, необхідна умова, без якої неможливе було б існування життєтворчого потенціалу людини. Останній, у свою чергу, сприяє творчому розвитку культурного потенціалу суспільства [1, 206]. Взаємодія соціального середовища та культури проявляється в розвитку соціальної культури особистості, що постає важливою складовою життєтворчості.

Останнім часом поняття “виховання” набуває значення життєтворчості. Зразки і норми культурного, гідного життя втілені в цінностях виховання. Базовими цінностями є людина, культура, соціум. Це означає реалізацію у виховному процесі таких ідей: виховання безпечної особистості, тобто такої, яка не здатна заподіювати шкоди ні людям, ні природі, ні собі; виховання мовної особистості, що володіє різною мовою і мовами світу, здатної до діалогу, дбайливого, трепетного ставлення до слова, яка любить і зберігає рідну мову, поважає інші; виховання громадянина і “державної людини”, тобто людини, здатної бути учасником і організатором складних соціальних, економічних, політичних, духовних процесів.

Таким чином, виховання – це діяльність щодо розвитку духовного світу особистості, спрямована на надання їй педагогічної підтримки у самоформуванні свого морального образу. Виховання може бути розглянуте і як процес самоорганізації особистості засобами своїх внутрішніх ресурсів, що потребують певної зовнішньої ініціації. Отже, виховання – це насамперед навчання принципам життя. Самовиховання – це якісно новий рівень розвитку особистості. Самовиховання пов’язане з активністю та прагненням людини до мети.

Процеси виховання та самовиховання тісно пов’язані між собою, є єдиним шляхом формування особистості. Проте чим вища оцінка людиною своїх якостей, чим реалістичніше ставлення до своєї особистості, тим краще виховання переходить у самовиховання. Головним мотивом до самовиховання є пізнання людиною протиріч між власними інтересами, потребами, цілями та рівнем розвитку особистісних, що не сприяють їх задоволенню. Людина, крім підпорядкування зовнішнім вимогам, починає свідомо підходити до своїх дій, давати їм якісну характеристику, враховуючи свої можливості. Чим вищий рівень свідомого ставлення людини до вдосконалення власної поведінки, тим помітнішою є роль самовиховання у формуванні особистості.

Самовиховання здійснюється в режимі самоуправління й саморегуляції, який передбачає формулювання людиною розгорнутої системи цілей та програми дій, здійснення контролю виконання

програми, оцінки одержаних результатів і, за необхідності, їхньої подальшої самокорекції.

Визначення кожної особистості як суб'єкта життєтворчості в процесі цілеспрямованого, організованого виховання та самовиховання означає, що через власну активну діяльність людина може самореалізуватись, самоактуалізуватись, самовизначитись. За цією моделлю виховання та самовиховання виходять за межі традиційного виховання і взаємодіють з такими чинниками, як соціальне середовище, культура, освіта.

Виховання та самовиховання як чинники життєтворчості невіддільні від освіти. Саме освіта відіграє значну роль у підготовці людини до праці й до життя загалом, освіта є механізмом навчання та виховання індивідів. Визначення ролі освіти у формуванні мистецтва жити має розглядатися і у взаємозв'язку із соціальним середовищем та культурою суспільства.

Соціальне середовище формує освітній простір. У сучасній літературі освітній простір визначається як сукупність матеріальних, духовних і емоційно-психологічних умов, у яких відбувається навчально-виховний процес, і факторів, що сприяють або перешкоджають його ефективності. Зрозуміло, що освітній простір є ще й засобом не тільки формування відносин у процесі набуття знань, а й виховання, формування культури особистості. Освітній простір – це підсистема соціокультурного середовища, сукупність історично сформованих факторів, обставин, ситуацій, тобто цілісність спеціально організованих педагогічних умов розвитку особистості.

У широкому розумінні освітній простір можна уявити як структуру, що складається з декількох взаємозалежних рівнів: до глобального рівня відносять загальноосвітні тенденції розвитку соціальних інституцій економіки, політики, освіти, а також культурних та інформаційно-комунікаційних систем; до регіонального – освітню політику, культуру, систему освіти, життєдіяльність відповідно до соціальних і національних норм, звичаїв, традицій, засобів масової комунікації та ін.; до локального – мікроклімат і мікрокультуру навчального закладу, найближче оточення, родину. На всіх цих рівнях відбувається виховання й формування особистості.

Виховання – важлива частина освітнього процесу, що має істотну специфіку. Освіта традиційно розглядається як цілеспрямований процес виховання і навчання особистості в інтересах суспільства і держави. Причому навчання в цьому визначенні не випадково постає на другому місці, тому якість освіти багато в чому визначається саме

якістю виховання. У культурному та соціальному контексті освіта є механізмом соціалізації особистості.

Необхідною вимогою до нового образу людини як еталона освітньої продукції, як зазначають дослідники, є духовна орієнтація в її розвитку. Освічена людина – це людина культури, вихована, здатна зберігати і зміцнювати культурний потенціал. Освічена людина – не просто фахівець, а саме людина, підготовлена до випробувань, до зміни способу життя, до життєтворчості. Процес навчання все більше ґрунтується на соціокультурних засадах, тобто на соціальних та культурних знаннях, які визначають відносини між людьми, людиною та світом.

Взаємодія соціального середовища, культури і виховання з освітою у контексті формування життєтворчості також породжує певні протиріччя. Зокрема, у сучасних умовах у соціальне середовище, систему виховання, в культуру під впливом глобалізаційних процесів починають проникати закони ринку, викликаючи втрату навчально-виховним процесом широкої освітньої місії та переорієнтацію на потреби ринку. Дослідники вказують на патологічні прояви так званої “ринкової орієнтації характеру особистості”.

Таким чином, для того, щоб створити досконалу систему формування життєтворчості особистості, необхідно гармонізувати дію основних чинників цього процесу, подолати протиріччя між ними. У цьому контексті актуалізується питання пошуку нових шляхів розвитку системи навчання, системи освіти, культури в поєднанні з детермінацією соціального середовища. У такому випадку сутність дії основних життєтворчих чинників буде полягати у забезпеченні розвитку особистості в контексті її унікальних індивідуально-неповторних здібностей.

Розглянувши основні чинники формування життєтворчості особистості, зокрема соціокультурне середовище, сім'ю, освіту, засоби масової інформації, виховання і самовиховання, ми можемо зробити висновок про те, що всі ці явища здатні впливати на формування особистості саме в тій мірі, в якій вона сама докладає творчих, морально-вольових зусиль щодо активного сприйняття і перетворення їх впливів. Загальною особливістю різних чинників, які впливають на формування і розвиток особистості, є те, що всі вони спрямовані на вироблення в людині активно-діяльній позиції щодо універсальних, світоглядно-ціннісних орієнтирів і творчо-гармонізаційного ставлення до об'єктивного середовища. Іншими словами, будучи факторами зовнішнього впливу, вони змушують людину творчо реагувати на себе самих, тим самим змінюючи і вдосконалюючи їх.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойченко В. Культура // Соціальна філософія. Короткий Енциклопедичний словник ; заг. ред. і укладання : В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. – К., Харків : Рубікон, 1997. – С. 180.
2. Власова О. Провідні чинники розвитку соціального потенціалу особистості // Соціальна психологія. – 2005. – № 1. – С. 42-49.
3. Найдьонова В. В. Особа і суспільство. Соціально-філософський аспект : [монографія]. – Х.-К. : Вид. центр “Единорог”, 2000. – 160 с.
4. Сковорода Г. Трактати. Діалоги, Притчі. Переклади. Листи : Твори у 2-х томах. – К. : Наук. Думка, 1994. – Т.2. – 356 с.
5. Сохань Л. В. Жизненный путь личности : вопросы теории и методологии социально-психологического исследования / Сохань Л. В., Злобіна Е. Г., Тихонович В. А. – К. : Наукова думка, 1987. – 280 с.
6. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

Джура А. Д. Основные факторы жизнетворчества личности: проблема взаимодействия.

На жизнетворчество личности влияют такие факторы, как семейное и общественное воспитание, средства массовой информации и культуры, религия и наука, образование, другие формы общественного сознания и опыта. Влияние образования является наиболее действенным, ведь именно в образовании и через образование человек целеустремленно и под руководством учителя добывает знание, формирует собственное мировоззрение, получает общественно значимое воспитание.

Ключевые слова: образование, духовная сущность образования, жизнетворчество личности, жизненный путь, искусство жить, Болонский процесс, глобализация, демократизация.

Dzhura O. Basic factors of individual creativity: problem of cooperation.

It is proved that such factors as family and public education, mass media and mass culture, religion and science, education, other forms of social consciousness and experience influence individual creativity. The influence of education is most efficient, because only in and by means of education, the individual assisted by teacher acquires knowledge, forms one's own world outlook, get socially important education.

Keywords: education, spiritual essence of education, individual creativity, lifeline, the art of living, the Bologna process, globalization, democratization.

СВІТОГЛЯДНІ ПОШУКИ В. І. ШИНКАРУКА У ПЕРІОД ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В УРСР

У статті проаналізовано особливості розвитку вітчизняної філософської думки в Радянській Україні як контексту формування та генези філософських шукань В. Шинкарука. Акцентовано увагу на світоглядній позиції В. Шинкарука в період десталінізації філософської думки в Україні.

Ключові слова: тоталітаризм, десталінізація, періодизація, марксистсько-ленінська філософія, філософська доктрина.

В історії української філософської думки суттєвим і важливим етапом є радянський період її розвитку. В. С. Горський визначає умови існування філософії і культури в цілому в Радянській Україні як атмосферу “вічного страху влади перед вільною думкою, талантом, високою майстерністю – всім, що надає людині незалежності” [1, 70]. Для визначення можливості існування окремого підходу в розумінні й виокремленні української радянської філософії необхідним є відтворення цілісної та адекватної картини розвитку вітчизняної філософської думки в 20-80-х рр. ХХ ст.

Відповідно до періодизації філософії СРСР першим етапом вітчизняної філософії є 20-ті-30-ті рр. ХХ ст., які Я. І. Юринець у контексті з’ясування специфіки філософських дискусій в Україні пов’язує з “маргіналізацією національного” [2, 75]. До 1930 р. в Україні, як і в СРСР загалом, спостерігається певна демократичність, однак дозволений плюралізм, який робив можливою філософську дискусію, поступово замінюється філософією комунізму як єдиноправильним орієнтиром, і уже до початку 30-х рр. рамки інтелектуальних пошуків звужуються.

У 1930 році та до середини 50-х рр. так само, як і у філософії СРСР, виокремлюється період “сталінізації” філософії. У цей період партійно-державна ідеологія вимагала від філософії пропаганди марксизму, а тоталітарна політика Сталіна чітко контролювала та винищувала будь-які спроби самостійного філософування, що закінчувалося арештами та репресіями.

Третій період у філософії радянської України, відповідно до періодизації філософії СРСР – це період “десталінізації” філософії (50-ті-80-ті рр.) Цей період дав надію на можливість вітчизняного культурного відродження. Однак не варто забувати про те, що

десталінізація не означала відхід від марксистсько-ленінської філософії, а тільки забезпечила пом'якшення тоталітарного контролю над науковими і культурними процесами.

Філософські концепції українських мислителів у радянський період вивчали вітчизняні науковці, зокрема В. Горський, Я. Юринець, І. Огородник, В. Огородник, В. Лісовий, В. Табачковський, Г. Заїченко та інші.

Багато з них при дослідженні стану філософії у післясталінський період у Радянській Україні посилаються на роботу В. Шинкарука ««Хрущовська відлига» і нові тенденції в дослідженнях інституту філософії АН України в 1969-х роках» [5, 6-22]. Однак наукові напрацювання В. Шинкарука щодо української філософії у Радянському Союзі не стали предметом окремої ґрунтовної розвідки.

Тому метою статті є осмислення світоглядних пошуків В. І. Шинкарука в період десталінізації філософської думки в УРСР, а основним завданням – аналіз особливостей розвитку вітчизняної філософської думки в Радянській Україні як контексту формування та генези філософських шукань В. Шинкарука.

В. Шинкарук, аналізуючи політичні та ідеологічні умови в середині 50-хрр. ХХ ст., констатує, що критика культу особи Сталіна поставила питання про повернення до витоків соціалістичної програми комуністичної партії, долаючи деформації сталінської політики. Таким чином, соціалістичні ідеали Сталіна замінювалися ідеалами комунізму, що знайшло своє відображення у його внутрішньодержавних функціях, зокрема у напрямку на побудову “комуністичного громадянського самоврядування” та у пропаганді інтернаціоналізму і дружби народів. Найважливішим для філософів стало гасло “хрущовської відлиги”, проголошене на ХХІІ з’їзді КПРС: “Не виробництво заради виробництва, а виробництво заради людини”. “Ці та інші ідеологічні постулати, закладені в новій Програмі КПРС, – пише В. Шинкарук, – мали формувати (й формували) уявлення про “гуманістичний поворот” у політиці КПРС, пов’язаний з реформаторською діяльністю М. С. Хрущова та очолюваного ним партійного і державного керівництва. Це й був зовнішній ідеологічний «фасад» «хрущовської відлиги»”.

Проте, як зауважував В. Шинкарук, на практиці партійно-державні владні структури (номенклатури) продовжували керуватися принципами командно-адміністративної системи, методологічні підвалини якої становить “бюрократичний технократизм”, що за своєю суттю є реакційною утопічною ідеологією [6, 58].

Так, хрущовська відлига з послабленням тиску більшовицько-партійного апарату на духовну складову суспільства спровокувала поживлення інтелектуально-культурного руху та активізацію філософських пошуків, однак у межах офіційно декретованої системи.

Визначаючи особливості розвитку української філософської думки в 60-х – 80-х рр., вітчизняні науковці виокремлюють два напрямки розширення меж філософування: “ревізійністський” та аналітичний, або системний і аналітичний, підходи у розумінні діалектики, які виявились запереченням претензії діалектичного матеріалізму на статус єдиної істинної наукової філософії. Так, В. Табачковський зазначає, що реформаторські ідеї у філософії 60-х рр. у Києві виникли як протистояння катехістично-спрошеному, лінійному світорозумінню. В. Лісовий визначає ревізійнізм у філософії СРСР як спосіб мислення, який вступав у суперечність з офіційною ідеологією марксистсько-ленінської філософії. Однак, на його думку, говорити про ревізійнізм в умовах тоталітарної системи 60-х рр. можна лише як про прояв критичного мислення, що розцінюється ним як спроба відродження, як наслідок інтуїтивного “прозріння” або ж поступового доростання до відповідного рівня інтелектуальної культури, зокрема філософської [4, 71].

Таким чином, наявність нових пошуків у філософії УРСР в 60-х рр., що розширювало межі філософування, визнає більшість вітчизняних науковців.

В. Табачковський описує стан філософії в Інституті філософії у Києві в цей час так: “На час мого приходу до інституту, – пише він, – чітко виокремилася дві провідні тенденції в розумінні предмету філософії, котрі були реакцією на вульгарний онтологізм мало не домарксівського штибу, та лінійний соціологізм «катехізістських» діамату та істмату. Це як ми їх жартома називали – «червоний позитивізм» і «червоний екзистенціалізм»” [7, 20]. На думку науковців, філософський рух 60-тих зосередився навколо гуманізації науки і філософії. Однак гуманізацію радянської філософії слід розуміти як гуманістичну тенденцію в діалектичному матеріалізмі, спробу розвивати діалектику як певну традицію філософського мислення, через введення в проблематику діалектичного матеріалізму елементів філософії культури, філософії світогляду, що в Україні здійснювалось у роботах М. Злотіної, В. Босенка, О. Яценюка, В. Іванова, М. Булатова, І. Бичка, М. Такрасенка і ін. “Спрямування мислення, – пише В. Лісовий, – на “олюднення” діалектики було, радше, тільки певною тенденцією, яка включала великий спектр позицій – від тверджень, що нічим не загрожували офіційній ідеології

(бо вписувались у офіційно декларовану формулу “все в ім’я людини”) до справді виразних наголосів, що виходили поза межі офіційно прийнятих риторик” [4, 125].

Проте хрущовська відлига після “Празької весни” (1968 р.) визвала в кінці 1960-х років хвилю боротьби з “філософським ревізіонізмом”. В Україні перевірку на ідеологічну “відповідність” очолив директор Інституту історії Комуністичної партії України І. Д. Назаренко. На його вимогу 1969 року на Політбюро ЦК КП України було винесено питання про стан філософських досліджень у республіці. У результаті роботи Політбюро було прийнято постанову про заходи щодо подальшого розвитку наукових досліджень у галузі марксистсько-ленінської філософії з метою усунення недоліків: некритичного ставлення до буржуазних філософських концепцій, ігнорування авторами наукових робіт партійного характеру марксистсько-ленінської філософії і ін.

Незадоволена реакцією на зауваження Політбюро та відсутністю кардинальних рішень в 1971 році ЦК Компартії України знову ставить питання про вимогу очистки марксистсько-ленінської філософії від проявів “ревізіонізму”. Було створено комісію з перевірки діяльності Інституту філософії АН УРСР результати якої, оцінка щодо діяльності Інституту знову були винесені на розгляд Політбюро. Та це питання внаслідок певних причин не було розглянуте. Пізніше в 1972 році відбулись чистки у серед філософів України. Як наслідок, у липні цього ж року були заарештовані Є. Пронюк та В. Лісовий – науковці Інституту філософії АН УРСР.

В історії філософської думки УРСР 50-х – 80-х рр. XX ст. виокремлюють наступні напрямки філософських досліджень у спробах об’єктивного філософування: логіка, методологія науки та історія філософії.

Формальна логіка у зв’язку з предметом дослідження залишалась такою науковою сферою, де можна було уникнути ідеологізації. У центрі заідеологізованої дискусії, пише В. Лісовий, – перебувало питання про співвідношення формальної і “діалектичної” логіки: правовірними вважалися ті філософи, які твердили про вищість діалектичної логіки над формальною. Але від кінця 60-х років в Україні з’явилися філософи, які у своїх публікаціях твердили, що діалектична логіка взагалі не є логікою, а тільки філософією. Фактично, за цим стояла опозиція між аналітичним напрямком у філософії та спекулятивно-інтуїтивним [4, 74].

Ще одним напрямком досліджень у вітчизняній філософській думці були історико-філософські дослідження. У цей час

простежується повернення до філософської спадщини німецької класичної філософії. Вивчення історії філософії в умовах послаблення тоталітарного контролю спрямовує вітчизняну філософську думку до досліджень здобутків зарубіжної філософії ХХ ст. Так, у центрі уваги вітчизняних філософів, навіть попри визначення її як “буржуазної” філософії, проводили дослідження феноменології Е. Гуссерля, екзистенційної філософії та ін.

Ще одним об’єктом історико-філософських пошуків стала вітчизняна філософська думка. Звернення до власної історико-філософської спадщини стало можливим завдяки хрущовській відлизі та зближенню окремих націй за принципом інтернаціоналізму на противагу сталінській пропаганді злиття націй. У цей час українські філософи звертаються до досліджень філософської думки Київської Русі, Острозького культурно-освітнього центру, Києво-Могилянської академії. Однак будь-які звернення до власного філософського спадку вимагали виправдання перед офіційною філософською ідеологією, тому, як пише В. Лісовий, у 60-80-ті роки ХХ ст. “вітчизняні науковці прагнули повернути таких “вилучених” філософів в український контекст. Але, щоб уможливити відповідні дослідження нашої філософської думки, вони часто використовували слово “вітчизняний” замість слова “український”. Двозначність слова “вітчизняний” задовольняла тих, які мислили це слово у значенні спільної вітчизни росіян та українців” [4, 132]. Визначаючи стан філософії в Україні періоду десталінізації, В. Горський зазначає, що позитивні результати, одержані у таких дослідженнях, могли б бути більш значними, якби не гальмівний вплив офіційно-декретованої філософської доктрини. Але безсумнівним є те, що сам по собі здобуток, одержаний філософами України кінця 80-х років, руйнував підґрунтя ідеологізованої філософії. Захисники доктрини не могли не бачити це, спрямовуючи зусилля на придушення плідних ідей. У цей час виникають гучні дискусії, на зразок тієї, що відбувалась у Москві 1968 р., де Копніна і його школу було звинувачено в проповіді ідей “буржуазної” філософії. У 70-ті роки деяких філософів України було репресовано за звинуваченням в “українському буржуазному націоналізмові”. Але важливо, що ці репресивні заходи виявились нездатними паралізувати філософську думку. За цих складних умов вона жила, творячи фундамент для відродження національної філософської культури, здійснити яке покликане нове покоління філософів України [1, 202].

Таким чином, в Україні у часи десталінізації відбувались філософські пошуки у сфері логіки, діалектики і теорії пізнання, вивчення історії філософії, в тому числі й вітчизняної філософської

спадщини, ознайомлення, в основному через критику, із сучасною світовою філософською думкою та формування екзистенційно-антропологічного напрямку філософування.

Формування філософії В. Шинкарука відбувалось в умовах жорсткого тоталітарного контролю. Ідеологічна політика держави не могла не вплинути на формування юнацького світогляду. Дослідник протягом усього свого філософського життя не заперечував своєї належності до марксистської філософської позиції. Однак так само як і М. Мамардашвілі, він, наскільки це було можливим і коли це було можливим, категорично виступав проти її сталінсько-ленінської інтерпретації. В. Шинкарук був філософом-марксистом. Його сучасник В. Табачковський зауважував: “Загалом же що частіше ловиш себе на думці, що кращі зразки української філософії 60-70-х років можуть бути віднесені до марксизму лише з днем, вельми істотним уточненням: це був значною мірою неомарксизм... чи мало з того набутку, що його принесли 60-ті роки в Україну в галузі філософській, підпадає під рубрику не традиційного марксизму, а європейського неомарксизму. Підпадають під неї і наріжні інтелектуальні спрямування Володимира Шинкарука” [7, 29]. В. Шинкарук у науковій розвідці “Методологічні засади філософських вчень про людину”, що вийшла друком у 2000 р., не цурається філософії марксизму, а навпаки, демонструє прогресивність філософських пошуків цього філософського напрямку, в тому числі і марксистів СРСР, та визначає історико-філософську доцільність, актуальність і відповідність їх науково-теоретичних розробок: “Спільною тенденцією кращих марксистських праць ..., – пише він, – як у зарубіжжі, так і в Радянському Союзі, є вихід за межі істматівської інтерпретації, залучення до дослідження досягнень сучасної науки антропології, психології, культурології, мовознавства й мистецтвознавства, системного аналізу і ін., критичне осмислення здобутків немарксистської філософії фрейдизму, екзистенціалізму, філософської антропології і філософії культури, феноменології, філософської герменевтики та інших сучасних філософських течій, виявлення і введення в предмет дослідження порушеної в них нової для філософії марксизму проблематики” [8, 31].

Справедливо виникло запитання про негативність визнання належності до філософії марксизму Г. Заїченко. “Але є один нюанс, – констатує науковець, – який мене в нашій трагічній епосі пошуків істинної свободи дуже турбує: у багатьох публікаціях простежується напіввисловлений, часто неусвідомлюваний сором за нашу причетність до філософії марксизму. Чи виправданий він? Про який

марксизм йдеться? Про Сталінський? Про Брежнєвський? За нього має бути соромно Сталіну, Брежнєву і їх адептам. Спроба осягнути нашу історію, в тому числі й історію філософських пошуків, поза, цілком ізольовано, від марксистських гуманістичних пошуків і з точки зору перспектив майбутнього – безперспективна” [9, 33-34].

Народження і становлення філософсько-світоглядної позиції молодого В. Шинкарука здійснювалось у руслі соціалістичних ідей, що не могло не вплинути на його ціннісні орієнтири. Сприймаючи із позицій юнацького максималізму ідеї марксистсько-ленінської ідеології не могли не залишити відголосу у його мисленнєвому досвіді. Окрім того, розуміння крену в тоталітарній ідеології сталінізму спровокувало у філософських шуканнях В. Шинкарука шляхи подолання крайніх проявів матеріалізму-сталінізму та пошуку його альтернатив. Феноменологія філософії Володимира Іларіоновича пройшла шлях від формування власної філософської позиції, витримуючи координати філософії радянської доби до перегляду та переосмислення власних наукових здобутків.

В. Шинкарук визнає вплив марксистсько-ленінської ідеології на формування філософської думки учасників наукового життя того часу, в тому числі і на власне формування філософічного менталітету. У праці “Сучасні історичні реалії і філософія” (1992 р.) В. Шинкарук, оцінюючи перспективи розвитку філософії в Україні в часи її незалежності, зазначає, що необхідність ідеологічного оновлення – побудова нової філософії – не може бути здійснено без звернення до філософії “епохи радянського марксизму”. Тому, на його думку, сучасна філософія має розвиватися під егідою переоцінки філософічної спадщини радянського періоду. “Для нас, – пише він, – філософів колишнього Радянського Союзу, котрі сформувались головним чином (якщо не переважно) під впливом марксистської філософії, ця переоцінка означає критичний перегляд історичного місця і теоретичного змісту філософських ідей Маркса – Енгельса, всієї філософії марксизму-ленінізму” [6, 77].

В. Шинкарук визначає філософську концепцію Маркса як достойну складову розвитку духовної культури людства: “Заперечення історичного значення філософських досягнень Маркса, Енгельса та інших послідовників у розвитку філософської думки, особливо у галузі діалектики і соціальної філософської думки, є цілком безпідставним” [6, 77]. До філософських вчень Маркса і Енгельса зверталась не лише радянська ідеологія, а й так звані противники комунізму, зокрема Р. Арон, З. Фрейд, К. Ясперс. Світова філософська думка визнає за

К. Марксом першість у зверненні до економічних відносин як чинників інтелектуальних, етичних та інших установок.

Однак В. Шинкарук і не ідеалізує філософські орієнтири радянської доби. Він ставить запитання про цінність досліджень “послідовників” марксизму, здійснюваних пропагандистами марксистсько-ленінської філософії: “У плані “переоцінки філософських цінностей” гостро постає питання, яку філософську цінність являє “марксистсько-ленінська філософія”?... Однозначної відповіді на це питання дати не можна” [6, 78].

У першу чергу Володимир Іларіонович вказує на необ’єктивність розгляду філософської концепції К. Маркса філософською доктриною СРСР. Негативні сторони марксистсько-ленінського філософування в Радянському Союзі та його невідповідність філософським поглядам К. Маркса він розкриває через наступні пункти:

1. Історичний матеріалізм і діалектичний матеріалізм, які викладали в курсі марксистсько-ленінської філософії, ні за програмною структурою, ні за науковим змістом не відповідали здобуткам філософської концепції К. Маркса;

2. Партійний принцип філософії, розроблений В. Леніним, фальсифікував реальний процес розвитку філософської думки через протиставлення матеріалізму як науки ідеалізові – “рафінованій попівщині”, що призвело до виключення з філософського поля зору марксистсько-ленінської ідеології немарксистської філософії та звело філософські пошуки до проблеми відношення “мислення – буття”, залишаючи поза увагою “багато інших питань, які виступали в окремі епохи і в окреслених філософських ученнях як головні” [6, 78];

3. Сумнівною В. Шинкарук вважає істинність визначення філософії марксистсько-ленінською ідеологією як “науки про загальні закони природи, суспільства і мислення”;

4. Як негатив у філософуванні ортодоксального марксизму В. Шинкарук виокремлює концепцію двох типів суперечностей: антагоністичних і неантагоністичних;

5. Найсерйознішим недоліком філософії марксизму-ленінізму В. Шинкарук називає відсутність плюралізму.

Однак, як було зазначено вище, В. Шинкарук наполягає на тому, що філософські дослідження періоду марксизму-ленінізму, в тому числі в Україні, містять і “справжні досягнення філософської думки, що виходять далеко за межі марксистсько-ленінської ортодоксії” [6, 79]. До таких перспективних досліджень вітчизняних філософів В. Шинкарук зараховує пошуки у галузі філософської антропології, світогляду, культури, форм духовного освоєння світу, дослідження з

історії світової філософської думки, дослідження вітчизняних філософських джерел.

В. Шинкарук від сучасної філософської спільноти вимагає зрозуміти загибель соціалізму і як історичної перспективи людства. Та він зазначає, що “ані Маркс, ані Енгельс, ані Ленін не пов’язували можливість реалізації ідей соціалізму з формою державного соціалізму. Державу як таку вони зараховували до суспільно-історичних форм відчуження людини, що його має подолати соціалістична революція – шляхом “відмирання” усякої державності” [6, 73].

Отже, В. Шинкарук демонструє невідповідність і спотворення філософських поглядів представників істинної марксистської філософії ідеологією радянського догматизму.

Завершення “ери Радянського Союзу”, на думку В. Шинкарука, є “осьовим часом в історії”, в тому числі і у філософії. У зв’язку з цим основним завданням вітчизняної філософської думки в наш час має стати критичне переосмислення самої філософії, що є необхідною умовою виходу української філософської думки на рівень “квінтесенції сучасної епохи” [6, 80]. Для вирішення наступного завдання необхідно зорієнтуватись на нових філософських пошуках в історії світової філософії, в тому числі і сучасних філософських надбань, звернення до національної культури, пошуки у вирішенні проблеми “людство – нація – особа”. Необхідним є також і зосередження уваги на фундаментальних проблемах методології філософського пізнання, “способів філософських новацій і філософського обґрунтування істини” [6, 80].

Найважливішою і необхідною умовою прогресу і буття національного філософування В. Шинкарук вважає “деполітизацію філософської самосвідомості індивіда і суспільства” [11, 32-33].

Об’єктивність В. Шинкарука в оцінці філософії К. Маркса простежується не тільки в період незалежності України, а і у радянські часи. Так, виходячи за межі ідеологічних принципів марксистсько-ленінської філософії при аналізі вихідних положень Марксової філософської концепції, він позиціонує базовість відношення мислення – буття як вихідний принцип вирішення філософських проблем, належним багатством способам філософування. При цьому науковець акцентує увагу на тому, що засадниче, основне питання філософії моделюється в різних філософських концепціях. Таким чином Володимир Іларіонович вказує на філософську позицію марксизму (не марксизму-ленінізму) як на один із філософських підходів в історико-філософській системі [10, 131].

Окрім того, на Міжнародному філософському конгресі у Відні 1968 р. В. Шинкарук чітко заперечив догму ортодоксальної радянської філософії, що проблема сенсу людського буття є проблемою релігійних пошуків. Київський філософ акцентував увагу на тому, що сенс людського буття завжди знаходився в центрі філософських пошуків, у тому числі в марксистському філософуванні [6, 41].

До “ревізійністських” проявів В. Шинкарука належать також і його дослідження філософської спадщини представників німецької класичної філософії, зокрема Гегеля (до прикладу “Феноменологія духу”), частково Маркса (зокрема “Економічно-філософські рукописи 1844 р.”).

Отже, філософські пошуки українських філософів радянської доби, у тому числі й В. Шинкарука, сконцентрувались навколо тих галузей філософського знання, які знаходились на периферії, подалі від ідеологічної цензури, зокрема у сфері логіки, діалектики і теорії пізнання. Дослідження В. Шинкарука навіть у період Радянської України відзначаються об’єктивністю та “сміливістю” в умовах номенклатурного контролю.

Перспективи подальшого вивчення наукового доробку В. Шинкарука вбачаємо у з’ясуванні основних концептів його світоглядно-антропологічної школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горський В. С.* Історія української філософії. – К. : Наукова думка, 1997. – 289 с.
2. *Юринець Я. І.* Біля витоків “радянської філософії” в Україні. 1920-1930-ті рр. // Наукові записки. – Том 63. Філософія та релігієзнавство. – С. 74-78.
3. *Огородник І. В.* Історія філософської думки в Україні : курс лекцій : навч. посіб / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К. : Вища школа ; Т-во “Знання”, 1999. – 543 с.
4. *Лісовий В.* Українська філософська думка 60 – 80-х років (стаття перша) // Філософська думка. – 2007. – № 3. – С. 64-80.
5. *Шинкарук В. І.* “Хрущовська відлига” і нові тенденції в дослідженнях Інституту філософії АН України в 1960-х роках // Філософська думка. – 1998. – № 4-6. – С. 5-22.
6. *Шинкарук В. І.* Український Центр духовної культури (Філософська спадщина України) // Вибрані твори : у 3-х т. – Т. 3., Ч. 1. – К. : 2004. – 404 с.
7. *Табачковський В. Г.* У пошуках невтраченого часу : нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 298 с.

8. Шинкарук В. І. Методологічні засади філософських вчень про людину // Філософська антропологія : екзистенціальні проблеми. – К., 2000. – С. 8-48.
9. Заиченко Г. В. И. Шинкарук и антрополого-экзистенциальные озарения в философии // Філософсько-антропологічні читання 98 : до 70-річчя засновника Київської світоглядно-антропологічної школи Володимира Шинкарука. К., 1999. – С. 31-42.
10. Шинкарук В. І. Ленинизм и методологические проблемы истории философии. Историко-философский процесс и структура предмета марксистско-ленинской философии // Ленинизм и современные проблемы историко-философской науки. – М. : Издательство Наука, 1970. – С. 122-128.
11. Шинкарук В. І. Марксистсько-ленінська філософія у світлі “останніх рішень” // Філософська і соціологічна думка : тези виступів. – К. – 1995. – № 3-4. – С. 32-33.

Кливаденко Н. И. Мировоззренческие искания В. И. Шинкарука в период десталинизации философской мысли в СССР.

В работе проанализированы особенности развития отечественной философской мысли в Советской Украине как контекст формирования и генезиса философских исканий В. Шинкарука. Внимание акцентировано на философской позиции В. Шинкарука в период десталинизации философской мысли в Украине.

Ключевые слова: тоталитаризм, десталинизация, периодизация, марксистско-ленинская философия, философская доктрина.

Klivadenko N. Philosophical search of V. Shinkaruk during the de-Stalinization of philosophy in the USSR.

This paper analyzes the features of the development of Ukrainian philosophy in the Soviet Ukraine, as the context of the formation and development of philosophical search of V. Shinkaruk. Philosophical position of V. Shinkaruk during the de-Stalinization of philosophy in Ukraine is analyzed in the article.

Keywords: totalitarianism, de-Stalinization, periodization, Marxist-Leninist philosophy, the philosophical doctrine.

Сірий С. В.

**СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Оскільки руйнівні наслідки локальних війн і воєнних конфліктів сучасної доби можуть зупинити суспільний прогрес людства, автор вважає

актуальним розкрити зміст, динаміку, характер їх впливу на процеси внутрішньодержавного і міжнародного життя, зокрема у соціальній та гуманітарній сфері.

Ключові слова: війна, наслідки локальних війн і воєнних конфліктів.

Характер і природа локальних війн і воєнних конфліктів, які залишаються помітною ознакою сучасних міжнародних відносин, відбивають вплив глобалізації на суспільно-економічні і політичні процеси. Так само війни і конфлікти безпосередньо впливають як на стан кризових регіонів і розвиток сусідніх країн, так і на міжнародні відносини загалом.

Взаємодія між війною і суспільством має три аспекти: а) вплив війни на суспільство; б) вплив суспільства на війну (її еволюцію як соціального явища, перебіг, результати та наслідки); в) боротьба суспільства проти війни як загрози його розвитку та виживанню. Ці форми взаємодії визначаються властивостями держав, суспільств, самої війни та існуючими умовами [1, 66].

На наш погляд, доволі цікавою буде спроба розглянути взаємодію між війною і суспільством саме в контексті впливу міжнародних конфліктів на суспільство, зокрема соціально-гуманітарні аспекти військової діяльності.

Соціальні та політичні аспекти міжнародних конфліктів, а також сутності локальних війн і воєнних конфліктів та їх впливу на різні аспекти життєдіяльності розглянуто в працях західних політологів, соціологів, філософів і дослідників глобалізації та геополітики, зокрема Р. Арона, З. Бжезінського, Р. Дарендорфа, Г. Кіссінджера, П. Сорокіна, А. Тойнбі, Е. Тоффлера, К. Уолтца, Д. Форрестера, Ф. Фукуями, С. Хабермаса, С. Хантінгтона, Х. Хофмайстера та ін.

Цікаві підходи до аналізу природи та наслідків сучасних локальних конфліктів властиві численним дослідженням ізраїльського дослідника Б. Міллера, присвяченим різним аспектам конфліктів від виникнення до врегулювання.

Окрім секторальних досліджень ООН та її спеціалізованих установ, які присвячені окремим, частковим проблемам наслідків локальних війн, література, у якій проаналізовано вплив локальних конфліктів на економічні процеси, досі порівняно незначна. Серед праць у контексті цієї проблеми найбільш вагомими дослідженнями є книги співробітників Міжнародної академії миру (Канада) М. П'ю, Н. Купера та Дж. Гудхенда "Воєнна економіка в регіональному контексті: виклики трансформації" та доробок Д. Юнга, присвячений політекономії міждержавних війн.

Більш детально окремі аспекти впливу міжнародних конфліктів на суспільний розвиток розглянуто в працях російських учених, зокрема В. Булавіна, Д. Волкогонова, М. Жилаєва, Д. Проектора, Є. Рибкіна, В. Серебряннікова, С. Тюшкевича, Б. Урланіса, С. Шиньова. У цих роботах містяться вагомі положення та висновки, які стосуються методології аналізу проблем ядерної війни, досвіду двох світових війн, локальних і регіональних воєнних конфліктів доби “холодної війни”.

В українській науковій літературі проблеми війн і конфліктів висвітлено в працях А. Маначинського, В. Мандрагелі, Г. Перепелиці, М. Требіна.

Метою цієї статті є з’ясування того, яким чином локальні війни і воєнні конфлікти впливають на процеси внутрішньодержавного і міжнародного життя у соціальній та гуманітарній сфері в умовах глобалізації.

Головним джерелом наслідків локальних війн і воєнних конфліктів є воєнні дії, які охоплюють території окремих держав і залучають до своєї орбіти значну кількість людей, бойової техніки, зброї. Зокрема, війна 1991 р. у зоні Перської затоки, почавшись між Іраком і Кувейтом в серпні 1990 р., з часом охопила до десяти держав з населенням півмільярда людей. Чисельність армій протидіючих сторін досягла 2,6 млн. осіб. Бойові дії такого масштабу спричинили значні людські жертви, жахливі руйнування в Іраку, втрати якого становили загиблими, пораненими і полоненими до 60 тис. осіб. До цього слід додати масові, непропорційно великі втрати серед цивільного населення – 150 тис. осіб [2, 474].

Суттєвим наслідком використання збройного насильства є демографічні (найближчі й віддалені) втрати.

Для позначення найближчих демографічних наслідків використовують поняття “жертви війни” – людські втрати під час ведення бойових дій і за їх межами, у тому числі тих людей, які повністю або частково втратили працездатність, а також тих, що позбулися даху та інших умов для існування [3, 56]. Вони складаються із втрат контингенту збройних сил і жертв серед мирного населення. Як ті, так і інші можуть бути прямі, тобто внаслідок безпосереднього впливу противника, так і непрямі. Прямі, у свою чергу, поділяють на бойові, тобто спричинені бойовими діями, і небойові: жертви терору проти населення, заручники, військовополонені та інтерновані.

Порівняно незначну, а часто й найменшу частку жертв війни становлять втрати збройних сил. Вони поділяються на безповоротні і санітарні. До безповоротних втрат збройних сил відносять вбитих на полі бою, померлих від ран на етапах санітарної евакуації, зниклих

безвісти та полонених. До безповоротних втрат протиборчих сторін зараховують також небойові втрати, не пов'язані з безпосереднім веденням бойових дій: загиблі в результаті надзвичайних подій, засуджені військовими трибуналами до вищої міри покарання за різні злочини, ті, що покінчили життя самогубством, померлі від хвороб у госпіталях. До санітарних втрат збройних сил належать поранені, контужені, обпалені, хворі та обморожені військовослужбовці, які були евакуйовані з районів бойових дій у глиб території, у тилові госпіталі.

Прямі жертви у результаті операції сил НАТО в СРЮ становили 1 тис. військовослужбовців, близько 2 тис. осіб цивільного населення, близько 7 тис. отримали тяжкі поранення [4, 98]. Воєнні конфлікти, у яких США взяли участь із часу терактів 11 вересня 2001 року, призвели до загибелі станом на липень 2011 р. щонайменше 225 тис. осіб і 365 тис. поранених, сили правлячої коаліції і військ втратили біля 31 тис. осіб. Кількість загиблих бойовиків становить від 20 до 51 тис., жертвами війни стали більш ніж 172 тис. цивільних громадян. Війни забрали життя 168 журналістів і 266 працівників гуманітарних організацій [5]. У 1994 р. у громадянській війні в Руанді загинуло 500 тис. жителів [6, 136]. Цей перелік прямих жертв локальних воєнних конфліктів, на жаль, має трагічне продовження.

Непрямі жертви війни – це люди, які загинули або втратили здоров'я через лиха і хвороби, спричинені війною. Щорічно безпосередньо в результаті бойових дій, від ножових ран, куль, бомб і наземних мін гинуть тисячі дітей. Проте демографічні наслідки міжнародних конфліктів не обмежуються вбитими, пораненими і загиблими під час бойових дій. Значно більше людей вмирає від недоїдання і хвороб, викликаних або посилених воєнним насильством. Перебої з постачаннями продовольства, знищення продовольчих культур і сільськогосподарської інфраструктури, роз'єднання сімей, переміщення населення, недієздатність програм і знищення структур охорони здоров'я, систем водопостачання і санітарії – все це болісно позначається на становищі населення.

Погіршення матеріальних умов життя населення під час конфлікту має як поточний, так і довготерміновий характер. Йдеться перш за все про знищення в результаті військових дій житла та іншого майна громадян. Принагідно зауважимо, що після вступу сил НАТО до Косово сербська громада краю зазнала морального приниження і фізичних втрат. Було спалено 40 тис. будинків, 140 сербських церков і монастирів, споганено або повністю знищено 250 цвинтарів [4, 101].

Внаслідок збройного протиборства відбувається порушення соціальної структури суспільства. Йдеться про те, що за сучасних умов локальні конфлікти прискорюють процес майнового розшарування суспільства. Наслідки диференціації населення зберігаються багато років, що потребує від суспільства і громадян особливого політичного, етичного, адміністративно-правового ставлення до тих або інших груп (учасників війни, учасників бойових дій, інвалідів війни). Вони – неминучий додатковий тягар для суспільства, а тому повинні враховуватися в загальній ціні воєнного насильства, яке є джерелом витрат народних сил, накопичених за попередніх мирних умов та належать майбутнім поколінням. Величезні воєнні витрати, перерозподіл фінансових і матеріальних ресурсів, робочої сили у мілітарній галузі економіки, загальне скорочення кількості працюючого населення, зниження купівельної спроможності людей – все це призводить до масового розорення дрібних і середніх підприємств. Процес зuboжіння основної маси населення посилюється за рахунок безвідплатного вилучення частини доходів через інфляцію. Про це свідчать скорочення споживання населенням продуктів харчування, скорочення виробництва товарів народного споживання. Подорожчання продуктів харчування і предметів першої необхідності супроводжується посиленням оподаткування населення.

З іншого боку, різко підвищуються прибутки незначної кількості надвеликих корпорацій у Західній Європі, що працюють на війну, зокрема таких: Boeing, General Dynamics, Lockheed Martin, Northrop Grumman, Raytheon у США та BAE Systems, EADS, Thales. Кожна з цих корпорацій щорічно виробляє товарів і послуг військового характеру на суму 24-45 млрд. дол. [7].

Майнове розшарування суспільства, прискорене розмивання середніх прошарків підсилюють соціальну напруженість, сприяють збільшенню міграційних потоків, призводять до дестабілізації суспільства.

Відчутними стають віддалені демографічні наслідки, викликані погіршенням умов відтворення населення під час війни у перші повосенні роки (міграція, скорочення народжуваності, підвищення дитячої смертності, зниження життєздатності нащадків, погіршення здоров'я жінок, скорочення кількості чоловічого населення). Вони виявляються у вигляді слабко затухаючих хвиль дефіциту певних вікових груп у статеві-віковій структурі населення.

Практично кожне збройне протиборство завжди викликає або підсилює потоки міграції і переміщення населення. Структура цих потоків вельми різноманітна. Тут і вимушені переселенці, що рятуються

від конфлікту або залишаються у своїй країні, і біженці, які перетинають національні кордони, і евакуйовані, і переміщені противником особи. Від масових переміщень населення найбільше страждає Африка і Азія, проте саме це явище і його наслідки не минули жодного регіону.

Нестабільність системи міжнародної безпеки характеризується динамікою зростання кількості біженців: наприкінці 80-х рр. XX ст. у всьому світі було 14,8 млн. біженців, до середини 90-х рр. XX ст. їх кількість становила 27,4 млн., [8, 21], у 2012 році зросла до 42,5 млн. [9].

Нелегальна міграція є складовою транснаціональної організованої злочинності. Зростання масштабів незаконної міграції прямо пов'язане із загрозою національній безпеці держави. Ця проблема вже давно набула загальносвітового масштабу.

Майже кожний конфлікт спричиняє великі міграційні потоки, що, у свою чергу, створює умови виникнення нових проблем, а в деяких випадках – серйозних соціальних і політичних потрясінь у країнах і цілих регіонах планети.

Міжнародні конфлікти призводять до скорочення народжуваності населення. Якщо сумарний коефіцієнт народжуваності наближається до гранично-критичного значення 2,14-2,15, то за таких показників відсутня проста заміна населення, що загрожує його відтворенню. Це, безумовно, позначиться на сталому розвитку і національній безпеці держав [10, 22].

Локальні війни і воєнні конфлікти у всіх їх проявах (перемогах і поразках) не тільки погіршують здоров'я людей, але й спотворюють їх психологію, впливають на духовний стан. Духовна шкода від збройного насильства, не залежно від його масштабів і форм, полягає в тому, що воно призводить до дегуманізації особи. Жертви насильства перебувають під впливом негативних відчуттів і емоцій: приниження людської гідності в результаті фізичного примушення; формування стійких страхів, фрустрацій та інших проявів невротів, викликаних загрозою для життя людини; горе, страждання, які пов'язані зі смертю близьких, їх хворобами, травмами; ненависть, недовіра, почуття помсти щодо тих, хто є джерелом насильства.

Війна деформує людські норми і форми поведінки. Людська поведінка біологізується, бо війна санкціонує, прямо прищеплює антисоціальні правила вбивства, руйнування, всюдозволеності. Людина соціальна, духовна, етична звіріє і опускається на рівень людини біологічної [11, 169]. При цьому деформація особистості може відбуватися непомітно, крок за кроком, у міру ескалації насильства.

Історія багатьох терористичних угруповань показує, як ідейні борці за високі ідеали поступово перетворюються на звичайних карних злочинців, для яких вбивство людини стає самоціллю.

Російський дослідник І. Ільїн називав війни “господарсько-політичним і соціально-культурним самогубством” або, в усякому разі, “самознівеченням” воюючих сторін, “культурно-руйнівним способом вирішення суперечок між ними” [12, 216]. Локальні конфлікти завдають найбільшого збитку культурі порівняно з будь-якими іншими явищами і процесами суспільного життя. У чеченській війні були знищені майже всі музеї і пам’ятники, архіви і бібліотеки, театри і студії, багато цінних творів живопису, майже всі школи і ВНЗ. Була порушена свята традиція російської армії: вживати спеціальних заходів щодо порятунку культурних цінностей у зоні воєнних дій [1, 70]. Після перемоги талібів над “Північним альянсом” в Афганістані були серйозно пошкоджені багатометрові статуї Будди, яким уже понад 2 тис. років. Перемога сил коаліції в Іраку в 2003 р. призвела до тимчасової відсутності влади, хаосу і спалаху злочинності, внаслідок чого сталося майже повне розграбування коштовностей і музейних цінностей з царських палаців Саддама Хусейна, які належали стародавній вавилонській культурі. Всього в Іраку було викрадено 176 тис. предметів культури, зокрема з музеїв – 84 тис. 249 експонатів [13, 250].

Іншими не менш тяжкими соціальними наслідками збройного протиборства є економічні. Економічні наслідки складаються з економічних витрат і втрат матеріальних ресурсів, яких зазнають сторони збройного протиборства, а також зі збитків, завданих насильством всьому світовому господарству загалом.

У сучасних війнах матеріальні руйнування стали основним компонентом збитків. Економічні витрати можуть бути прямими і непрямими. До прямих економічних витрат належать бюджетні витрати, тобто фінансування воєнних витрат з коштів державних бюджетів суб’єктів насильства; небюджетні матеріальні та фінансові витрати, тобто використання державних резервів, внутрішніх і зовнішніх позик, залучення заощаджень населення. Непрямі економічні витрати складаються з витрат мілітаризації економіки, відволікання активного населення від продуктивної праці, перебудови виробництва і зміни структури споживання сировинних та інших матеріальних ресурсів, витрат на захист господарських об’єктів від впливу бойових дій, витрат у результаті окупації частини території, масової евакуації підприємств з районів, де відбуваються збройні зіткнення, репарації. До непрямих витрат можна зарахувати також

втрату ринків збуту, руйнацію грошово-фінансової системи, зростання інфляції, за допомогою якої значна частина тягаря воєнних витрат перекладається на все населення країни.

Які б не були величезні розміри бюджетних витрат, все ж таки вони не повністю відображають витрати суспільства на війну. Другу і вельми значну частину прямих витрат складають матеріальні витрати. Немає потреби говорити про те, що в багатьох локальних війнах і воєнних конфліктах вони досягають величезних масштабів.

Економічна картина прямих втрат від локальних конфліктів – це лише видима частина “айсберга”: досить значну частину економічних наслідків складають непрямі витрати. Деякі непрямі витрати можуть продовжуватися протягом багатьох років після закінчення війни. Більше того, післявоєнна руйнація зумовлює необхідність нових позик на відновлення господарства країни. Наприклад, зруйновані війною СРЮ, Афганістан, Ірак впродовж післявоєнних років фактично перебувають на утриманні у США і ЄС. Це нагадує план Дж. Маршалла, коли з 1947 р. 17 держав Європи отримували американську допомогу на відновлення зруйнованого війною господарства.

Сотні мільярдів доларів щорічно витрачають на військові потреби замість того, щоб сприяти вирішенню життєво важливих для людства економічних і соціальних проблем. Лідером за обсягом воєнних витрат станом на 2010 р. були США, які на оборонні програми спрямували 698 млрд. дол. (порівняно з 329 млрд. дол. в 2001 р.). До першої п'ятірки країн з найбільшими воєнними бюджетами також увійшли Китай (119 млрд. дол.), Росія (58,7 млрд. дол.), Індія (41,3 млрд. дол.), Бразилія (33,5 млрд. дол.). Гонка озброєнь і неминуче суперництво є величезною загрозою для людства, на неї щороку витрачається нині понад 1630 млрд. дол. (зростання витрат становить 50 % порівняно з 2001 р.) [7].

Міжнародні конфлікти є важким тягарем не тільки для економіки воюючих держав, їх негативний вплив позначається на всьому світовому господарстві. Це виявляється у втраті традиційних джерел сировини і ресурсів, ринків збуту продукції, порушенні торгових комунікацій, ліній зв'язку, скороченні або припиненні фінансування міжнародних проектів.

Непрямі економічні витрати локальних війн і воєнних конфліктів приховані від очей стороннього спостерігача і на буденному рівні їх не видно, проте через деякий час вони здатні проявитися зниженням рівня освіти і погіршенням стану здоров'я цілих поколінь, загальним зменшенням інтелектуального потенціалу нації, погіршенням якості життя загалом.

Сучасне озброєння не лише зумовлює надзвичайні людські втрати, а й спричиняє тяжкі екологічні наслідки. Це не тільки серйозно порушує ноосферний баланс у природі, але і створює реальну загрозу взаємного знищення цивілізації і самого життя на Землі. З усіх підсумків воєнної і техногенної історії кінця XX початку XXI ст. цей, мабуть, є найтривожнішим.

Екологічні наслідки можуть бути як неминучими, тобто такими, що виникають як побічний наслідок бойових дій, так і планованими, коли об'єктами бойових дій навмисно обирають локальні або регіональні екосистеми. До планованих можна зарахувати екологічні наслідки, які можуть бути спричинені навмисним руйнуванням атомних електростанцій, хімічних заводів, сховищ палива, дамб на великих водосховищах. Вони можуть проявлятися у знищенні рослинності, посівів, родючих ґрунтів, забрудненні вод і атмосфери, підриві природної рівноваги нестійких регіональних екосистем: пустелі, тундри, тропічного лісу. Тяжкі екологічні наслідки можуть бути викликані масованим застосуванням будь-якого типу ЗМЗ.

Прикладом навмисного підриву екосистем у воєнних цілях можуть бути дії військ НАТО внаслідок авіаударів по Югославії, яких завдавали по багатьох нафтопереробних підприємствах, нафтосховищах, підприємствах хімічної та фармацевтичної промисловості. Сумарна потужність використаних під час цього боєприпасів еквівалентна дев'яти атомним бомбам, скинутим на Хіросіму. У результаті руйнування і пожеж атмосферне повітря, вода і ґрунт були забруднені сполуками сульфуру, нітрогену, діоксидами, фосгеном і хлором. Вплив цих забруднень відчувався не тільки в Югославії, а й у сусідніх країнах, зокрема в Угорщині, Греції, Румунії [14, 54].

Воєнне насильство починається як цілеспрямований акт внаслідок свідомих дій політичних керівників окремих суспільних структур. Проте розпочавшись, воно впливає на діяльність значної кількості людей, які беруть участь у процесах знищення і руйнування, спрямованих у першу чергу проти супротивника. Проте водночас війна чи конфлікт впливають на характер життя в країні, політичні чи економічні еліти якої були ініціаторами застосування сили. За таких обставин локальні конфлікти визначають специфічний стан усіх сторін суспільного життя. Рівень загострення соціальних процесів у суспільствах, що перебувають під впливом воєнних криз і конфліктів, прямо пропорційний гостроті збройної боротьби. Найважливішою ознакою цього стану є різке загострення руйнівних, деструктивних процесів. До них належать пряме знищення людей і матеріальних благ,

виснаження ресурсів і опосередковане порушення сталих умов і елементів суспільного життя. З іншого боку, за кризових умов починається мобілізація всіх сил суспільства на боротьбу з деструктивними впливами, результатом чого стає специфічна інтенсифікація суспільно-політичних процесів та підвищення соціальної напруженості.

Наслідки локальних війн і конфліктів у соціально-гуманітарній сфері є результатом прямих збитків, завданих сторонами конфлікту одна одній. Вони включають деструктивні соціальні, демографічні, духовно-етичні, економічні та екологічні зміни, які зазвичай відчутні впродовж тривалого часу. Найважливішими ознаками соціально-гуманітарної кризи є прямі й непрямі людські втрати, руйнування матеріальних активів, виснаження ресурсів, опосередковане порушення сталих умов і елементів суспільного життя. Водночас внаслідок конфлікту спостерігається мобілізація сил суспільства на подолання кризи та боротьбу з деструктивними впливами, результатом чого стає можлива інтенсифікація громадсько-політичного життя та формування антикризових стратегій.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Серебрянников В.В.* Социология войны. – М.: Ось 89, 1998. – 320 с.
2. Война и мир в терминах и определениях / Под ред. Д.О. Рогозина. – М.: Издательский дом “ПоРог”, 2004. – 624 с.
3. Военный энциклопедический словарь / [Горкин А. П., Золотарёв В. А и др.]. – М.: “РИПОЛ КЛАСИК”, 2002. – 1664 с.
4. *Никифоров Л.* Пути решения проблемы Косово // Вестник аналитики. 2006. – № 1. – С. 98 -114.
5. Estimated cost of post-9/11 wars: 225,000 lives, up to \$4 trillion : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.brown.edu/pressreleases/2011/06/warcosts>.
6. *Дмитриев А.В.* Насилие: социально-политический анализ. / А.В. Дмитриев, И.Ю. Зальсин. – М. : РОССПЭН, 2000. – 328 с.
7. Щорічник СІПРІ 2011. Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sipri.org/yearbook/2011/files/SIPRIYB11UKR.pdf.
8. *Машел Г.* Последствия вооруженных конфликтов для детей. – Нью-Йорк : ООН, 1996. – 103 с.
9. ООН зафіксувала рекордну кількість біженців за останні десять років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://novynar.com.ua/world/232897>.

10. Горбулін В.П. Стратегічні ризики – нова парадигма стратегії національної безпеки України. / В.П. Горбулін, А.Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2005. – № 1. – С. 18-25.
11. Сорокин П. Современное состояние России. // Новый мир. – 1992. – № 5. – С. 161-191.
12. Ильин И.А. Сочинения : в 10 т. – М. : Русская книга, 1993 – Т. 1. – 415 с.
13. Маначинский А.Я. Ирак: тайные пружины войны. – К. : Издательский дом “РУМБ”, 2005. – 416 с.
14. Сохін О.О. Біологічні та соціальні детермінанти в еволюції воєн // Наука і оборона. – 1999. – № 4. – С. 51-56.

Сирый С. В. Социально-гуманитарные аспекты военной деятельности.

Поскольку разрушительные последствия локальных войн и военных конфликтов современности могут остановить общественный прогресс человечества, автор считает актуальным раскрыть содержание, динамику, характер их влияния на процессы внутригосударственной и международной жизни, в частности в социальной и гуманитарной сфере.

Ключевые слова: война, последствия локальных войн и военных конфликтов.

Siry S. V. Social and humanitarian aspects of military activities.

As destructive consequences of modern era local wars and military conflicts can stop social progress of mankind, the author considers important to reveal the contents, dynamics and nature of their impact on the processes of domestic and international issues, particularly in the social and humanitarian sphere.

Keywords: war, the consequences of local wars and military conflicts.

Дідков О. М.

ЕКОЛОГІЧНЕ “ВИХОВАННЯ ВИХОВАТЕЛІВ”

У статті проаналізовано особливості екологічного виховання майбутніх вихователів – педагогів, яким належить працювати з дітьми дошкільного віку.

Ключові слова: людина, дитина, культура, екологія, виховання.

Вже не один десяток років спостерігаємо поглиблення глобальної екологічної кризи та низки екологічних катастроф, що сталися не тільки в Україні. У таких умовах особливого значення набуває підвищення рівня екологічної свідомості громадян. Вирішення цієї

проблеми неможливе без уваги до того, як здійснюється екологічне виховання молодого покоління, починаючи з раннього дитинства.

Ефективність екологічного виховання у дошкільників та формування у них екологічної культури безпосередньо залежить від фахової підготовки тих, хто буде навчати і виховувати. Екологічну підготовку вихователя дошкільного закладу, починаючи від студента вищої школи, що є продовженням базової шкільної на наступному, більш високому рівні, ми розглядаємо як завдання, без вирішення якого ні про які успіхи в цій важливій державній справі не може бути й мови.

Аналітики наголошують на тому, що екологічна освіта у вищих навчальних закладах повинна базуватись на збалансованому поєднанні біологічного, технологічного і соціологічного підходів, екологічного, соціально-економічного і соціокультурного вимірів. Вона є різноплановою, охоплює всі рівні професійної підготовки майбутніх фахівців (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр) з урахуванням специфіки діяльності ВНЗ і потреб регіонів, щоб забезпечувати потреби держави у висококваліфікованих кадрах.

Екологічне виховання стало предметом наукового дослідження таких вчених, як Л. В. Крайнова, І. В. Трубник, В. М. Бровдій, Ю. В. Бондарчук, Т. С. Вайда, Н. Ф. Яришева, Н. В. Лисенко, С. М. Ніколаєва, С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин, В. О. Скребець.

Мета статті – розкрити особливості екологічного виховання педагогів.

За рішенням галузевого міністерства (1996 р) курс екології введено в усіх ВНЗ України як нормативну навчальну дисципліну. За останній період в Україні видано близько двох десятків підручників, навчальних посібників, словників з екології для вищих закладів освіти. Щоправда, це не забезпечує потреб ВНЗ у навчальній літературі, тим більше, що тиражі видань незначні й більшість із них недоступна для широкого кола студентів.

В. Бровдій зазначає: “На сьогодні вищі заклади освіти України фактично позбавлені можливості централізованого забезпечення дидактичними матеріалами, унаочненням та технічними засобами навчання. Підготовлені окремими аматорами науково-популярні телевізійні та короткометражні фільми екологічного змісту, на жаль, не стали надбаннями більшості ВНЗ України” [1].

У реалізації екологічної освіти у ВНЗ України, крім згаданих, є й ряд інших труднощів. Часто серед фахівців немає спільного розуміння сучасної екології як науки та її завдань. Гостра криза у відносинах людського суспільства з природою сприяла тому, що проблемами

екології стали займатися не тільки біологи, географи, хіміки та фізики, але й геологи, енергетики, економісти, політологи, соціологи, філософи та інші вчені, а також спеціалісти прикладних напрямів, які нерідко бувають професійно некомпетентними. У наукову, навчальну та науково-методичну літературу впроваджено значну кількість термінів та понять незрозумілого, некоректного або явно помилкового змісту, які засмічують саму науку, заважають взаєморозумінню між ученими, практичними працівниками та педагогами.

Екологія як наука має свій зміст там, де існує життя. Звідси стає цілком очевидною некоректність або явна помилковість застосування згаданих вище термінів стосовно географічних назв, галузей і об'єктів промислового виробництва, науки, культури, душі і т. ін.

Вирішення надто складних, але життєво важливих екологічних проблем залежить насамперед від наявності кваліфікованих кадрів. Лише вони спроможні визначити основну тактику у вирішенні проблем техногенної безпеки та основні принципи екологічної політики держави сьогодні і на перспективу.

Відзначимо, що і за офіційними даними сьогодні фахівців у галузі екології та охорони навколишнього середовища готують 22 вищі заклади освіти зі щорічним набором близько 700 осіб. Вони забезпечують здебільшого прикладні напрями екології з урахуванням специфіки галузей виробництва (гідроекологія, метеорологія, агроєкологія, металургія, харчова промисловість, лісоінженерія, моніторинг навколишнього середовища тощо) [1].

На жаль, учителів-екологів, відповідно до ліцензій, в Україні готують всього два вищі заклади освіти (екологів-хіміків – Чернігівський педагогічний університет, екологів-біологів – Мелітопольський педагогічний університет) з незначною кількістю набору абітурієнтів (всього близько 50 осіб), що ніяк не задовольняє потреби в цих спеціалістах. В окремих ВНЗ України розпочато підготовку магістрів з екології. Сьогодні в Україні майже щороку захищають 4-6 кандидатських і докторських дисертацій з проблем екологічної освіти та виховання, проте й досі не засновано кваліфікаційної вченої ради з цієї проблеми. Мусимо визнати, що екологічна освіта, незважаючи на її актуальність і важливість у вирішенні проблем екологічної безпеки, ще не стала пріоритетом у нашій державі. Наведене вище свідчить про те, що в галузі екологічної освіти у ВНЗ України ще велике поле діяльності для Уряду, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та вищих закладів освіти. Прийняття і впровадження в життя концепції екологічної освіти і виховання сприятиме значному покращанню

становища в галузі науки, освіти і практичної діяльності людини, що має не тільки важливе загальнодержавне, а й міжнародне значення [2].

У виступі на конференції “Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи” Ю. В. Бондарчук та Т. С. Вайда подають результати соціологічного дослідження виявлення стану сформованості еколого-правових знань майбутніх педагогів України. Було проведено анкетування та експертне оцінювання кураторів груп у відносно віддалених один від одного вищих педагогічних закладах України (Тернопільському, Чернігівському, Уманському, Херсонському державних педагогічних університетах та в Слов’янському державному педагогічному інституті). Усього в експерименті взяли участь 410 студентів. При розгляді екологічних знань студентів проведено аналіз знань норм та актів природоохоронного законодавства, у результаті чого чітко виокремлено таку тенденцію: найбільшу частину (39,67 %) складають студенти, які добре знають закон України “Про охорону навколишнього природного середовища”, хоча в окремих відповідях називають його неправильно. Другою за величиною групою (34,0 %) є частина студентів, які відверто зазначають, що не знають взагалі ніяких нормативних актів природоохоронного законодавства. Зрозуміло, що дуже важко за таких умов формувати екологічний досвід майбутнього педагога, який сам не знає основних норм поведінки людини щодо природи (права, обов’язки, порядок дій у випадках екологічних лих тощо). Третьою за величиною (14,33 %) є група опитаних студентів, які змогли назвати тільки Червону книгу України як акт держави щодо забезпечення охорони та збереження рідкісних і зникаючих видів фауни та флори України. Таким чином, відсутність знань про норми природоохоронного законодавства є одним із аспектів низького рівня екологічного досвіду студентів педагогічних ВНЗ.

Якісна та змістовна характеристика відповідей студентів показує досить загальні (поверхові) та неточні (неглибокі) знання окремих природоохоронних норм, санкцій. При дослідженні впливу навчальних дисциплін на формування екологічної освіти студентів констатуємо, що предмет “Правознавство” складає незначну частку (2,0 %) в загальному масиві відповідей студентів [1].

З аналізу даних проведеного експерименту можна зробити висновок, що більшість студентів недостатньо обізнані із завданнями природоохоронної діяльності, реальним станом довкілля. Природоохоронний аспект навчальних дисциплін, дисципліни “екологія” та “охорона навколишнього середовища” складають незначну частку у процесі професійної підготовки майбутнього

педагога. Ми переконуємося в практичному значенні та необхідності інтегрованого підходу до формування екологічних знань у ході вивчення всіх навчальних дисциплін. Тільки при комплексному підході можна сформувати у студентів глибокі знання, вміння та навички природоохоронної діяльності, підвищити їхню екологічну культуру.

Норми та критерії права виступають регулятором екологічної поведінки студентів, засобом формування норм і критеріїв екологічної культури майбутніх педагогів. Екологічні норми є стандартами поведінки та спілкування студентів з навколишнім природним середовищем у процесі перебування останніх на природі в умовах активної практичної діяльності. Моральні норми спрацьовують тільки в тому випадку, коли людина переконана в правильності екологічних норм і принципів [1].

Як зазначають С. Кравченко та М. Костицький, еколого-правові норми виконують інформативну, аксіологічну й примусово-стимулюючу функції: 1) інформативна функція полягає в тому, що еколого-правові норми містять знання про правила поведінки серед природи, ставлення до природи та вимоги до бережливого, раціонального природокористування; 2) аксіологічна (ціннісно-нормативна) функція екологічного права полягає в тому, що воно впливає на переконання, ціннісні орієнтації та установки майбутніх педагогів, їхні почуття та емоції, екологічну культуру; 3) стимулююча функція екологічного права передбачає заходи морального та матеріального заохочення за активну екологічну діяльність, зобов'язує студентів дотримуватися певних норм і вимог, встановлює відповідальність та покарання за екологічні правопорушення.

Екологічна культура особистості вчителя передбачає передусім знання основ розвитку природи, її явищ та закономірностей.

Формування екологічної культури відбувається завдяки психологічному механізму засвоєння знань (через операції мислення: аналіз, синтез, абстрагування тощо), у ході якого студент порівнює власну поведінку із загальноприйнятною і вираженою в акті управління нормою. Через емоційно-вольову сферу проходять переживання, чуттєве усвідомлення значущості природоохоронної норми для життя та здоров'я людини. Крім цього, через емоції студент виражає своє ставлення екологічних проблем: подобаються чи не подобаються йому загальноприйняті норми поведінки щодо природи, сприймаються чи не сприймаються вони як моральні норми для постійного керівництва у своїй діяльності, наскільки виконуються їхні вимоги, чи аналізуються та беруться до уваги зауваження щодо ставлення студента до

природного середовища та оцінка його діяльності керівником (педагогом), товаришами по навчанню.

Отже, екологічні норми виконують виховну функцію, бо закріплюють у пам'яті студента прогресивні форми екологічного мислення та пріоритети суспільних цінностей, формують почуття відповідальності за власну поведінку серед природи, необхідність дотримання дисципліни та правил співіснування людини і природи.

У професійній підготовці потрібно не тільки подавати інформацію про зміст екологічних норм, особливості природи та її цінності для людства, а й на практиці в умовах безпосереднього спілкування з природою наводити конкретні приклади необхідності збереження природи як соціальної цінності та доводити провідну роль екологічного права у регулюванні відносин людей і природи. Постійно виховувати нетерпимість до зневажливої антисуспільної екологічної поведінки, розуміння шкідливості та непоправності екологічних правопорушень (на результатах діяльності та стані природи і подальшого її використання). Завдання педагога ВНЗ – не тільки попередити екологічні правопорушення студентів, а й сформувати через повагу до закону переконання в проведенні екологічного виховання серед учнівської молоді у її майбутній педагогічній діяльності, не допускати екологічних правопорушень як серед своїх товаришів, так і інших громадян.

Але самі екологічні знання ще не є достатньою умовою для кінцевої сформованості високого рівня екологічної культури спеціаліста. Вони обумовлюють вчинки, поведінку людини, але як зовнішні регулятори проходять суб'єктивне засвоєння (сприймаються через внутрішні психологічні механізми саморегуляції поведінки). При однакових зовнішніх умовах екологічна культура поведінки студентів є дуже різноманітною, оскільки залежить від особливостей психічного складу людини. Тому для більш успішного формування екологічної культури студента необхідно всебічно вивчати аспекти екологічних проблем в усіх навчальних дисциплінах, проводити широку природоохоронну освітньо-виховну діяльність у напрямку екологічного виховання майбутніх спеціалістів.

Підсумовуючи сказане вище визначимо основні вимоги до майбутніх вихователів дитячих дошкільних закладів: мати достатній обсяг знань про світ природи; демонструвати позитивний приклад поведінки в екологічному довіллі; у процесі діяльності врахувати вікові можливості малят; під час роботи головну увагу приділяти моральній та інтелектуальній спрямованості дітей; використовувати новітні дослідження науковців; врахувати наявний досвід

дошкільників; будувати роботу на основі системного підходу, використовуючи календарно-перспективне планування; чітко формулювати і визначати програмові завдання (який вибирається об'єкт, з чим знайомиться, чого навчається, що закріплюється, розвивається, виховується тощо); особливу увагу звертати на першорядну значимість навколишнього світу та роль людини в його збереженні; навчальний процес будувати на основі живого сприймання природного довкілля; добираючи інформацію, враховувати психологічні стимули, які сприяють кращому засвоєнню дітьми природничих знань (розпочинати ознайомлення з чогось цікавого, вагомого, що привертає увагу дитини – поведінка, спосіб пересування, зовнішня ознака); інформацію про живі істоти прагнути подавати проводячи паралелі з людиною: влаштування гнізда, догляд за дитинчатками тощо; урізноманітнювати роботу активними формами та методами ознайомлення з природою; в практику роботи впроваджувати такі ефективні форми організації праці з дитиною, як тематичні дні, екологічні проекти, екологічні стежини; творчо використовувати передовий екологічний досвід з екологічного виховання; налагодити систематичне екологічне просвітництво батьків вихованців; своєю діяльністю сприяти популяризації екологічного виховання серед широкого кола громадськості [3, 23].

Таким чином, першочерговим завданням у галузі дошкільної освіти є впорядкування та приведення до відповідних стандартів законодавчої та нормативно-правової бази регулювання діяльності дитячих дошкільних закладів. Так, законодавство має сприяти розвитку та модернізації дошкільної освіти відповідно до суспільних та державних потреб.

Дошкільний вік започатковує неперервну екологічну освіту, закладає підґрунтя для формування особистості дошкільника, засвоєння в подальшому основ природничих наук у школі. Саме в цей період дитина вперше починає знайомитися з природним оточенням.

Сформовані в дітей у дошкільному виховному закладі знання про природу, які складають основу екологічної культури, екологічного світорозуміння, екологічної вихованості, повинні розширюватися і поглиблюватися школі.

Завдання екологічного виховання полягає в нагромадженні, систематизації, використанні екологічних знань, вихованні любові до природи, бажання берегти і примножувати її, у формуванні вмінь і навичок діяльності в природі [4].

У дошкільних закладах екологічне виховання дітей доцільно розглядати насамперед у моральному аспекті, оскільки в основі

ставлення людини до світу природи мають лежати гуманні почуття, тобто усвідомлення цінності будь-якого прояву життя, а значить і бажання захистити та зберегти його. Отже, процес оновлення дошкільної освіти має базуватися на закономірностях розвитку соціального, інформаційного й освітнього просторів нашої держави, багатомірності взаємодії сучасного дошкільника з оточуючим світом, враховувати світові тенденції.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бровдій В.М.* Екологічна освіта у вищих закладах освіти в Україні / Доповідь на Всеукраїнській конференції “Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи” [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ecoleague.net/34903999-235.html>.
2. *Бондарчук Ю.В.* Екологічна підготовка вчителя – домінуюча ланка системи неперервної екологічної освіти і виховання / Ю.В. Бондарчук, Т.С. Вайда // Доповідь на Всеукраїнській конференції “Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи” [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ecoleague.net/34903999-235.html>.
3. *Бусленко В.* Організація еколога – оздоровчої роботи в дошкільному навчальному закладі // Дитячий садок. – Число 45 – 46. – 2004. – С. 21 – 23.
4. *Український садочок: Читанка: У 3 кн. / Упоряд.: Д. Чердніченко, Г. Кирпа.* – К.: Смолоскип, 1997. – Кн. 3: Метод, додаток до читанки для українського дошкільця. – 208 с.
5. *Крайнова Л.В.* Розвиток екологічної свідомості майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів / Л.В. Крайнова, І.В. Трубник [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrdeti.com/2004/1_a4_2004.html.

Дидков А. М. Экологическое “воспитание воспитателей”.

В статье анализируются особенности экологического воспитания будущих воспитателей – педагогов, которым предстоит работать с детьми дошкольного возраста.

Ключевые слова: человек, ребенок, культура, экология, воспитание.

Didkov A. M. Ecological “education educators”.

The features of Ecological education of future educators – teachers, who will work with children of preschool age.

Keywords: human, child, culture, ecology, education.

Путров С. Ю.

ЦІННІСТЬ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКОГО ПІЗНАННЯ

У статті зроблено спробу розглянути поняття “цінність здоров'я” у філософському аспекті. Визначено підходи до розуміння змісту здоров'я та його складові.

Ключові слова: здоров'я, особистість, щастя, цінність, життя.

В умовах сучасної трансформації планетарного життя, коли процеси глобалізації охопили соціальне, культурне, економічне та політичне поле життєдіяльності особистості, підвищується складність життя, науково-технічна революція спричинила погіршення природного середовища, все це призводить до зростання негативного впливу на особистість. У такому випадку питання особистості знову гостро постає перед науковою спільнотою та стає предметом дослідження соціальної філософії.

Враховуючи те, що людське життя є найвищою соціальною цінністю, перед суспільством постає низка важливих завдань, серед яких найважливішим є вирішення проблеми збереження здоров'я людини з урахуванням різних умов її життєдіяльності. Адже відсутність здоров'я, його втрата істотно знижує якість життя особистості, суттєво погіршує її гармонійне існування або, на жаль, до відходу особистості у небуття. Саме стан здоров'я визначає рівень можливостей людини до пошуку смислу життя або розчарування в ньому, що, в свою чергу, призводить або до повноцінного розвитку особистості, розкриття її духовно-творчого потенціалу, або, навпаки, до фрустрації, екзистенціального вакууму і пов'язаних з цим психічних захворювань.

Здоров'я як філософська категорія цікавила багатьох зарубіжних та вітчизняних дослідників, зокрема таких, як Г. Апанасенко, С. Волков, В. Войтенко, М. Гончаренко, С. Горбунова, А. Залманова, В. Изуткін, В. Казначеева, І. Муравова, О. Міхільова, В. Матюшин, М. Ожеван, В. Сідоров, І. Смірнов, В. Сухіної, Л. Сущенко, В. Троянський, В. Царегородцев та інші.

Питання філософського виміру здоров'я виникло вже на ранньому етапі історії людства, коли розпочалося рефлексування з приводу місця особистості у Всесвіті, її сутності та походження. Люди почали замислюватися над природою життя, його тривалістю, захворюваннями, природою смерті, нагромаджували знання про

людський організм та вплив на нього довкілля. Ще у прадавніх державах з'явилися перші паростки наукової медицини як ремесла і мистецтва лікувати людей, а влада почала приділяти цьому увагу. Однак медицина, за окремими винятками, ігнорувала філософію, а напрямки типу санології, що виникали, мали переважно прагматичну спрямованість. Здоров'я як філософська категорія стало одним із об'єктів вивчення антропології, гносеології та валеології, однак філософські аспекти тут були представлені також недостатньо. Тому метою статті є аналіз здоров'я як об'єкта соціально-філософського дослідження, а основним завдання – з'ясування цінності здоров'я особистості у філософському контексті.

На сьогодні сформувався окрема потужна галузь наукового знання про здоров'я – валеологія. С. Горбунова зауважує, що принципи науки про здоров'я заглиблюються своїми корінням у далеке минуле, у тому числі до міфологічних часів античності. Причому вже на тому етапі окреслились два напрямки у розвитку знань про здоров'я і методи його стимуляції, які умовно можна визначити як західний і східний напрямки. Якщо для східної течії головним був розвиток і досягнення внутрішньої гармонії шляхом створення певних психологічних станів за рахунок різного роду психорегуляцій, то західні оздоровчі системи основну увагу зосереджували на суто фізичному розвитку людини – силі, спритності, витривалості, швидкості. Хоч і тут паралельно існувала тенденція до управління здоров'ям, підтримання його в нормальному стані системою попереджувальних заходів, що є свідченням існування на Заході профілактичної, оздоровчої медицини [3].

Здоров'я є складним і суперечливим щодо визначення феноменом. У сучасній медицині існують сотні визначень поняття здоров'я. У Статуті ВООЗ (1946) здоров'я визначено “як стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб і фізичних дефектів [1]. Дослідники визначають здоров'я людини як:

– благо – здоров'я як позитивна цінність, а негативною цінністю є його відсутність;

– суспільне багатство;

– благополуччя (повне): фізичне, духовне, соціальне;

– первинна невід'ємна властивість людини;

– нормальне функціонування і розвиток людського організму;

– вид гармонії;

– повноцінне життя;

– закон існування і розвитку людини;

- засіб підтримання життя і діяльності людини;
- здатність людини до оптимального фізіологічного, психологічного і соціального функціонування, цілісної, інтегративної поведінки, спрямованої на задоволення власних потреб;
- мета економічного та соціального розвитку країни;
- міра людини як біосоціального утворення;
- суб'єктивно-психологічне відчуття здоров'я;
- біохімічна, фізіологічна норма як необхідна умова здоров'я;
- стан людини (людського організму): фізичний (фізіологічний), психічний (емоціональний) і розумовий (інтелектуальний); оптимального функціонування організму людини; рівноваги всіх відправлень в організмі, взаємодії із зовнішнім середовищем;
- стан повного фізичного, психологічного і соціального благополуччя; повноти пристосованості, відсутності хвороби, фізичних дефектів, трудової і суспільної активності: виконання соціальних функцій тощо [4].

За даними ВООЗ, здоров'я людини на 70-80% визначається її власним ставленням до здоров'я та відповідною поведінкою [1]. Таким чином, найважливіша роль у зберіганні та формуванні здоров'я належить самій людині, її способу життя, цінностям, установкам, ступеню гармонізації її внутрішнього світу і стосунків з оточенням, а суб'єктивне ставлення людини до свого здоров'я і здорового способу життя є як важливим чинником регуляції її здоров'я, так і джерелом зміни її поведінки стосовно здоров'я

На нашу думку, здоров'я необхідно трактувати не тільки з точки зору медикобіологічних показників, але й з точки зору його духовно-онтологічної і соціокультурної сутності. Гносеологічний аспект категорії “здоров'я” впливає із валеофілософського визначення організму людини як мікрокосмосу.

Суть здоров'я пов'язана з двома основоположними і суперечливими потребами організму, що перебувають у нерозривній єдності: з одного боку, в процесі постійного розвитку і зміни зберігати усталений (гомеостатичний) стан, а з іншого боку, протидіяти негативним впливам зовнішнього середовища

П. Назар, О. Шевченко, О. Шматова, Н. Гончарук констатують, що поняття “здоров'я” як філософська категорія повинно включати в себе такі основні рівні: природний, біологічний і соціальний. У понятті здоров'я слід виокремити чотири складові, що знаходяться в діалектичному взаємозв'язку й інтегровано розкривають його зміст:

1) *індивідуальне, особисте, здоров'я людини*, яке залежить від здоров'я батьків, тобто генетично обумовлене, а також від соціальних

умов життєдіяльності (екологічних, виробничих, побутових, інформаційних), тобто завжди соціально обумовлене;

2) *спадкове здоров'я людини*, яке визначає генетичну основу здоров'я кожної людини і суспільства в цілому;

3) *соціально-психологічне здоров'я окремої людини і тієї спільності, до якої вона належить*. Воно завжди формується в гуманних психологічних умовах дійсної людської культури, у першу чергу національної, коли реалізуються невід'ємні природні й громадські права людини й особистості;

4) *морально-культурне здоров'я окремої людини і суспільства в цілому* [6].

Розглянуті складові, на думку авторів, у своїй єдності формують логічний зміст загального, інтегрального поняття “здоров'я”, що може бути достатньою гносеологічною базою вчення про здоров'я як абсолютної цінності.

У філософсько-антропологічних і культурологічних наукових розвідках особистість переважно розглядають безвідносно до того, здорова вона чи ні, тобто імпліцитно знімається сама проблема здоров'я. Це виглядає більш ніж парадоксально, бо здоров'я є умовою і способом буття у світі, водночас умовою і способом реалізації цього буття, можливостей його розгортання. Здоров'я є незаперечною цінністю як особистості, так і людства загалом.

Актуальність соціально-філософського дослідження цього феномену зумовлена тим, що проблеми життя й здоров'я людства не можуть розглядатися без урахування негативних тенденцій і деформацій суспільного розвитку, поза зв'язком з техногенною дією на природу й погіршенням екологічної ситуації, яка у ряді випадків носить загрозливий людству характер. Тому на сьогодні здоров'я, беззаперечно, залишається однією з ключових цінностей людства.

Цінність визначається як будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке має значення для людини чи суспільства, заради якого вона діє, витрачає сили, заради кого вона живе. Вивченню людських цінностей присвячений окремий розділ філософії – аксіологія, який поділяється на етичну й естетичну аксіологію. Цінності – це також соціально схвалювані уявлення більшості людей про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба, у тому числі й здоров'я [9].

У словнику української мови цінність тлумачиться як те, що має певну матеріальну або духовну вартість; важливість, значущість чогонебудь [8].

Здоров'я має цінність і *матеріальну* (оскільки саме від його наявності чи відсутності залежить працездатність особистості, а значить і її прибутки), і *духовну* (адже відсутність здоров'я не дозволяє повною мірою відчувати повноту життя, зазнати цілковитого щастя). Тому здоров'я сучасна неklasична філософська антропологія (М. Шелер, Х. Плеснер, А. Гелен, Е. Ротхамер, М. Ландманн, Е. Хенгстенберг та ін.) розглядається як одна із ключових складових цінності життя. У свою чергу, проблему життя як цінності дослідники умовно поділяють на три напрямки: біолого-антропологічне, культурологічне і релігійно-філософське [5].

Повнота життя людини розглядається крізь призму такого поняття як “здоров'я”, яке відображає одну з фундаментальних характеристик людського існування. Здоров'я таким чином є проявом тільки живого. Здоров'я співвідноситься з однією із абсолютних для людини цінностей – цінністю життя.

Здоров'я як феномен існує в декількох видах і на позначається на “життєвому просторі” людини, принаймні, як планетарна, соціальна та індивідуальна цінність. Тому дуже важливим в методологічному плані є розгляд ціннісних підстав цього явища.

Відповідно до аксіологічної ієрархії, здоров'я належить до розряду вищих, універсальних цінностей, оскільки має всеосяжне і позачасове значення. Водночас здоров'я є цінністю, умовою існування ще більш значущої цінності – життя.

Разом зі ставленням людини до здоров'я вибудовується система її ціннісних орієнтацій, переваг, цілей, без яких людське існування позбавляється сенсу. До змісту поняття “здоров'я” як цінності належить безліч субцінностей, що мають важливе значення для людини.

Здоров'я в широкому філософському контексті розуміється як справжня гармонія душі, тіла й розуму, що передбачає здорове навколишнє природне й соціальне середовище.

В українських прислів'ях та приказках закладено багатівіковий народний досвід, який вважає здоров'я однією з найголовніших цінностей людини, наприклад: “Без здоров'я немає щастя”, “Доки здоров'я служить, то людина не тужить”, “Було б здоров'я, а все інше наживемо”, “Здоров'я більше варте, як багатство”, “Здоров'я за гроші не купиш” та інші. Важливою складовою здорового способу життя наш народ вважає веселу вдачу, сміх. “Веселий сміх – це здоров'я”, “Весела думка – половина здоров'я” тощо. Тож народна мудрість навчає: здоров'я є однією з найбільших цінностей для людини, яку можна зберегти, та не можна ні набути, ні купити.

Здоров'я є складовою ще однієї вкрай важливої для людей цінності – щастя. Щастя визначають як психоемоційний стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, коли особистість відчуває найвище задоволення життям, радіє від цього [10]. Не маючи щастя, у тому числі здоров'я як його складової, людина не відчуває себе комфортно у цьому світі. Щасливою є та людина, в якій немає хвороб, вона сильна, смілива і дужа. Тільки хвороба може бути завадою на шляху до будь-яких досягнень.

Отже, здоров'я як цінність є комплексним поняттям, яке не можна розглядати за межами філософської концепції людини як результату природної та соціальної еволюції, котра як її породження має бути оптимально адаптованою до природних умов життя й створеної нею культури. Цінність життя людини містить фундаментальну складову, а саме цінність здоров'я людини, її гармонійне співіснування і взаємодія з природою в контексті моральної відповідальності як необхідних умов виживання соціуму. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у з'ясуванні співвідношення таких філософських категорій, як здоров'я та щастя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всемирная организация здравоохранения. Основные документы. – Женева, 1988. – С. 5.
2. *Гладун З. С.* Державна політика охорони здоров'я в Україні (адміністративно-правові проблеми формування і реалізації): Монографія – Тернопіль, “Економічна думка”, 2005 – 460 с.
3. *Горбунова С. М.* Валеологія: філософсько-антропологічні аспекти: автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук зі спец. 09.00.04 – філософська антропологія і філософія культури. – Сімферополь, 2000. – 18 с.
4. *Жаліло Л.* Охорона громадського здоров'я: управлінські аспекти / Л. Жаліло, І. Солоненко, Б. Волос, О. Кунгурцев, О. Мартинюк, Н. Солоненко. – К.: Видавництво УАДУ, 2001. – С. 19-20.
5. *Михайлик О. Г.* Цінність життя як об'єкт соціально-філософського дослідження: автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук зі спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Одеса, 2011. – 21 с.
6. *Назар П.* Категорії здоров'я і хвороби у філософському вимірі [Електронний ресурс] / П. Назар, О. Шевченко, О. Шматова, Н. Гончарук. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/fkszn/2009_8/kategorii%20zdorovyva.pdf.

7. Сидоров В. М. Здоров'я: від поняття і категорії до практики. – К. : Знання, 1991. – С. 11.
8. Словник української мови: в 11 томах. – Том 11. – К., 1980. – С. 237.
9. Цінність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Цінність>. – Заголовок з екрану.
10. Щастя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Щастя>. – Заголовок з екрану.

Путров С. Ю. Ценность здоровья личности как объект философского познания.

В статье сделана попытка рассмотреть понятие “ценность здоровья” в философском аспекте. Определены подходы к пониманию содержания здоровья и его составляющие.

Ключевые слова: здоровье, личность, счастье, ценность, жизни.

Putrov S. Value a person's health as an object of philosophical knowledge.

The concept of “health value” discussed in the philosophical aspect of this article. The approach to the understanding of the content of health and its components.

Keywords: health, personality, happiness, worth living.

Ярчук Ю. Г.

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

У статті обґрунтовано, що ставлення людини (дитини, підлітка) до власного здоров'я безпосередньо залежить від рівня її культури і освіченості; дослідження довели, що довші живуть, як правило, ті люди, які здобули належну освіту, виховали в собі культуру життєдіяльності, обрали й реалізують добробутний стиль життя, досягли помітного становища у суспільстві.

Ключові слова: людина, культура, здоров'я, освіта, виховання.

Здоров'я людини у сучасному європейському й не тільки суспільстві є однією з найвищих людських цінностей. На відміну від багатьох економічно і соціально високорозвинених країн, проблема формування здорового способу життя (ЗСЖ) населення в Україні знаходиться на периферії уваги державних відомств і часто взагалі ними ігнорується. Навчання у медичних закладах освіти формує у студентів переконання, що провідну роль у забезпеченні здоров'я

населення відіграють різні методи лікування, тому серед медичних працівників домінує зневажливе ставлення до чинників, що визначають здоровий спосіб життя. Цьому сприяє і позиція державної політики у сфері охорони здоров'я, коли заробітна плата медичного працівника безпосередньо залежить від кількості часу, який лікар витрачає на прийом хворих і, відповідно, кількості людей, які прийшли на прийом. Такий підхід фактично стимулює зацікавленість медичної сфери у якнайбільшій кількості хворих і ніяк не заохочує до використання превентивних заходів, оздоровчих технологій, формування здорового способу життя. Натомість, наприклад, у Давньому Китаї говорили: "Тільки поганий лікар займається лікуванням". Традиційно китайці платили своєму лікареві, щоб він пильнував за їх здоров'ям, а якщо занедужували – припиняли платити, оскільки той не виконував свою роботу належним чином [1].

Інтерес філософів, психологів, педагогів, медиків до проблем здоров'я людини зростає з кожним роком. Вивчення проблеми здоров'я та пропаганди здорового способу життя на теоретичному й практичному рівнях висвітлені у працях вітчизняних дослідників: Т. Бойченко, С. Волкової, М. Гончаренко, В. Зайцева, В. Климової, С. Кириленко, М. Лук'янченко, В. Оржеховської, В. Платонова, Л. Сущенко, Г. Шевченко та ін.

Ставлення до здоров'я безпосередньо залежить від рівня культури особистості. Чим вищий рівень загальної культури й освіченості людини, тим більше в неї можливостей створити для себе оптимальні умови життя. Дослідження довели, що довше живуть, як правило, ті люди, які здобули вищу освіту, добре заробляють і досягли помітного становища в суспільстві. Вплив соціальних чинників на тривалість життя людини нині суттєво зріс. Освіченість вважається однією з важливих передумов досягнення глибокої старості. Кожний додатковий рік навчання подовжує життя мінімум на кілька років [2, 234].

Сучасний кризовий стан суспільства, моральна та фізична його деградація зумовлюють необхідність у формуванні культури здоров'я на основі валеологічного напрямку виховання й освіти. Культура здоров'я розглядається в цьому випадку як динамічний стереотип мислення, поведінки та діяльності, який сприяє збереженню і зміцненню здоров'я людини та визначає дбайливе ставлення до здоров'я оточуючих [3].

Однією з головних потреб суспільства сьогодення є пошук шляхів формування загального здоров'я населення. Це підтверджується тим, що на шпальтах наукової періодики гостро постають питання

здорового способу життя усіх верств населення, удосконалюється нормативно-правова база, активно розвивається приватна фітнес-індустрія та ін. Однак, за даними Державної програми розвитку фізичної культури і спорту в Україні на 2007-2011 роки, до регулярних рекреаційно-оздоровчих занять залучено лише 13 % населення, з котрих лівова частка припадає на школярів та студентську молодь [4]. Стан здоров'я підростаючого покоління є інтегральним показником суспільного розвитку, відображенням його соціально-економічного, екологічного і морального благополуччя, могутнім фактором впливу на економічний, науковий, культурний потенціал країни. З огляду на це сьогодні змінився зміст самого поняття “здоров'я людини”, до якого включено всі його складові (фізичне, психічне, соціальне, духовне). Сутністю здоров'я (за даними ВООЗ) є стан повного фізичного, душевного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб чи фізичних вад. Вченими доведено, що здоров'я закладається в дитинстві, будь-яке відхилення у розвитку організму, будь-яка хвороба відбиваються в подальшому на стані здоров'я дорослої людини. Зважаючи на це, одним з головних завдань навчально-виховного процесу в школі та в позашкільних закладах стає збереження, розвиток і зміцнення здоров'я учнів [5].

В Україні склалася критична ситуація зі станом здоров'я громадян. За даними на 2008 рік кількість населення становить 46,4 мільйони, це на 0,2 млн. менше ніж в 2007 році, а якщо охопити проміжок за останні 5 років, то ми бачимо, що кількість населення України зменшилась на 1,2 мільйони. За останні роки кількість захворювань серед молоді збільшилась на 30 %. Сьогодні кожний третій першокласник має різноманітні відхилення у стані здоров'я; у 20-40 % спостерігається порушення постави; у 50-60 % – схильність до частих захворювань [6].

Отже, актуальною проблемою, що постала перед системою вітчизняної освіти, є формування культури здоров'я і просвіти підростаючого покоління, необхідність яких зумовлена прискореним фізичним та статевим розвитком школярів, недостатнім рівнем їх обізнаності у цих сферах, отриманням ними часто неповної інформації з цього питання, суттєве зростання захворюваності серед молоді тощо. Тобто сьогодні вимагає здійснення цілеспрямованого процесу орієнтації дітей та молоді на здоровий спосіб життя, культуру здоров'я [7].

Встановлено, що причинами відхилень у фізичному розвитку і стані здоров'я школярів є такі:

– недостатня їхня рухова активність (уроки фізичної культури лише на 11-13 % компенсують потребу учнів у руховій активності);

– неготовність школярів до самостійного піклування про свій фізичний стан;

– недостатня увага з боку вчителів до проблеми позитивного ставлення учнів до збереження і зміцнення свого здоров'я;

– низький рівень знань переважної більшості школярів щодо фундаментальних законів раціонального формування, збереження та зміцнення свого власного здоров'я, зневажливе й часто безвідповідальне ставлення до цієї єдиної онтологічної цінності, якою природа нагороджує людину разом з життям;

– недостатня матеріально-технічна база навчальних закладів [8];

– недооцінювання важливості гурткової роботи з фізичного виховання в навчальних закладах;

– низький рівень викладання фізичної культури в школі;

– відсутність позитивних прикладів з боку вчителів, батьків тощо;

– відведення керівництвом навчальних закладів другорядної ролі для навчального предмета “Фізична культура” [6].

Збереження і зміцнення здоров'я особистості шляхом формування здорового способу життя учнів у педагогіці досліджувалися не лише в наш час. Так, актуальні педагогічні ідеї щодо формування здорового способу життя висловлювали Ян Амос Коменський, Джон Локк, Жан Жак Руссо, Йохан Хенрік Песталоцці та інші видатні педагоги минулого. У своїх творах видатні педагоги приділяли велику увагу комплексу заходів зі зміцнення здоров'я дітей як фундаменту їхнього розумового розвитку.

Серед сучасних науковців, які займаються питаннями формування ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя, слід відзначити дослідження Т. Титаренка, О. Яременка, Н. Нікіфорова, І. Бега, Т. Глазько, С. Лапаєнко, Г. Ващенко, С. Омельченка, Р. Купчинова, Н. Паніної та інших [9].

У сучасних дослідженнях О. І. Воленка, Л. Г. Водогрєєва, В. П. Горашука, Н. Н. Десятниченко, О. Д. Дубогай, Д. О. Изуткіна, С. В. Лапаєнко, З. І. Лісової, О. Г. Назарової, Є. К. Петровської, С. О. Свириденко, С. О. Юрочкіної та інших науковців наведені різні визначення поняття “здоровий спосіб життя”. На думку Є. К. Петровської, здоровий спосіб життя – це дотримання, звичайне виконання певних правил, які забезпечують гармонійний розвиток людини, високу працездатність, душевну рівновагу, здоров'я [10]. У свою чергу, О. І. Воленко визначає сутність здорового способу життя як вирішення проблеми вибору, потрібного для занять, закріплення корисних звичок і прийняття їх за норму [11]. За визначенням В. П. Горашука, здоровий спосіб життя – це діяльність, спрямована на

формування, збереження і зміцнення здоров'я людини, що є умовою і передумовою розвитку інших аспектів способу життя [12]. На думку вчених О. Г. Назарової, З. І. Лісової, А. Д. Степанова, Д. О. Изуткіна [10], здоровий спосіб життя залежить не лише від об'єктивних, але і від суб'єктивних чинників: волі, характеру і цілеспрямованості самої людини, від певної орієнтованості особистості на зміцнення свого здоров'я і здоров'я інших людей [5].

На сьогодні в умовах розбудови українського суспільства проблема стану фізичного та психічного здоров'я підрастаючого покоління набуває особливої гостроти, оскільки сучасна ситуація вирізняється високими показниками дитячої захворюваності, зниженням якості медичного обслуговування, погіршенням екологічної ситуації, морально-духовною кризою тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій результативності традиційних підходів до збереження здоров'я показує їх декларативний характер, який не торкається засобів організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності. Майже в кожному підручнику з психології та педагогіки йдеться про гармонійний розвиток особистості, але дослідження з року в рік демонструють погіршення показників здоров'я підрастаючого покоління. У державі спостерігається відсутність усталеної системи моральних принципів та цінностей, коли свідомість громадян все більше формується за допомогою засобів масової інформації, а традиційне сімейне та шкільне виховання стрімко відходить на задній план [9].

Маємо відзначити той факт, що незалежно від того, скільки розмов і дебатів точиться навколо проблеми здоров'я, мало які значущі позитивні зрушення відбуваються зі станом здоров'я населення України. Тому серед найважливіших завдань сьогодення є розробка та здійснення цілісної системи заходів щодо збереження здоров'я людини, збільшення тривалості життя і трудової активності.

Сьогодні, коли українська освіта стоїть на шляху інтеграції до Європейського простору, перед педагогічною громадськістю постала ціла низка питань щодо виховання основ здорового способу життя у підрастаючого покоління. Виникла необхідність радикального реформування системи фізичного виховання підрастаючого покоління, що потребує дотримання державної політики у виробленні нових підходів до фізичного виховання дітей та молоді [13].

Головним завданням освітньої політики в галузі охорони здоров'я є підвищення рівня обізнаності серед громадян, фахівців із здорового способу життя і політиків (представників влади) щодо ролі впливу соціально-економічних та довкільних чинників на стан здоров'я та

нерівномірність поширення оздоровчих ресурсів. Крім того, важливе місце посідає також формування в результаті процесу навчання здатності людини брати відповідальність за своє здоров'я на себе, надання знань та формування життєвих умінь, що забезпечують прийняття рішень стосовно власного здоров'я і здоров'я сім'ї та громади, у якій вони живуть.

Державні цільові програми розвитку охорони здоров'я є інструментом реалізації головних завдань державної політики у відповідній галузі. При цьому вони дозволяють підвищити ефективність управління за рахунок економії засобів, їх концентрації на найбільш актуальних проблемах галузі охорони здоров'я, поліпшити прозорість і обґрунтованість видатків державних органів.

Україна як член Євробюро ВООЗ згідно з міжнародним документом "Політика досягнення здоров'я для всіх у XXI ст." взяла на себе обов'язок здійснювати політику формування здорового способу життя населення, особливо молоді. Відповідно до цього пріоритетним завданням системи освіти в Україні є виховання людини в дусі відповідального ставлення до свого здоров'я та здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної та суспільної цінності [14].

Нині в Україні прийнято цілу низку документів щодо реформування національної школи, де питання формування здорового способу життя, культури здоров'я підростаючого покоління є одним з найактуальніших, тому що потребує невідкладного розв'язання. Формування культури здоров'я молоді має стати невід'ємною частиною цілісного виховного процесу, сприяти досягненню мети виховання в національній школі: фізичному, психічному, духовному і соціальному розвитку особистості учня. Культура здоров'я розглядається сучасними науковцями як фундаментальна наука про людину та її здоров'я, як інтегральна галузь знання, яка розробляє і вирішує теоретичні та практичні завдання гармонійного розвитку духовних, психічних і фізичних сил людини, її оптимальної психосоціальної адаптації та створення здорового середовища існування [15, 14-15].

У Національній доктрині розвитку освіти одним із пріоритетних завдань визначено "виховання людини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності" [16, 4]. Розглядаючи освітні стандарти для загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, зазначимо, що документами, які регламентують навчально-виховний процес, передбачено формування в учнівської і студентської молоді

теоретичних знань та практичних навичок зі здорового способу життя [17].

Вирішується вказане завдання переважно через урочну та позаурочну роботу в рамках системи фізичного виховання [18]. Проте за даними наукової літератури, а також Зведеної III та IV періодичної національної доповіді про реалізацію Україною положень конвенції ООН про права дитини на сьогодні на момент закінчення школи високий рівень фізичного здоров'я виявлено лише у 0,32 % юнаків та дівчат, вище середнього – у 4,18 %, середній – у 27 %, нижче середнього – у 27 %, а низький – у 41,48 % [19; 20]. Тобто близько 90 % абітурієнтів вищих навчальних закладів мають відхилення у стані фізичного і психічного здоров'я [21, 8].

Отже, по-перше, в Україні функціонує освітня система для дітей та молоді; по-друге, мають місце об'єктивні наукові дослідження та система рекреаційно-оздоровчої роботи; по-третє, констатується низький рівень здоров'я учнівської молоді та її залучення до регулярних фізкультурно-оздоровчих занять. У підсумку зазначимо, що існує реальна необхідність вирішення всього спектру оздоровчих, освітніх та виховних завдань у сфері фізичного виховання підростаючого покоління, що потребує з'ясування та переосмислення основних факторів, від яких залежить здоров'я дітей та молоді [4]. Освітній процес, що забезпечує впорядковане формування здорового способу життя спільно з розвитком інших якостей людини, сукупність яких вирішальною мірою і визначає його психічну і фізичну дієздатність, додає індивідуальному розвитку межі цілеспрямованого процесу і є основним у залученні особистості до здорового способу життя [22].

На наш погляд, ефективність формування ціннісних орієнтацій молоді на здоровий спосіб життя можлива за наступних факторів: систематичної соціально-педагогічної роботи з сім'єю; впровадження тренінгових програм у навчально-виховних закладах; збільшення обсягів і якості соціальної реклами.

Роль сім'ї у формуванні здорового способу життя неможливо переоцінити. Формування здорового способу життя є одним із важливих напрямів сімейного виховання. Багато в чому формування здорового способу життя залежить від традиційної складової цього впливу: стилю життя сім'ї, способу організації життя, характеру взаємостосунків між подружжям, участі обох батьків у вихованні, правильної організації вільного часу сім'ї, ставлення самих батьків до вживання алкоголю, паління, застосування наркотичних речовин. Отже, спосіб життя сім'ї в основному румовлює і спосіб життя дітей.

На спосіб життя сім'ї, а отже і дитини, впливає й структура самої сім'ї. Національне опитування "Спосіб життя молоді", яке було проведено УІСД, виявило, що тільки дві третини молоді проживають у повних сім'ях [20, 54]. Загальновідомо, а також виявлено в результатах цього опитування той факт, що батьки для різних груп підлітків та молоді є одним з основних джерел інформації з багатьох питань. Крім того, саме до батьків є першу чергу звертаються молоді люди зі своїми проблемами та труднощами. У важкій ситуації діти очікують від батьків порад та допомоги з різноманітних проблем, тому досить часто батькам доводиться виконувати функції не лише дорослих друзів та вчителів, а й психолога, лікаря, довідкового бюро та "швидкої допомоги".

Очевидно, що сім'я має двосторонній вплив на спосіб життя молодої людини: з одного боку, сім'я є захисним чинником, що перешкоджає появі та розвитку шкідливих звичок, з другого боку, сім'я – це особливий чинник, що стимулює розвиток шкідливих звичок у дітей.

Захисні чинники сім'ї найбільшою мірою проявляються у тому випадку, коли: між членами сім'ї існують хороші, відверті стосунки; виховання дітей передбачає прояв душевного тепла, усуває постійні ультимативні претензії; батьки вірять у життєві успіхи дітей, проявляють високі батьківські очікування; діти включені до прийняття сімейних рішень та мають свої власні завдання стосовно інших членів сім'ї; стосунки між батьками базуються на емоційній взаємній підтримці; ставлення батьків до дітей базуються на реальній зацікавленості, увазі до їхніх проблем та обмежується не тільки розмовами, а безпосередньою участю у різних аспектах життя дітей [23, 57]. Негативний вплив сім'ї на спосіб життя дітей пов'язаний насамперед з внутрішньою кризою сім'ї: сімейною дезорганізацією, яка призводить до того, що сім'я перестає вирішувати навіть елементарні проблеми утримання дитини; сімейними конфліктами, які є причиною різних стресів у дітей; проявом насилля (фізичного, психічного, сексуального); відсутністю почуття любові та взаєморозуміння між членами сім'ї; наявністю шкідливих звичок (алкоголізм, наркоманія тощо) серед членів сім'ї; невимогливістю та непослідовністю санкцій стосовно проявів шкідливих для здоров'я звичок у дітей, слабка дисципліна у сім'ї; нереалізованим очікуванням стосовно розвитку та успіхів дитини [23, 58].

Очевидно, що сім'я відіграє величезну роль у житті окремої особистості та суспільства в цілому. Вона, будучи важливим елементом соціальної ситуації розвитку кожної людини, забезпечує як

особистісний розвиток окремої людини, так і відіграє визначну роль у формуванні патогенних ситуацій та психічних порушень. Психологічно здорова особистість може бути вихована тільки у відповідному оточенні.

Важливу роль у процесі навчання, виховання і формування ціннісних орієнтацій молоді на здоровий спосіб життя відіграють навчально-виховні заклади. Сьогодні навчально-пізнавальна діяльність дітей і молоді набуває рис все більш інтенсивного процесу, що складається зі сприйняття і обробки значної кількості інформації в обмежений час. Це негативно впливає на функціональний стан організму, формування особистості, успішність і суспільну поведінку [9]. Згідно із сучасними дослідженнями, серед загальної кількості молодих людей до моменту набуття середньої освіти здоровими залишаються лише 6 %. Близько 45-50 % випускників мають морфофункціональні відхилення, а 40-60 % – хронічні захворювання. Третина випускників мають обмеження у виборі професії. Від 20 % до 80 % старшокласників набувають за роки навчання в школі вади двох-п'яти систем організму [24, 212]. Кількість правопорушників, хворих на наркоманію, СНІД, зростає в геометричній прогресії.

Лише зараз суспільство підходить до висновку про те, що подолати негативні тенденції у здоров'ї та соціальній поведінці дітей, підлітків та молоді не можливо лише за допомогою правоохоронних заходів та заходів з охорони здоров'я. Ситуацію, що склалася, можна вирішити лише за допомогою суспільства загалом, особливо батьків і школи, шляхом формування в підростаючого покоління стійких ціннісних орієнтацій на здоровий спосіб життя. Це, безумовно, дуже складне педагогічне завдання, яке може вирішуватися завдяки ретельному вивченню теоретичних напрацювань у цій галузі та підготовці компетентних спеціалістів [9].

І справді, особливу роль у формуванні пріоритету цінностей здоров'я та здорового способу життя людини відіграє освіта завдяки своїй спроможності забезпечувати навчання як різних груп населення впродовж усього життя, так і фахівців різних галузей на всіх етапах їх професійної діяльності [25]. Чим вищий середній рівень освіти в певному соціальному середовищі, тим кращі узагальнені показники здоров'я воно демонструє. Природно, що піклування про власне і громадське здоров'я не можливе без знання того, чому це необхідно і як це робити. Притому доцільно розуміти поняття освіти в такому контексті не тільки як освіту суто валеологічну, а значно ширше – як загальну освіту в цілому. Чим ширше знання основних природничих, наукових, філософських, гуманітарних положень, тим більше

можливостей створювати у суспільстві системне уявлення про проблему здоров'я взагалі. Крім того, поняття освіти потрібно розуміти комплексно: і як надання інформації, і як навчання методам, прийомам і навичкам здорового способу життя, і як виховання в душі безумовного пріоритету цінностей індивідуального й громадського здоров'я в усіх його проявах, сферах, рівнях [25].

У науковому дослідженні О. Вакуленко “Здоровий спосіб життя як соціально-педагогічна умова становлення особистості у підлітковому віці” (2001 р.) визначено метою формування здорового способу життя сприяння досягненню, в широкому розумінні благополуччя і здоров'я на всіх рівнях і у всіх сферах. Основними механізмами формування здорового способу життя є створення умов для окремих осіб, груп людей, громад позитивно впливати на проблеми здоров'я, а результатом сформованості здорового способу життя є культура здоров'я. Це є інтегративною якістю особистості та показником її вихованості [26, 11].

Міжнародна практика свідчить про неможливість вирішення комплексного завдання подолання нових загроз здоров'ю та формування здорового способу життя молоді роз'єднаними зусиллями фахівців багатьох галузей. Основи законодавства України про охорону здоров'я встановлюють відповідне міжнародному баченню розуміння забезпечення здорового способу життя як комплексної проблеми, що потребує багатовекторного підходу. На жаль, виконується воно не в повному обсязі і далеко від розуміння суті цього процесу, його значення для людини і суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міхеєнко О.І. Формування культури здоров'я населення як нагальна проблема сучасності // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2010. – № 1 (3). – С. 82-91.
2. Генік С.М. Скарби здоров'я навколо нас. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, – 2002. – 680 с.
3. Міхеєнко О.І. Валеологія: Основи індивідуального здоров'я людини: навч. посіб. – Суми: ВТД “Університетська книга”, – 2009. – 400 с.
4. Фішев С.О. Деякі аспекти практичної реалізації знань зі здорового способу життя студентською молоддю / С.О. Фішев, Ю.О. Фішев // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2011. – №1 – С. 108-110.
5. Грановський В.Г. Режим дня для пілітків у літньому таборі відпочинку як чинник формування здорового способу життя // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N144/N144p041-046.pdf.
6. *Хмара М.А.* Аналіз здоров'язберігаючих програм для школярів загальноосвітніх навчальних закладів // Національна академія державного управління при президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vkpnui_fv/2009_2/2_25_Hmar a.pdf.
 7. *Мірошниченко Л.* Формування культури здоров'я особистості як соціально-педагогічна проблема // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Випуск LV. Частина I. – Слов'янськ. – 2011 р. – С. 231-236.
 8. *Ніколаєнко С.* Поліпшення здоров'я дітей – запорука здоров'я нації // Фізичне виховання в школі. – 2006. – № 5. – С. 2-7.
 9. *Воронін Д.* Фактори формування ціннісних орієнтацій молоді на здоровий спосіб життя на заняттях з фізичного виховання // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Випуск LV. Частина I. – Слов'янськ. – 2011 р. – С. 204-213.
 10. *Кондратюк С.М.* Інтегративний підхід до виховання у молодших школярів здорового способу життя: Дис. канд. пед. наук. – Суми, 2003. – 201 с.
 11. Валеологія – наука про здоровий спосіб життя: Інформ.-метод. зб. / Відп. за вип. А.І. Погребняк. – К., 1996. – Вип. 1. – 336 с.
 12. *Горащук В.* Соціально-педагогічний статус валеологічної науки // Рідна школа. – 1998. – № 1. – С. 70-74.
 13. *Операйло С.І.* Актуальність і проблеми модернізації системи фізичного виховання // Фізичне виховання в школі. – 2006. – № 1. – С. 3-5.
 14. *Федько О.А.* Здоров'я як предмет державної політики: проблеми управління // Національна академія державного управління при президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/zmist.htm>.
 15. Здоровий образ жизни: Социально-философские и медико-биологические проблемы: [сб. статей] / АН ССР Молдова. Отд. философии и права; Редкол.: Н.С. Илларионов (ответ. ред.) и др. – Кишинев: Штиинца, – 1991. – 181с.
 16. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України 17 квітня 2002 року № 347/2002 // Освіта України. – 2002. – № 33. – 23 квітня. – С. 4-6.
 17. *Платонов В.Н.* Сохранение и укрепление здоровья здоровых людей – приоритетное направление современного здравоохранения // Спортивная медицина. – 2006. – № 2. – С. 3-14.
 18. *Агеевец В.У.* Академия физической культуры им. П.Ф. Лесгафта // Теория и методика физической подготовки. – 1994. – № 1. – С. 2-9.

19. *Агаджанян Н.А.* Здоровье студентов. – М.: Россия, 1997. – 200 с.
20. *Бальсевич В.К.* Физическая культура для всех и для каждого. – М.: ФиС, – 1988. – 234 с.
21. *Круцевич Т.* Физическое воспитание как социальное явление / Т. Круцевич, В. Петровський // Наука в олимпийском спорте. – 2001. – № 3. – С. 3-15.
22. *Юрчишин Ю.* Формування мотивації до здорового способу життя студентської молоді засобами масової інформації // Молода спортивна наука України. – 2010. – Т.4. – С. 186-190.
23. Роль засобів масової інформації та інших джерел у формуванні здорового способу життя молоді / О. Яременко, О. Балакірева, Н. Бутенко, О. Вакуленко та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, – 2000. – 207 с.
24. Формування здорового способу життя молоді: стан, проблеми та перспективи: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в країні. – К.: Монополія, – 2003. – 56 с.
25. *Шиян О.І.* Сутність державної освітньої політики з питань забезпечення здорового способу життя молоді [Електронний ресурс] // Державне управління: Теорія та практика. – 2008. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/e-journals/dutp/2008-2/doc_pdf/shyjan.pdf.
26. *Вакуленко О.В.* Здоровий спосіб життя як соціально-педагогічна умова становлення особистості у підлітковому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка”. – К., 2001. – 20 с.

Ярчук Ю. Г. Проблема формирования здорового образа жизни как социальное задание.

В статье обосновано, что отношение человека (ребенка, подростка) к собственному здоровью напрямую зависит от уровня его культуры и образованности; исследования доказали, что дольше живут, как правило, те люди, которые получили надлежащее образование, воспитали в себе культуру жизнедеятельности, выбрали и реализуют благосостоятельный стиль жизни, достигли заметного положения в обществе.

Ключевые слова: человек, культура, здоровье, образование, воспитание.

Yarchuk Y. G. The problem of formation of a healthy lifestyle as social objective.

Author proves that humans attitude (child, adolescent) to their health depends on the level of culture and education; studies have shown that longer life tend to have those people who got a proper education, brought up in a culture of life, and are implementing prosperity lifestyle, who reached a prominent position in society.

Keywords: human, culture, health, education, training.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Кривоглава М. З.

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ГЕОПОЛІТИЧНЕ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ

У статті проаналізовано геополітичне та геоekonomічне становище країн Центральної Азії у сучасній системі міжнародних відносин.

Ключові слова: Центральна Азія, міжнародні відносини, геополітика, економіка.

На початку ХХІ століття у міжнародних відносинах набуває особливого значення проблема міжцивілізаційних процесів у сучасному світі. Одним з актуальних наукових завдань політичної теорії є визначення ролі та впливу міжцивілізаційних процесів на сферу світової політики, оскільки у ході розвитку глобальної системи міжнародних відносин протягом останніх десятиліть чітко простежується вплив цивілізаційних факторів. Загострення глобальних проблем, серед яких однією з найбільш вагомих є планетарна криза енергетичних ресурсів, а також боротьба зі світовим тероризмом – це питання, безпосередньо пов'язані з долею центральноазійського регіону. Саме тому сьогодні та у середньостроковій перспективі особлива увага великих світових акторів прикута до Центральної Азії.

Проблеми міжцивілізаційних взаємодій в умовах глобалізації знайшли належне відображення у працях таких науковців, як А. Тойнбі, С. Хантінгтон, З. Бжезинський, І. Валлерстайн, Л. Гумільов, а також у розвідках дослідників регіону Центральної Азії, зокрема В. Бартольда, Ч. Валіханова, Б. Єрасова, Б. Піотровського, В. Массона, А. Малашенка, М. Бріл, М. Олкот, М. Есенова, а також у рацях вітчизняних авторів, таких як Ю. Павленко, Ю. Пахомов,

Б. Парахонський, Р. Джангужин, В. Гура, О. Гриневич, В. Коломоєць, О. Маначинський, І. Малярчук та інші.

Мета статті – проаналізувати становище Центральної Азії у системі міжнародних відносин.

П'ять країн Центральної Азії постали як незалежні держави із розпадом Радянського Союзу в 1991 р., а в наступні два десятиліття внаслідок зміщення центру ряду міжнародних процесів до Азії опинилися на перетині конкуруючих інтересів провідних світових держав, передусім Росії, Китаю та США. Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Туркменія та Узбекистан разом займають величезну площу, що становить більше 4 млн. кв. км. (з них 2,7 млн. – Казахстан), але не мають виходу до океану. Крім того, перешкоди для міжнародної економічної та політичної активності країн регіону створюють й такі географічні особливості, як гористий ландшафт, важкопрохідні пустелі та напівпустелі, а також недостатня “відкритість” зовнішньому світу сусідніх із країнами регіону держав: Росії, Китаю, Афганістану, Ірану.

Більшість народів центральноазійських країн мають тюркське походження і є мусульманами-сунітами за віросповіданням: узбеки, казахи, киргизи, туркмени. Таджики також є сунітами, проте етнічно належать до іранської спільноти народів. Досить чисельною в країнах Центральної Азії є російська та українська діаспора, особливо в Казахстані, де росіяни та українці становлять 25,8 % населення, та Киргизстані – 13,5 % [1; 2]. За часів перебування центральноазійських країн у складі Російської Імперії та СРСР значного поширення в регіоні набуло християнство, перш за все завдяки добровільному та примусовому переселенню до Центральної Азії мільйонів росіян та українців. Станом на сьогодні у Казахстані 44% місцевого населення сповідують православ'я, 2 % з них – протестантизм, тоді як мусульман становлять 47 % населення [1]. Православ'я також сповідують 20% жителів Киргизстану, при цьому 75 % громадян – мусульмани [2]. У решті центральноазійських країн християни налічують близько 10 % населення.

Станом на середину 2012 р. населення всіх п'яти країн Центральної Азії в сукупності нараховувало трохи більше 64 млн. осіб, що суттєво менше, ніж у більшості сусідніх із регіоном держав: Китай – 1343,2 млн. [3], Пакистан – 190,3 млн. [4], Росія – 142,5 млн. [5], Туреччина – 79,8 млн. [6], Іран – 78,9 млн. [7]. Навіть Афганістан має більше жителів (30,4 млн.) [8], ніж найбільш населена країна Центральної Азії Узбекистан (28,4 млн.) [9]. Населення Казахстану

становить лише 17,5 млн. осіб [1], Таджикистану – 7,8 млн. [10], Киргизстану – 5,5 млн. [2], Туркменістану – 5 млн. [11].

Сукупний ВВП країн Центральної Азії також не надто значний за світовими мірками і в 2011 р. становив трохи більше 267 млрд. доларів. При цьому дві третини цієї суми – 183,2 млрд. доларів – належить Казахстанові, і лише ця країна регіону має порівняно високий показник ВВП на душу населення – 13 тис. доларів (за цим показником Казахстан перебуває на 95-му місці у світі) [1]. Решта країн регіону живуть значно бідніше: ВВП Узбекистану – 44,6 млрд. доларів, що становить 3,3 тис. доларів на душу населення (за останнім показником країна перебуває на 168-му місці у світі) [9]; ВВП Туркменістану – 27,6 млрд. доларів, що становить 7,8 тис. доларів на душу населення (за цим показником країна – на 128-му місці у світі) [11]; ВВП Таджикистану – 6,4 млрд. доларів, що становить 2,1 тис. доларів на душу населення (189-те місце у світі) [10]; ВВП Киргизстану – 5,8 млрд. доларів, що становить 2,4 тис. доларів на душу населення (183-тє місце у світі) [2].

Для порівняння: ВВП Китаю в тому ж 2011 р. становило 11,3 трлн. доларів (8,4 тис. доларів на душу населення) [3]; ВВП Росії – 2,4 трлн. доларів (16,7 тис. доларів на душу населення) [5]; ВВП Туреччини – 1,1 трлн. доларів (14,4 тис. доларів на душу населення) [6]; ВВП Ірану – 990,8 млрд. доларів (13,2 тис. доларів на душу населення) [7]; ВВП Пакистану – 206,9 млрд. доларів (2,8 тис. доларів на душу населення) [4]; ВВП зруйнованого війною Афганістану – 29,7 млрд. доларів (1 тис. доларів на душу населення) [8].

Територіально-адміністративний поділ як Російської імперії, так і Радянського Союзу не надто відповідав етнічним межах розселення народів Центральної Азії, а процеси русифікації (особливо через створення системи загальної освіти, до того фактично відсутньої в регіоні) і переселення в регіон мільйонів росіян, українців та інших немісцевих народів (кримських татар, німців, євреїв, греків, чеченців, інгушів, балкарців, карачаївців) створили в регіоні складну систему міжнаціональних та міжконфесійних відносин.

З іншого боку, за радянських часів у центральноазійських республіках було створено потужний адміністративно-бюрократичний апарат, значну частину кадрів якого становили представники місцевих народів, які мали повноваження в межах нового, чітко визначеного територіального поділу. Це значною мірою сприяло становленню національної ідентичності казахів, киргизів, таджиків, туркменів та узбеків.

Завдяки реформам радянської влади в центральноазійських республіках частково вдалося здолати спадок родово-племінного укладу, розпочати модернізацію економіки, запровадити раніше недосяжні для регіону стандарти освіти та охорони здоров'я. Радянська адміністрація не зруйнувала повністю традиційні структури релігійно-кланового управління, співпрацюючи з нею на місцях для ефективнішої організації місцевого населення. Стабільність та підвищення якості життя призвели у 1960-і рр. до “демографічного вибуху” в регіоні, адже при значному скороченні смертності зберігся традиційно високий рівень народжуваності.

Не маючи історичного досвіду незалежного існування центральноазійських країн у нинішньому вигляді, їх радянські номенклатурні еліти не належали до ініціаторів ліквідації СРСР. Характерно, що закон “Про державну незалежність Республіки Казахстан” Верховна Рада республіки затвердила лише 16 грудня 1991 р., тобто вже після Біловезьких угод, якими розпад Радянського Союзу був де-юре оформлений лідерами Росії, України та Білорусі.

Відсутність прагнення владних еліт центральноазійських республік до незалежності у 1991 р. є зрозумілою, якщо врахувати обсяги дотацій, які вони отримували із загальносоюзного бюджету: в 1988 р. ці республіки отримали з бюджету дотацій на 16,8 млрд. доларів, при цьому Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан взагалі нічого не перераховували до всесоюзного бюджету, внесок Киргизстану був мінімальним, а Казахстану – на рівні середнього у Союзі [12, 21].

Оскільки на момент розпаду СРСР процес модернізації економік середньоазійських держав був ще далеким від завершення, кількість безробітних зростала, а дотації із загальносоюзного бюджету припинилися, керівництво нових незалежних держав постало перед необхідністю пошуку зовнішніх фінансових впливів для розвитку економіки.

Слід також враховувати той факт, що на момент розпаду СРСР більшість їх транспортних шляхів замикалися на Росії, що суттєво ускладнювало налагодження зовнішньої торгівлі. Казахстану довелося добудувати залізницю, яка з'єднала його із Китаєм, а Туркменістан проклавав залізничну гілку до Ірану.

Уряди середньоазійських держав взяли курс на максимальне використання сировинного потенціалу регіону шляхом залучення західних інвестицій, для цього іноземному капіталу були надані великі пільги. Володіючи значними покладами нафти та газу, Казахстан та Туркменістан змогли залучити великі іноземні інвестиції та отримати

від них суттєву економічну віддачу. Узбекистан також багатий на запаси природного газу, проте він децю відстав від своїх сусідів щодо залучення інвестицій для його видобутку та експорту.

Станом на 2011 р. експорт Казахстану становив 88,5 млрд. доларів, з яких 59 % припадало на нафту, 19% – на феросплави, 5% – на продукцію хімічної промисловості. Казахстан експортує понад 1 млн. барелів нафти на день і є 14-им за значенням експортером нафти у світі. Також країна продає більше 8 млрд. кубометрів газу на рік (26-те місце у світі). Казахстан володіє дванадцятими за обсягом розвіданими запасами нафти у світі (30 мільярдів барелів) та 2,4 трлн. кубометрів газу (15 місце у світі) [1].

Основними статтями експорту Туркменістану є газ (25 млрд. кубометрів на рік, 13-те місце серед світових експортерів газу), нафта (40 тис. барелів на день, 47-ме місце у світі), нафтопродукти, текстиль та бавовна. Туркменістан володіє значними розвіданими запасами природного газу – 7,5 трлн. кубометрів (7-ме місце у світі) та суттєвими покладами нафти – 600 млн. барелів (46-те місце у світі) [11].

Узбекистан експортує природний газ (14,4 мільярди кубометрів газу на рік, 19 місце у світі), бавовну, золото, мінерали, феросплави, текстиль та автомобілі. Узбекистан володіє значними розвіданими запасами газу (1,8 трлн. кубометрів, 20-те місце у світі) та нафти (594 млрд. барелів, 48 місце у світі) [9]. При цьому 90 % обсягів поставок узбецького газу йде в Росію, решта – переважно до Китаю. Наприкінці 2011 р. “Узтрансгаз” та “PetroChina International Company Limited” підписали контракт про постачання до Китаю 2-4 млрд. кубометрів газу в 2012 р. З часом обсяги поставок планується збільшити до 10 млрд. кубометрів на рік [13]. Крім того, Узбекистан посідає п’яте місце у світі за розвіданими запасами золота та сьоме місце у світі за розвіданими запасами урану [14, 134].

На відміну від інших країн регіону Киргизстан та Таджикистан не можуть розраховувати на прибутки від експорту нафти та газу, натомість вони мають значний потенціал водних енергоресурсів. Зокрема, потенційний обсяг гідроенергоресурсів Киргизстану в басейні річки Нарин оцінюється в 56,9 млрд. кВт. годин, ще за часів СРСР тут було зведено п’ять гідроелектростанцій. Крім того, Киргизстан має значні поклади вугілля (1,3 млрд. тон), найбільші на пострадянському просторі запаси ртуті та сурми, чималі запаси золота та інших кольорових металів [14, 132-133]. Основними статтями експорту Киргизстану є такі: золото, бавовна, продукти харчування,

ртуть, уран, електроенергія. Киргизстан щороку імпортує близько 0,5 млрд. кубометрів газу та близько 1 млн. барелів нафти [2].

Таджикистан забезпечує себе власною нафтою та частково власним газом, щороку імпортуючи близько 0,2 млрд. кубометрів газу. Таджикистан також має чималі поклади вугілля, нафти, газу, урану, залізних руд, граніту, мармуру, ртуті, коштовного і напівкоштовного каміння. Основними товарами таджицького експорту є алюміній, електроенергія, бавовна, текстиль, фрукти [10].

Маючи значний гідроенергетичний потенціал, Таджикистан не використовує його через недостатню кількість ГЕС, через що в осінньо-зимовий період країна відчуває дефіцит близько 3 млрд. кВт годин. Намагаючись вирішити цю проблему, влада Таджикистану проводить роботи із зведення Рогунської ГЕС, будівництво якої було запланованої ще в 1970-ті роки і яка має стати найбільшою гідроелектростанцією в Центральній Азії. Проти будівництва цієї ГЕС активно виступає Узбекистан, який висловлює побоювання, що зведення Рогунської греблі може негативно вплинути на забезпечення водою країн, що розташовані нижче за течією річки Амудар'я [15].

Економіки Таджикистану та Киргизстану критично залежать від грошових переказів їх трудових мігрантів у Росії. За даними Всесвітнього банку, оприлюдненими в листопаді 2012 р., 47 % ВВП Таджикистану забезпечується за рахунок переказів його громадян, які тимчасово працюють у Росії, що є найвищим показником у світі. У 2011 р. трудові мігранти переказали на батьківщину більше 3 млрд. дол., причому з 2008 р. обсяг грошових переказів з Росії до Таджикистану складав на 0,5 млрд. дол. менше, а його питома вага у ВВП країни становила 45 %. Питома вага переказів трудових мігрантів у ВВП Киргизстану також надзвичайно висока – 29 %. Менш критичною є залежність від переказів трудових мігрантів економіки Узбекистану. Хоча його трудові мігранти за кількістю посідають у Росії перше місце серед мігрантів центральноазійських країн, питома вага їх переказів у ВВП Узбекистану становить близько 20 % [16].

Хоча постачання нафти й газу та іншої природної сировини наразі становить основні джерела експортних надходжень для центральноазійських держав, місцеві уряди вживають заходів із метою диверсифікації економіки. Наприклад, уряд Узбекистану ще в середині 1990-х років залучив корейського автовиробника “Daewoo” до будівництва в місті Асака заводу із виробництва седанів та мінівенів [17]. У 1996 р. завод “Uz-Daewoo” розпочав серійне виробництво широко відомих на українському та російському ринках автомобілів “Nexia”, “Tico”, “Damas”. У 2001 р. підприємство випустило свій 250-

тисячний автомобіль, а вже у 2005 р. – 500-тисячний. Нині “Uz-Daewoo” виробляє популярні моделі автомобілів “Matiz”, “Lacetti”, “Nexia-2”, “Damas-2” і стабільно входить до десятки найбільш популярних автомобільних брендів Росії [18].

Казахстан, який активно здійснює модернізацію своєї залізничної мережі та локомотивів, разом із французькою компанією “Alstom” та російським “Трансмашхолдингом” збудував у Астані завод із виробництва електровозів, який було відкрито в 2012 р. Випущені заводом електровози розроблені відповідно до складних експлуатаційних умов степів Казахстану [19].

У 2000-х роках зростання ВВП Казахстану становило у середньому 7 %, зменшилось із початком економічної кризи до 3 % в 2008 р. і до 1 % в 2009 р., проте починаючи із 2010 р. знову стабільно демонструє зростання на рівні 7,5 % щороку [1]. Слід відзначити, що й інші центральноазійські країни останніми роками демонструють високі темпи зростання ВВП, не особливо постраждавши від світової економічної кризи, адже країни регіону (окрім Казахстану) недостатньо сильно інтегровані до світової економіки. Туркменістан у 2011 р. взагалі зайняв 2-ге місце у світі за темпами зростання ВВП, які становили в цій країні 14,7 %. При цьому в 2010 р. ВВП країни зріс на 9,2 % [11]. Економіка Узбекистану, починаючи із 2009 р., демонструє стабільне зростання на рівні 8,1-8,5 % [9]. ВВП Таджикистану у 2011 р. зріс на 7,4 % [10], а ВВП Киргизстану – на 5,7 % [2]. Водночас економічне зростання Киргизстану в 2010 р. показало від’ємний результат у 0,5 % значною мірою через політичну нестабільність у країні.

На відміну від Балтійських країн, Росії та України, в центральноазійських республіках місцева компартійна верхівка на час розпаду СРСР не мала сильних суперників і фактично успадкувала всю повноту влади, закріпивши її на практично безальтернативних виборах та шляхом зміни законодавства. Так, наприклад, у 1993-1998 роках у Республіці Казахстан тричі ухвалювали нові редакції Конституції, кожного разу істотно розширюючи повноваження президента та гарантуючи йому практично пожиттєве продовження термінів повноважень. Наприклад, на дострокових президентських виборах у Казахстані 3 квітня 2011 р. Н. Назарбаєв переміг із результатом 96,15 % голосів при явці виборців у 89,98 % [20].

Аналогічні за своєю логікою конституційні поправки мали місце і в інших державах Центральної Азії, завдяки чому нинішні президенти Казахстану, Таджикистану й Узбекистану правлять беззмінно вже понад 20 років, у Туркменістані зміна влади відбулася лише після

смерті Туркменбаші, а в Киргизії внаслідок “тюльпанової революції”. У всіх країнах Центральної Азії, за виключенням Киргизії, де-факто встановлена однопартійна система, за якої правляча партія повністю контролює всі гілки влади.

Авторитарні тенденції у країнах регіону посилилися після “тюльпанової революції” в Киргизстані в лютому-березні 2005 р. та після подій “арабської весни” на Півночі Африки та на Близькому Сході у 2010-2011 рр. Занепокоєні можливістю втрати влади внаслідок акцій масових протесту, уряди центральноазійських країн посилили контроль за суспільством та засобами масової інформації.

Вагомою причиною для стурбованості влади Узбекистану стали масові заворушення в Андижані, які відбулися 12-13 травня 2005 р., тобто невдовзі після “тюльпанової революції” у Киргизстані. В Андижані озброєні повстанці захопили будівлю тюрми, одночасно розпочалися масові мітинги. Влада Узбекистану дала можливість озброєним бунтівникам виїхати до Киргизстану, натомість беззбройні демонстрації були розігнані із застосуванням вогнепальної зброї. За офіційними даними, було вбито 180 осіб, хоча правозахисна організація “Human Rights Watch” стверджує, що загиблих було близько 800 [21].

США та ЄС закликали владу Узбекистану провести незалежне розслідування подій в Андижані та звинуватили в нерозбірливому застосуванні сили. Відповіддю Узбекистану стали: зовнішньополітична орієнтація на Росію та Китай; припинення надання силам НАТО можливості використання військової бази на своїй території та повітряного простору країни для підтримки операцій в Афганістані; припинення діяльності в країні представництв західних громадських організацій; позбавлення акредитації багатьох західних журналістів.

Ще одним прикладом жорсткого ставлення влади центральноазійських республік до опозиційних виступів та акцій протесту стали трагічні події в казахському місті Жанаозене 16 грудня 2011 р., коли поліція відкрила вогонь по протестувальниках, внаслідок чого, за даними поліції, було вбито 10 осіб, а за заявами самих протестуючих – 70 [22].

Однією із головних причин, якою влада центральноазійських республік виправдовує свій авторитаризм, є загроза поширення в регіоні релігійного екстремізму. У Таджикистані та Узбекистані ісламісти справді становлять значну небезпеку для стабільності. Однак деякі російські та американські дослідники виключають широке використання владою центральноазійських держав загрози

релігійного екстремізму як приводу для боротьби з політичною опозицією, у зв'язку з чим можна припустити, що реальна загроза тероризму в країнах Центральної Азії часто надто перебільшується, щоб виправдати спроби обмеження громадянських прав і свобод, а також отримання додаткових коштів від західних держав-донорів [23, 11].

Слід відзначити, що зі зростанням важливості для НАТО більш-менш успішного завершення військової операції в Афганістані США та Німеччина стали менше акцентувати увагу на авторитаризмі та порушеннях прав людини в Узбекистані. Ще у 2009 р. ЄС скасував санкції проти Узбекистану, запроваджені після кровавого придушення Андижанського повстання, а в 2011 р. представники Німеччини та США провели зустріч із президентом І. Каримовим, на якій йшлося про можливість використання військових баз на узбецькій території для транзиту військ НАТО, що особливо важливо напередодні їх виведення із Афганістану. Також США із 2012 р. поновили військову допомогу Узбекистану, яку припинили після Андижанських подій.

Підсумовуючи вищевикладене, приходимо до наступних висновків:

1. Значний за територією і багатий на сировинні ресурси, проте порівняно малозаселений та економічно слабко розвинений регіон природно викликає до себе інтерес світової спільноти, насамперед як постачальник природних ресурсів. Окрім значних запасів нафти та газу всі центральноазіатські країни, за винятком Туркменістану, володіють також покладами уранової сировини і технологіями з її отримання. Також у регіоні розвідані великі поклади кольорових металів, зокрема золота, ртуті, сурми, а також інших цінних природних копалин.

2. Перед країнами Центральної Азії постає цілий ряд загроз та проблем: складна соціально-економічна ситуація в більшості країн регіону; невирішені територіально-прикордонні проблеми, успадковані від Радянського Союзу; наявність міжетнічних, міжконфесійних та пов'язаних з ними культурно-цивілізаційних проблем; небезпека релігійного екстремізму та діяльності транскордонних терористичних угруповань; транснаціональна організована злочинність і міжнародний наркотрафік; збройні конфлікти у сусідніх державах; проблеми із розподілом водних ресурсів, загроза екологічних та технологічних катастроф.

3. З усіх країн регіону лише багатий на енергоносії Казахстан має більший від середньосвітового показник ВВП на душу населення – 13 тис. доларів. Приблизно такий же, як український, показник ВВП на душу населення має й інших важливий експортер енергоносіїв

Туркменістан – 7,8 тис. доларів. Три інші держави регіону за показником ВВП на душу населення перебувають у кінці світового списку. Половина ВВП Таджикистану і Киргизстану та третина ВВП Узбекистану формується за рахунок грошових переказів трудових мігрантів у Росії, що робить ці країни залежними від стосунків із Москвою та економічної ситуації в Росії.

4. Незважаючи на ряд проблем, останніми роками всі країни Центральної Азії регіону демонструють високі темпи зростання ВВП на рівні від 6 % до 15 %. Хоча експорт природної сировини наразі й становить основні джерела експортних надходжень для центральноазійських держав, місцеві уряди вживають заходів із метою диверсифікації економіки, Узбекистан, зокрема, успішно налагодив масове виробництво легкових автомобілів “Daewoo”, десятки спільних із західними інвесторами промислових підприємств нині будуються в Казахстані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kazakhstan. The World Factbook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>.
2. Kyrgyzstan. The World Factbook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.
3. China. The World Factbook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>.
4. Pakistan. The World Factbook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pk.html>.
5. Russia. The World Factbook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>.
6. Turkey. The World Factbook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>.
7. Iran. The World Factbook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>.
8. Afghanistan. The World Factbook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>.
9. Uzbekistan. The World Factbook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>.

10. Tajikistan. The World Factbook. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tj.html>.
11. Turkmenistan. The World Factbook. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>.
12. Народное хозяйство СССР в 1990 г. Статистический справочник. С. 643; Южный фланг СНГ. Центральная Азия-Каспий-Кавказ: возможности и вызовы для России: Монография / Наринский М.М., Мальгин А.В. (отв. редакторы). – Москва: МГИМО, 2003. – 370 с.
13. Узбекистан планирует увеличить экспорт газа в 2012 г. на 25% – до 15 млрд куб. м // Нефть и Капитал – 2012. – 17 мая [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.oilcapital.ru/export/158672.html>.
14. *Дорошко М.С.* Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД. Навч. посіб. / М.С. Дорошко, Н.В. Шпакова. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 204 с.
15. Мирсаидов Х. Узбекистан и Таджикистан нашли новую площадку для ведения спора о Рогуне // Deutsche Welle. – 15.04.2011. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.dw.de/узбекистан-и-таджикистан-нашли-новую-площадку-для-ведения-спора-о-рогуне/a-14991607>.
16. Киргизия просит у России оружие // ИноСМИ.ru – 03/12/2012. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/overview/20121203/202928540.html>.
17. Spechler Dina Rome, Spechler Martin C. The foreign policy of Uzbekistan: sources, objectives and outcomes: 1991-2009 // Central Asian Survey. – Vol. 29. – № 2. – 2010. – June. – P. 159-170.
18. О компании. Официальный сайт «Uz-Daewoo». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uzdaewoo.ru/about>.
19. Кенель Б. Французский гигант и его российский партнер открывают в Казахстане новый завод // ИноСМИ.ru – 05/12/2012. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inosmi.ru/russia/20121205/202975295.html#ixzz2E7y1a42P>.
20. Выборы Президента Республики Казахстан // Центральная избирательная комиссия Республики Казахстан. Официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://election.kz/portal/page?_pageid=73,1584918&_dad=portal&_schema=PORTAL.
21. *Эрика М.* Андизан шесть лет спустя // Голос Америки. – 13.05.2011. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.voanews.com/russian/news/central-asia/andizhan-witnesses-2011-05-13-121810999.html>.

22. Ковальчук И. В Казахстане митинг нефтяников перерос в расстрел и погромы // Сегодня.ua. – 2011. – 17 Декабря [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/world/v-kazakhctane-mitinh-neftjanikov-pereroc-v-racctrel-i-pohromy.html>.
23. Мальшиева Д.Б. Центральноазиатский узел мировой политики. – М. : ИМЭМО РАН, 2010. – 100 с.

Кривоглава М. З. Центральная Азия в современной системе международных отношений: геополитическое и геоэкономическое положение.

В статье проанализировано геополитическое и геоэкономическое положение стран Центральной Азии в современной системе международных отношений.

Ключевые слова: Центральная Азия, международные отношения, геополитика, экономика.

Kryvohlava M. Z. Central Asia in the contemporary system of international relations: geopolitical and geo-economic position.

Geopolitical and geo-economic situation in Central Asia in modern international relations is analyzed.

Keywords: Central Asia, international relations, geopolitics, economics.

Замкова Н. Л.

МОВА ТА ВЛАДА (ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В ІМПЕРСЬКИХ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕННЯХ)

У статті проаналізовано аспекти мовної політики в імперських державах, розглянуто концепт ідеальної мови та “епістему XVI століття”, запропоновану М. Фуко, представлено сценарії мовної експансії.

Ключові слова: мова, влада, епістема, стиль мислення, маргіналізація мови, мовна експансія, одномовність.

Актуальність “мовної проблематики” для України, яку ми можемо спостерігати протягом всього періоду її незалежності та яка загострилася після прийняття Закону про мови, викликає інтерес до більш загальної філософської проблеми взаємозв’язку мови та влади. А той очевидний факт, що “мовна проблематика” є штучною, великим чином інспірується саме владою, лише підкреслює “владну основу” мовних практик. Зв’язок мови та влади є предметом багатьох

дослідників та філософів, які вивчали як мову, так і владу, однак незважаючи на значну кількість праць з цієї проблематики, загаданий зв'язок не є повністю виявленим. Ця недостатня вивченість випливає з факту багатоаспектності та великої кількості контекстів, в яких він може бути виявлений. У рамках невеличкої статті неможливо дати повний перелік авторів, які зробили значний внесок у розробку цієї проблеми. Умовно цих авторів можна поділити на: а) соціальних мислителів (передусім теоретиків марксистського напрямку, які виявили сутність “ідеології”, тобто таких, як Л. Альтюсер або А. Грамші); б) лінгвістів (теорія перформативу, теорія “концептуальних метафор”, теорія дискурсу).

Безсумнівно, такий поділ є дещо спрощеним, оскільки більшість авторів, чий імена вписані “золотими літерами” в дослідження “мовної природи Влади” та “владної природи Мови” (передусім це Р. Барт та особливо М. Фуко), використовували комплексний підхід, будучи водночас філософами, політологами, мовознавцями, культурологами.

За останній період великої популярності набули дослідження в напрямках теорії політичного дискурсу та політичної лінгвістики, які в зазначеній проблемі сконцентрувалися на тому, як влада виявляє себе в мові та усталених мовних практиках. Не вдаючись до детального аналізу концепцій тих авторів, які належать до згаданого напрямку, відзначимо лише основну ідею останнього, постструктуралістського етапу його становлення, яка чітко представлена у спільних працях Е. Лакло та Ш. Муффа та їх послідовника Я. Торфінга. Ця ідея полягає в “антиесенціалістському” розумінні природи влади та у відмові розглядати якісь екстралінгвістичні (тобто зовнішні) її характеристик стосовно дискурсу. І саме з цієї тези ми маємо намір посперечатися в нашій статті, основною метою якої є доведення факту безпосередньої присутності влади в мовних практиках, тобто влади не як метафізичної, а як конкретної соціальної сутності, уособленої в конкретних політичних інституціях.

Типовим проявом такої присутності може стати мовна політика держави, в якій складова примусу як форми маніфестації влади є показовою. Ця силова складова виявляє себе в сценарії мовної експансії, в рамках якої відбувається закріплення панування державної мови та дискримінації інших мов. Найбільш показово вона представлена в державах імперського типу, де філософія мови перестає бути лише черговою концептуальною побудовою, але знаходить кореляції у певній мовній політиці. Ці зв'язки є досить опосередкованими, але вони, безсумнівно, мають місце (як, наприклад,

у філософсько-граматичних дослідженнях монастиря Пор-Рояль та абсолютистською владою тодішньої Франції).

Висвітлюючи дуже стисло зв'язок між філософією мови, яку поділяли тогочасні раціоналісти, та державною мовною політикою, можна висунути тезу про те, що спільною рисою між ними буде *ідея ієрархії та домінування абстрактного принципу*. Більш детально ми проілюструємо ці риси нижче, а зараз окреслимо лише загальні принципи, на яких будуються зазначені риси. У випадку філософської думки це *логічна модель* мови, її ототожнення з абстрактним мисленням та Розумом. (Між іншим, ця раціоналістична модель була продовженням античної традиції розуміння мови, і парадокс полягає в тому, що саме від неї відмовилися діячі Ренесансу, які претендували на відродження цієї традиції, в той час як мислителі Нового часу були значно ближчими до лінгвістичних ідей Аристотеля, ніж італійські ренесансні філологи). Квінтесенцією такого раціоналістичного мислення стала ідея створення ідеальної (або “штучної”) мови, сформульована Г. Лейбніцем, який вважав, що така “ідеальна” мова повинна бути вільною від недоліків “природних мов” (якими б довершеними вони не були).

З логоцентризму цієї моделі послідовно впливали ідеї ієрархії мов за принципом “близькості/далекості” від Идеалу Розуму. З цієї передумови “метафізики мови”, в свою чергу впливали можливості мовної дискримінації “нижчих” мов (тобто мов “нецивілізованих” народностей) та взагалі ідеології імперського “духовного” колоніалізму. У таких координатах були неможливі сценарії істинної полімовності або “діалогу культур”. Замість такого діалогу встановлювалися певні *норми* панівної мови, тобто сценарій фактичної одномовності. А зазначена одномовність досягалася за допомогою стратегії мовних експансій, підкріплених практичними аналогами колоніального імперського експансіонізму з боку Влади. Таким чином, нормотворча функція “Універсальної Граматики” мала кореляції у вигляді *нормалізуючої* діяльності Держави, тобто приведення всіх аспектів соціальної поведінки до деякого спільного знаменника.

Фіксація подібних кореляцій стала стрижнем концептуальних побудов Мішеля Фуко, гасло яких можна сформулювати як “владний характер дискурсів та дискурсивний характер Влади”. Зокрема французький філософ у своїй ранній роботі “Слова та Речі” відзначав наявність ієрархічного принципу в *епістемі* XVII-XVIII століть. Про це М. Фуко писав у вступі до найбільш знакової роботи цього періоду “Слова та речі. Археологія наук про людину”: “Фундаментальні коди

культури – ті, що керують її мовою, перцептивними схемами, обмінами, технікама, цінностями, ієрархією своїх практик – фіксують входження у гру для кожної людини емпіричних порядків, з якими вона має справу і в яких вона знаходиться” [6, 11].

У цій позиції для нас принципово важливим є не тільки об’єктивність зазначених детермінацій у вигляді “кодів культури”, але й їх жорстка системність, в якій ключовими словами є слова “ієрархія” та “порядок”. Саме проєкт виявлення цих кодів та ієрархій, їх порядку і є епістемологічним проєктом “археології знання” (метафора археології передбачає знаходження того, що не лежить на поверхні емпіричних очевидностей та передбачає певні технології їх *реконструкції*). І хоча ми не знайдемо у Фуко визначення того, що таке “епістема”, під “епістемою” слід розуміти ці коди, порядок, ієрархію та глибинну *логіку* їх зв’язку.

Незважаючи на пізніші обмеження проєкту “археології знання” в його рамках французький філософ досяг вагомих результатів у описі “епістем” наукового знання XVI століття та “наукову революцію” у вигляді радикальної зміни базових наукових принципів в науці XVIII – XIX століть. Порівняльний аналіз цих епістем увійшов, з нашої точки зору, до золотого фонду філософського аналізу розвитку наукового знання, незважаючи на подальшу еволюцію та відмову автора від деяких принципів, що лежали в його основі. Якщо викласти ці відмінності дуже стисло, то ми побачимо наступну картину, яку він змалював відносно “епістемі XVI століття”. Ця епістема була проаналізована на основі таких наук як мовознавство, природознавство, соціальні науки та такий їх “репрезентант” як політична економія. Отже, висновки М. Фуко стосовно кожної з дисциплін мали наступний вигляд:

а) Науки про мову. З точки зору М. Фуко ці науки набули вигляду парадигми “Універсальної Граматики”, яку відрізняли від сучасного мовознавства наступні риси: відсутність ідеї компаративізму, базова роль іменника (як слова, яке дає ім’я або означає) у вивченні такої граматики та другорядна функція дієслова, *прозорість* мови як “епістемологічний ідеал” (яка передбачає, що крізь Слова просвічують самі Речі);

б) Епістема “Природної Історії” в природознавстві. Спільною рисою між мовознавством та природознавством є для М. Фуко відсутність ідеї “змін у часі”, ідеї будь-яких зачатків еволюціонізму, що призводить до домінування стратегії “номінації”. Як у проєкті “Універсальної Граматики” основна функція належить іменникові, так і в “природній історії” наукове пізнання зводиться до “означування

видимого”. Звідси виникає регулятивна роль ботаніки для цього класу наукових дисциплін, операцій класифікації або таксономії. Таким чином як і Універсальна Граматика, Природна Історія є різновидом Мови, за допомогою якої живі види перетворюються на “імена” в системі означування та “самоопису”;

в) Епістема “Аналізу Багатств” у політичній економії. Згідно з цими передумовами як основними об’єктами аналізу в економічній науці є сама Річ як носій певних якостей та характеристик, що можуть бути метою споживання. Фуко зазначає, що ця епістема, яка знайшла своє показове втілення в теорії фізіократів, фактично є паралеллю до епістемі “універсальної граматики”. І як граматики аналізують слова, починаючи з кореня, так і філософи типу Кондільяка, Галіана, Граслена, Дестютта аналізують структури Речі, що в цьому контексті кореспондує з граматичною теорією речення або висловлювання.

Таким чином, ми бачимо, що при аналізі трьох різних наукових дисциплін Фуко спромігся продемонструвати, що ці науки мають в основі однакові базові принципи, виявлення яких дає підстави стверджувати, що згадані принципи уособлюють те, що можна назвати як *стиль мислення* певної епохи, який не залежить від психологічних особливостей та суб’єктивних уподобань того чи іншого теоретика. Не менш успішним виявився й аналіз *системних змін* у проаналізованій мега-епістемі, в наслідок яких “загальна граматика” перетворюється на “філологію”, “природна історія” – на “біологію” у сучасному сенсі слова, започатковану Кюв’є, “аналіз багатств” – на “”політичну економію”” Рікардо. Як це властиво структуралістській традиції (яку успадкував Фуко, хоча і був зарахований дослідниками до постструктуралізму), аналіз цих змін був проведений без заглиблення у соціально-політичний та культурний контекст, що породив ці зміни. У процесі цього аналізу були зафіксовані лише раптові та радикальні зміни у зазначеній “мега-епістемі” у вигляді миттєвого епістемологічного *системного перекодування*.

Ми зупинилися на ранніх ідеях Фуко, оскільки вважаємо, що йому вдалося точно сформулювати сам ієрархічний принцип, притаманний раціоналістичній філософській, науковій та “державній” культурі Нового часу. І хоча ми навели його аналіз мислення XVI сторіччя, основні принципи, які були сформульовані в той час (особливо це стосується такої сфери як мова), залишаються релевантними і в наступні століття. Оскільки саме в цей період визначилися основні постулати раціоналізму Р. Декарту, які мали величезний вплив на вироблення лінгвістичної концепції Пор-Рояля, до аналізу якої ми зараз й переходимо.

Відомо, що біля витоків філософської та граматичної концепції Пор-Рояля стояли такі мислителі, як Антуан Арно (1612-1694 рр.), логік та філософ, послідовник картезіанської філософії та мовознавець Клод Лансло (1616-1695 рр.). Картезіанська основа цієї концепції (передусім, ототожнення граматики та логіки) полягає в серії наступних положень: 1) існує спільна логічна основа всіх мов, однак конкретні мови “відхиляються” від цієї основи залежно від рівня свого розвитку; 2) між граматикою та логікою немає однозначної відповідності; 3) кожна мова містить у собі ясні та складні значення (це положення є логічним розвитком попереднього); 4) існують складні відносини між раціональною мовою та мовою побуту (раціональна мова є, фактично, аналогом “ідеальної мови” раціоналістів); 5) у всіх мовах існують спільні закони розвитку (наприклад, наявність груп імен, артиклів та вигуків, з одного боку, та групи дієслів, сполучників та займенників); 6) речення як “висловлювання про навколишні предмети” (ця теза чітко виявляє *логічну основу* проаналізованої концепції); 7) мова є результатом людського винаходу (тобто продовжуючи раціоналістичні ремінісценції концепції, можна сказати, що вона є продуктом його Розуму); 8) концепт двох типів граматики – загальної та особливої. Ця теза є продовженням положення про раціональну мову та мову повсякденну. На підтвердження цього можна навести приклад іншого видатного французького мовознавця Цезаря Шесно де Марсе (1676-1756 рр.), який висунув ідею “Загальної Граматики”.

Школа Пор-Рояля мала величезний вплив на наступну європейську мовознавчу думку. Наприклад, раціоналістична основа цієї концепції вплинула на ідеї структуралізму та такої теорії як “породжуюча граMATика” Ноама Чомскі, який на основі ідей Пор-Рояля та передумови загальної граматики здійснив революційний прорив в лінгвістиці ХХ сторіччя. Саме факт того, що вчений спирався на “закони думки”, дозволяє стверджувати про неабиякий потенціал цієї теорії. Однак нас цікавить не суто лінгвістична основа цієї теорії, а те, як вона позначилась на мовній політиці держави.

Концепт ідеальної мови поставив питання в суто практичній площині, а саме *яку* з існуючих мов брати за еталон. І відповіді на ці питання давали установи, які поєднували в собі наукове дослідження та владний імпульс, абстрактний “Розум” раціоналістів та конкретну Державу (яку пізніше Гегель ототожнить з цим Розумом). Такими установами стали тодішні академії, наприклад Французька Академія, співробітники якої у 1694 році уклали “Словник Французької академії”, в якому було не тільки описано слова французької мови, але

й відібрані ті, що є рекомендованим для слововжитку, та ті, що є забороненим. Дуже цікавий приклад того, як співпали норми мовознавства та соціальні норми, санкціоновані владою. Якщо у цьому випадку влада в процесах мовної нормалізації може бути виявлена на рівні того, що М. Фуко називав “мікрофізикою влади”, то в тезах інших відомих граматистів епохи, таких, як, наприклад, Клод Фавр де Вожла (1585-1650 рр.), влада (причому влада найвища) присутня безпосередньо.

Зокрема, він обгрунтував спрямованість стратегії “нормалізації мови” в напрямку прийняття мовних практик Королівського Двору за еталон, тобто надав абстрактній владі конкретних соціологічних вимірів. І якщо згаданий Мішель Фуко мислив “владу без трону”, то Клод Вожла якраз мислив у протилежному напрямку – у напрямку її безпосередньої “інтронізації”, де Мова Розуму та Мова Абсолютної Влади повністю співпадали.

Які наслідки можемо зафіксувати в річищі виявлених філософсько-лінгвістичних передумов та політичних практик відносно мови? Це принцип *ієрархії* у міжмовних відносинах, який повністю відповідав ієрархії абсолютистської монархії. Передумова ідеальної мови, її ототожнення з мовою певних класів (зокрема аристократії), унеможливлювали сценарії повноцінної полімовності в публічному просторі держави. Навпаки, все це передбачало сценарій *мовної експансії, маргіналізації* мов, які не відповідали певним стандартам та встановлення фактичної *одномовності*.

Типовим прикладом такої експансії можуть бути відносини між провансальською мовою (яка у XI-XIII століттях набула статус “мови міждержавного спілкування”, на якій була створена всевітньо відома література, зокрема поезія трубадурів) та північним діалектом, на якому розмовляв тоді ще досить провінційний Париж. У міру того, як останній набував функції Центру, навколо якого складалася нова французька державність, цей діалект витискував провансальську мову та звів її до статусу маргінального діалекту, яким він є і зараз. (Наприклад, у сучасній Франції існують сім мов та діалектів (зокрема баскський, бретонський, фламандський, ельзаський (або німецький), каталонський (або, як іноді говорять, “каталанський”) та окситанський. Остання мова і є тією провансальською мовою, на якій писали свої безсмертні вірші трубадури та від якої залишилося лише жалюгідні “рештки” французької провінції.)

Причому мовознавці не можуть визначитися в напрямку того, що називається “мовною стратифікацією”, наприклад, якою мірою можна вважати згадані мови “регіональними мовами” або “діалектами”, про

що в змістовній статті ще в радянську епоху написала М. Бородіна [1, 29-38]. Філософські аспекти цієї стратифікації є вкрай важливими для теми нашого дослідження, для розуміння феномену полімовності в сучасному світі. Висловлюючи нашу попередню точку зору на це питання, необхідно зауважити, що на рівні суго лінгвістичних критеріїв зазначені відмінності знайти практично неможливо. Кінець кінцем це питання вирішується владою, яка у волютивному порядку проголошує ту чи іншу мову або регіональною мовою, діалектом або тим, що називається “патуа” (тобто деградованим реліктом колишнього діалекту). У згаданій статті М. Бородіної вказується, що в епоху феодалізму у Франції розквіт діалектів спостерігався в кінці XII – початку XIV століть, після чого ці діалекти поступово перетворилися на різновид патуа.

Однак автор не ставить питання про те, хто саме “допоміг” цьому діалектному багатству перетворитися на реліктові мовні уламки, тобто не згадується про владу. (А вказівка на XIV століття, тобто на епоху остаточного формування абсолютизму, є водночас і підказкою у вирішенні цього питання). Так, автор вельми слушно вводить визначення діалекту через опозицію “літературна мова/діалект”, але знову ж таки без відповіді залишається питання: хто є суб’єктом визначення “літературної мови” та під чієм патронатом таке визначення відбувається. Очевидно, що в ту епоху таким суб’єктом є королівська влада, яка й виконує нормалізуючу функцію (і тут повністю слухними видаються наведені вище думки Клода Вожла). Літературна мова виявляється мовою офіційного придворного етикету і питання мовного протистояння між сучасною французькою мовою та мовою провансальською вирішувалося шляхом безпосередньої *експансії* цієї мови відносно “повноцінної” мови іншої літературної традиції (йдеться про мову провансальську). Наслідком цієї експансії й стала провінціалізація останньої, її *штучне* зведення до рівня діалекту або навіть патуа.

Описаний сценарій досягнення одномовності (та мережа філософських та інституційних передумов) такої одномовності, дозволяє нам констатувати висхідний *централізм* філософського раціоналізму та абсолютної влади, роль опозиції “центр – периферія”, яка була введена в науковий обіг Ш. Ейзенштадтом і яка є абсолютно релевантною відносно описаних процесів. Ми вже частково торкалися цієї опозиції, коли аналізували мовну ситуацію в архаїчних імперіях. Особливість суспільної онтології, яка базується на цій опозиції, полягає в тому, що вона має спільні риси, незважаючи на величезну історичну відстань між імперською архаїкою та імперською

сучасністю. У контексті зазначеного, можна стверджувати, що “всі імперії схожі одна на одну”. І тому не дивно, що в книзі Ш. Ейзенштадта поряд з Єгиптом та Китаєм аналізується Російська Імперія.

Даючи визначення специфіці онтології “центру – периферії” в імперіях, дослідник пише: “В цих суспільствах центри, як правило, намагалися не тільки витягувати ресурси з периферії, але й увійти в неї, перебудувати її духовно-символічні принципи та організаційно мобілізувати її для своїх цілей” [2, 135]. Подібна “перебудова” передбачала великий елемент насильства в згаданій сфері (і сфера структури мови та мовних відносин входила у сферу загальноносимволічного). У цій “війні” “Центр” намагався “нормалізувати” все, що не вписувалося у висхідні рамки Символічного. І наявність цієї стратегії “метафізичного насильства” характеризує не тільки Древній Єгипет, але й французький абсолютизм, який Мішель Фуко називає “класичною епохою”.

Як ми вже зазначали, в цю епоху філософський раціоналізм та політичні практики абсолютизму йшли поряд у своїй стратегії “витискування” Іншого відносно до норми. Так, згаданий Фуко написав роботу “Історія безуму в класичну епоху”, де він аналізував практики маргіналізації та ізоляції Безуму, який був протиставлений Розуму. Так у розділі з показовою назвою “Велике ув’язнення” мислитель пише: “Безум, голос якого звільнив Ренесанс, але який він упорядкував насильством, класична епоха звела до мовчання одним дивним ударом” [5, 56]. У своїх класичних роботах раннього періоду Жак Дерріда приділив багато уваги аналізу взаємозв’язку між Розумом та Насильством (причому насильством суто “духовним”, яке у будь-який момент могло перетворитися на насильство інституційне).

Так, у статті, присвяченій концепції М. Фуко, “Cogito та історія безумства”, він визначає засадничу роль Р. Декарта в процесі вигнання Безумства “за межі Розуму як такого”. У символічному ряді Декарта безумство було синонімом “мрії” та “помилки” [3, 71-72]. І взагалі в цій роботі конотації насильств відобразилися у багатьох назвах статей, які складають збірку роботи “Письмо та різниця”, наприклад “Сила та означування”, “Насильство та метафізика”. Цей елемент концептуального насильства філософ вбачає в самих основах західної думки, в якій домінувала ідея “Центру” або “Структури”! Велими показовим є те, що соціологія “центр – периферія”, сформульована соціальним філософом відносно соціальних утворень, знаходиться у повній відповідності з *централізацією* як сутністю метафізики як форми мислення.

У своїй відомій думці, яка багато цитувалася численними коментарями творчості Ж. Дерріда, філософ у статті “Структура, знак та гра в дискурсі наук про Людину” зазначає: “Вся історія концепту структури, до того розриву, про який ми говорили, повинна бути розглянута як серія субституцій центра центром, ланцюжком детермінацій центру. Центр отримує успішно та впорядкованою манерою, форми або різні імена. Історія метафізики як історія Заходу може бути історією цих метафор або цих метонімії... Можна продемонструвати, що всі імена основи або принципу центру були завжди означені як уніформа присутності (ейдос, архе, телос, енергея, сутність, субстанція, суб’єкт, алетей, трансцендентальність, свідомість, Бог, Людина тощо” [4, 410].

Повертаючись до теми мовних відносин та сценарію одномовності, який впливав з принципів класичного мислення та імперських практик панування Центру, необхідно зазначити, що вказана маргіналізація мов з боку панівної французької мови за своїм сценарієм була аналогічна маргіналізації Безумства, Мрії або Помилки з боку Розуму, засланням цих мов за межі офіційного публічного простору Держави. Як ми вже зазначали, французька мова виступала водночас як Мова Центру, тобто Мова Розуму (звідси її досконалість та чистота) та Мова Влади (звідси її Сила). Поступово ця мова визнається законодавцем для інших європейських мов, що тільки підсилює її претензії на роль Універсальної Мови. Між іншим, зазначений мовний пуризм є притаманним французькій культурі і сьогодні, яка вважає французьку мову самою досконалою мовою світу та розглядає поширення франкофонної культури певною місією. Як ми вже зазначали, сценарій мовної експансії є притаманним всім імперіям, тобто утворенням, які спираються на онтологію опозиції “центр – периферія”. І саме тому був правий Ш. Ейзенштадт, коли долучав до свого розгляду Російську Імперію.

Наведені міркування дозволяють сформулювати наступні висновки. Перш за все, ми маємо всі підстави піддати сумніву фундаментальні тези М. Фуко відносно феномену “Влади”, які отримали подальший розвиток в постструктуралістських концепціях (зокрема у Е. Лакло та Ш. Муфф) [7]. Отже, згідно з цими концепціям влада як політичний феномен присутня в дискурсі та мові опосередковано, а її місце займає влада, що криється в самій мові та виявляє себе у формі створення та нав’язування певної “картини світу” [8]. Метою нашого аналізу було на прикладах “мовних політік” імперських утворень показати, як влада присутня в мовних практиках *безпосередньо* та продемонструвати кореляції між абстрактними

побудовами раціоналістичної метафізики та конкретними владними інститутами абсолютистської держави. У перспективі такий підхід надає додаткові можливості в дослідженні проблеми взаємозв'язку мови та влади.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Foucault M.* Les mots et les choses. Une archeologie des sciences humaines. Paris, Gallimard, 1966. – 405 p.
2. *Бородина М.А.* Диалекты или региональные языки? (К проблеме языковой ситуации в современной Франции) // Вопросы языкознания. – М., 1982. – № 5. – С. 29-38.
3. *Эйзенштадт Ш.* Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 416 с.
4. *Foucault M.* L'histoire de la folie a l'age classic. – Paris, Gallimard, 1972.
5. *Derrida J.* Cogito et histoire de la folie// Derrida J. L'écriture et la difference. Paris, Edition du Seuil, 1967. – 440 p.
6. *Derrida J.* La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines// Derrida J. L'écriture et la difference. – Paris, Edition du Seuil, 1967. – 440 p.
7. *Laclau E.* Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics / Laclau E., Mouffe C. – London, Verso, 1985.
8. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса. М.: Гнозис, 2004. – 328 с.

Замкова Н.Л. Язык и власть (о некоторых аспектах языковой политики в имперских государственных организациях).

В статье проанализированы аспекты языковой политики в имперских государствах, рассмотрено концепт идеального языка и “эпистему XVI столетия”.

Ключевые слова: язык, власть, эпистема, стиль мышления, маргинализация языка, языковая экспансия, одноязычие.

Zamkova N. L. Language and power (on some aspects of language policy in the imperial state formation).

The aspects of language policy in the imperial states are analyzed, the concept of ideal language and "XVI century episteme" proposed by Foucault is discussed, linguistic expansion scenarios are presented.

Keywords: language, power, episteme, thinking style, language marginalization, language expansion, monolingualism.

*Світайло Н. Д.,
Костенко А. М.*

ВИБОРИ ЯК МЕХАНІЗМ СТРУКТУРУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу виборів до Верховної ради України у 2012 році як механізму структурування політичної опозиції. Досліджено деякі аспекти діяльності опозиції в ході виборчої кампанії 2012 року, дієвість цих кроків у напрямку її структуризації та легітимації.

Ключові слова: вибори, політична опозиція, механізми структурування, легітимація.

Вибори є характерною ознакою сучасного українського суспільства. За більш ніж 20 років незалежності Україна пережила майже стільки ж виборів – парламентських, президентських, місцевих, дочасних, повторних – які, всі без винятку, були кроками на шляху становлення демократії. І хоча вибори є одним з визначальних елементів демократії, фактично демократія розпочинається не з них, а з консенсусу еліт з базових питань буття країни. До таких питань належать перш за все послідовне дотримання демократичних принципів, чесність і прозорість політичної боротьби, виключення з політичної практики насильницьких методів приходу до влади, відмова від переслідування тих, хто отримав поразку в боротьбі за владу.

Питання визначення сутності, форм, функцій опозиції її взаємовідносинам з провладними політичними суб'єктами присвячено праці В. Авер'янова, М. Михальченка, М. Вебера, Р. Даля, М. Еліфорта, С. Князева, С. Рябова, С. Серьогіна, Р. Сміта та інших. У вітчизняній політології вивчали вибори та діяльність опозиції (Г. Зеленько, В. Кремень, А. Романюк, Ф. Рудич, І. Побочій та ін.).

Метою статті є вивчення деяких аспектів діяльності політичної опозиції в ході виборчої кампанії до Верховної Ради України у 2012 року, зокрема дієвість кроків у напрямку її структуризації та легітимації.

Для сучасної України ця складова виборів була і є надзвичайно важливою. Адже участь громадян у виборах зазвичай означає “прийняття” ними цього типу політичної системи, правил формування органів влади, незалежно від ставлення населення до конкретних лідерів, посадових осіб, уряду чи правлячої партії. Вибори дають громадянам шанс переобрати владу або принаймні “нагадують” про

таку можливість. Тим самим пом'якшується перманентне невдоволення людей діями влади і конкретних політиків і вдається запобігти відторгненню громадянами всього політичного ладу і дестабілізації політичної системи в цілому. Саме тому вибори нерідко уподібнюють до запобіжного клапана, що дозволяє “випустити пар народного невдоволення” [5, 387].

Головне призначення виборів – адекватно відображаючи думку і волю громадян, забезпечити представництво основних суспільних груп в органах влади, а також сформувати ефективні державні структури. Будучи по суті способом формування органів влади та управління через вираз політичної волі громадян, а також формою контролю за діяльністю владних інститутів, вибори виступають і механізмом структурування суспільства, формування та інтеграції різноманітних точок зору і кристалізації загальної політичної волі. Завдяки виборам відбувається легітимація і стабілізація політичної системи, а також легітимація конкретних інститутів влади: парламенту, уряду, президента. Шляхом виборів створюється найважливіший інститут контролю за урядом – парламент, а також формується і структурується опозиція як необхідний елемент демократичної політичної системи. І саме вибори є вищою формою протистояння влади та опозиції [3, 106].

Нинішній етап розвитку українського суспільства і парламентські виборчі перегони 2012 року, зокрема, висунули на перший план не лише питання легітимації майбутнього парламенту, але й питання легітимації та структуризації опозиції, яка активно декларує такий статус, проте має суттєві проблеми з його визнанням з боку населення.

Політична опозиція (лат. *oppositio* – зіставлення) в класичному її визначенні – це зіставлення, протидія позиції чи поглядам влади, або групам владних еліт, а в окремих випадках думці більшості населення. Інститут політичної опозиції в Україні розглядається як політичні рухи, які відстоюють альтернативні щодо правлячої політичної сили ідейні й політичні принципи та моделі розвитку [4, 7].

Останнім часом у демократичних країнах опозиційний статус як і поняття “опозиція” (протиставлення) вважається недоцільним і шкідливим з точки зору динамічного розвитку. Більш ефективним виглядає поняття “альтернативи”, тобто альтернативи урядовому курсу, про що сьогодні все частіше мова йде у розвинутих демократіях. Акцентування не на протиставленні владним структурам або іншим політичним силам, а на розробці соціально-економічних, політичних програм суспільного розвитку, які передбачали б реальні шляхи розв'язання актуальних суспільних проблем, були б

альтернативою тим програмам, які пропонують влада та інші сили, використовується багатьма політичними партіями під час виборів. Після виборів здійснюються спроби впровадження цих програм у вузьких суспільних сегментах. Тобто діяльність опозиційних сил має бути спрямована не на перерозподіл наявного, а на створення нового політичного капіталу та підвищення свого авторитету в суспільстві.

Адже, відсутність дієздатної опозиції або легітимних каналів для реалізації її поглядів спричиняє підвищення рівня соціальної нестабільності, провокує політичну апатію населення, або навпаки – розвиток подій за конфліктним, силовим сценарієм. В Україні ж ситуація складається таким чином, що саме опозиція, маючи досить каналів для активної діяльності, іноді провокує політичну апатію і зневіру у можливості альтернативи.

При цьому стосовно української політики опозиція жодним чином не може розглядатись “в однині”, оскільки на цей статус претендують час від часу, а то й одночасно декілька політичних сил, яких об’єднує не лише протистояння правлячій Партії регіонів (правильніше – більшості) чи Президенту, а й однакове бажання отримати статус правлячої партії. Тому питання розробки альтернативних соціально-економічних, політичних програм і сприяння ефективному функціонуванню політичної системи досить часто у планах та діяльності опозиції відходять на другий план, а відданість принципам демократії часто існує лише у вигляді декларацій. Водночас суспільство все більш наполегливо демонструє готовність підтримати саме конструктивну опозицію, відхиляючи пусті обіцянки і спроби примітивного маніпулювання.

Можна із впевненістю стверджувати, що саме конструктивності і відданості принципам демократії не вистачило опозиції напередодні парламентських виборів 2012 року. Тому і об’єднавчі кроки були невчасними і невпевненими, а втрачена на той час довіра населення не дозволила отримати бажану підтримку.

Зазначимо, що аналіз об’єднавчих кроків опозиції з точки зору їх ефективності як кроку маніпулятивного не входить до завдань цього дослідження. Проте можна допустити, що всі основні форми саме маніпулювання свідомістю виборців: “гра на публіку”, систематичне впровадження в масову свідомість ілюзорних ідей, що стверджували демократичні цінності і норми, мали, проте, сприйматись переважно на віру, без раціонального, критичного осмислення, обіцянки швидкого вирішення всіх проблем у випадку перемоги саме опозиції (чи опозиційного кандидата) – активно використовувались і поширювались. При цьому використовувались як опозицією, так і

Партією регіонів, що вивело політичне протистояння на новий рівень. А апогеєм такого протистояння (з точки зору завдань нашого дослідження) можна вважати озвучені 14 жовтня домовленості між ВО “Батьківщина” та “УДАР” щодо зняття кандидатів у мажоритарних округах на користь одного найбільш рейтингового. Таке рішення повністю відповідало очікуванням суспільства і могло б стати реальним кроком у напрямку структуризації опозиції і демонстрації її готовності “працювати на суспільство” і працювати саме на демократичних засадах. Могло б, але не стало.

Адже підписання угод про співпрацю давно набуло характеру “традиції” для українських опозиційних партій. Нагадаємо, 5 серпня 2012 року найбільші українські опозиційні партії (“Батьківщина”, “Фронт змін”, “Свобода”, “Громадянська позиція”, “Наша Україна”, “Народний Рух України” тощо) утворили Комітет опору диктатурі (КОД), а 24 серпня, у День Незалежності, оголосили резолюцію, в яку записали вимоги проведення дострокових президентських і парламентських виборів, а також звільнення Юлії Тимошенко, Юрія Луценка та інших опозиційних політиків. 22 січня, у День Соборності, була підписана чергова угода про співпрацю, яка стала черговим кроком, який не стільки сприяв об’єднанню зусиль, скільки давав надію суспільству на таке об’єднання і скоординованість дій опозиції у майбутньому. Важливим моментом угоди стало закріплене в ній положення про формування єдиного списку кандидатів по мажоритарних округах. На цьому етапі політичним силам на опозиційному полі удалося знайти спільну мову та принаймні на рівні декларацій закріпити принцип єдиного списку мажоритарників, який давав їм значно більше шансів здобути бажаний результат на парламентських виборах. І цей крок у цілому сприяв хоч і невеликому, але зростанню їх популярності.

Водночас обставини підписання угоди засвідчили, що в опозиційному таборі лишилися дуже серйозні проблеми, пов’язані зі взаємною недовірою та домінуванням особистих амбіцій лідерів, а подальший розвиток подій, що супроводжувався частими публічними сварками та взаємними звинуваченнями, звели нанівець досягнуті позитивні зрушення і практично “стерли” надії виборців. Саме тому озвучені 14 жовтня домовленості між ВО “Батьківщина” та “УДАР” щодо зняття кандидатів-мажоритарників на користь одного найбільш рейтингового не викликали у суспільстві особливого резонансу. Більше того, навіть побіжний аналіз прізвищ, що фігурували у домовленостях, не додавали оптимізму, оскільки було очевидним, що об’єднавчі кроки по більшості округів не забезпечать

масового перетікання електорату саме до того кандидата, на користь якого відбулося “зняття” Що, власне, і показало голосування 28 жовтня. І це без врахування самої атмосфери, в якій відбувалось підписання угод. А тому питання, яке “повисло у повітрі” ще з 14 жовтня, виходить далеко за межі справжньої популярності єдиного опозиційного кандидата і є насправді більш глибоким та важливим для всього суспільства. Воно стосується зазначеної вище довіри до опозиції і визнання її відповідності задекларованим (і тиражованим у всіх передвиборчих матеріалах) принципам діяльності як дійсно конструктивної і демократичної сили.

Адже сама процедура прийняття рішення про зняття кандидатів – закритість, кулуарність, недовірки, недовіра та взаємні звинувачення – завдали непоправної шкоди іміджу об’єднаної опозиції (меншою мірою “УДАРУ”) і фактично спрацювали на користь Партії регіонів. Вже прийняті рішення час від часу “обставлялись” новими вимогами. Так, Арсеній Яценюк заявив, що після цього рішення “треба буде остаточно з’ясувати, чи ці кандидати в депутати, які будуть йти від наших партнерів, чи підтримають вони програму опозиції, про яку ми неодноразово заявляли: угоду про створення коаліції демократичних сил в новому парламенті” [1]. А загальний фон, на якому розгортались події, а також акценти, інтонації і особливості реакцій протилежної сторони формували у пересічних виборців стійке несприйняття цієї події як позитивної, а також утверджували їх у позиціях, що ці кроки є частиною більш масштабної і продуманої технології.

При цьому фахівці зазначали, що у безпосередній близькості виборів таке взаємне зняття кандидатів не лише могло б збільшити кількість депутатських мандатів по мажоритарних округах. Воно могло б також продемонструвати з боку опозиційних сил відданість демократичним принципам, дійсно партнерські стосунки, готовність співпрацювати один з одним, а відтак і здатність взаємодіяти та домовлятися у майбутньому парламенті. Проте насправді лише підтвердилася класична фраза, висловлена свого часу В. Черномірдіним: “Хотіли як краще, а вийшло як завжди”. Реальні проблеми із зняттям кандидатів і поведінка опозиціонерів лише посилили недовіру виборця, а суцільна недовіра та розчарування підштовхнули до ще більшої схильності піддатись новим формам маніпулювання, у т. ч. повірити у напередвизначеність результатів виборів.

Утім, у межах цього аналізу ми зосередимось не на оцінках виборцями зазначених кроків опозиції, у т. ч і результатів перетікання електорату кандидатів-мажоритарників, а перш за все на масштабах та

характері впливу цих кроків на голосування за партійними списками та єдність опозиційних сил.

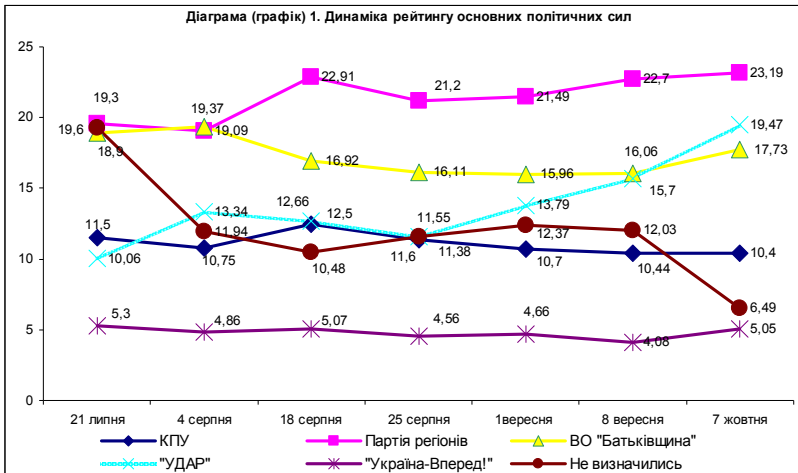
Можна визначити основні чинники, які зумовили саме таку низьку ефективність цих кроків *і не дозволили досягти бажаного результату*. По-перше, масштаб цих кроків та час їх застосування. Не лише прихильники опозиції, але все суспільство очікувало більш виражених “рухів назустріч”. Тим більше, що вони були зроблені всього за 2 тижні до виборів. Особливо в ситуації, коли симпатії стосовно кандидатів-мажоритарників у округах вже були сформовані. До того ж у більшості випадків ці симпатії визначались не стільки на раціональному (ідеологічному), скільки на практично-емоційному рівні. Тому виборцям було досить важко в короткий час переорієнтуватись, а партійні лідери не могли і не встигли дати їм впевнених і обґрунтованих вказівок чи порад.

По-друге, негативний досвід (і традиції) відмови від попередніх домовленостей та недемократичні форми прийняття рішень, що супроводжували як зустрічі лідерів, так і весь “опозиційний табір”, не сприяли довірі з боку виборців. Тим більше, що партійні лідери знову продемонстрували свою нездатність відмовитися від традиційних методів ведення переговорів за закритими дверима. По-третє, пересічним громадянам (як, до речі, і деяким поважним кандидатам-мажоритарникам) недоступними і незрозумілими були критерії обрання того чи іншого політика єдиним кандидатом від опозиції в конкретних округах. І публічне обговорення цих питань не лише додало довіри до об’єднаної опозиції, але й ще більше утвердило виборців у їх сумнівах щодо можливості такого об’єднання взагалі. Тому можна з упевненістю говорити, що в цілому дії опозиції спрацювали швидше на користь Партії регіонів та КПУ. Якщо не через пряме перетікання електорату, то через значне зниження явки виборців на фоні розчарування і падіння довіри як до політичних сил, так і до окремих кандидатів.

Спробуємо проілюструвати останню тезу результатами соціологічних досліджень, що проводилися протягом липня-жовтня 2012 року ГО “Інститут української служби моніторингу”, у проведенні яких автори брали безпосередню участь, представляючи Сумську область. Форма дослідження – опитування з допомогою відкритої анкети. Всього за пропорційною вибіркою було опитано 54815 респондентів у 17 областях України, Києві та у Криму.

Особливістю ситуації напередодні об’єднання кроків опозиції було не лише поступове падіння рейтингу головної опозиційної сили, але й зниження рівня підтримки Партії регіонів, яка на той час вже

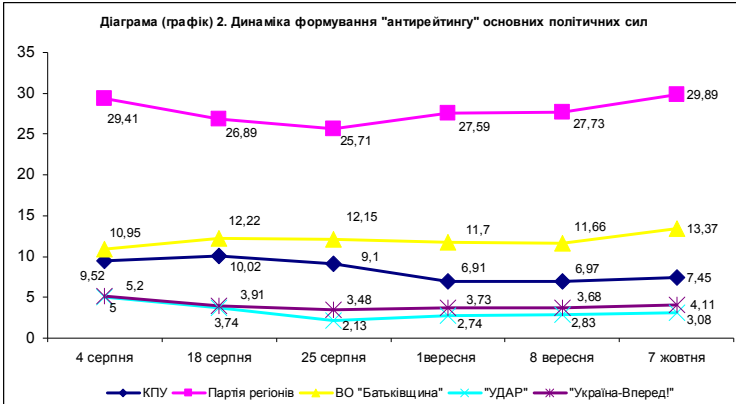
мала вести боротьбу у декількох напрямках, апелюючи не лише до “об’єднаної опозиції” як до колишньої владної команди, але й до “УДАРУ”, який поки-що не мав “владного” досвіду і вимагав інших підходів і технологій. Як результат, правляча партія хоч і залишалась лідером перегонів, проте втрачала потенціал для подальшого росту свого рейтингу. Саме на цьому фоні опозиція й могла б з найкращим ефектом використати це послаблення позицій, продемонструвавши готовність і здатність об’єднатись заради перемоги (див. діаграму 1).

Якщо ж врахувати ще й досить низькі показники невизначеності виборців стосовно політичних партій (за 2 місяці цей показник знизився втричі), можна зробити висновок щодо того, що Партія регіонів та ВО “Батьківщина” станом на початок жовтня майже вичерпали свій потенціал у нарощенні електорату і основним завданням для них залишалось скоріше збереження здобутих результатів. І для кожної з сторін це завдання мало свою гостроту, особливо з врахуванням їх високого “антирейтингу”. Цей висновок підтверджується результатами аналізу відповідей респондентів на питання “За яку партію Ви за жодних умов не проголосуєте?” (див. діаграму 2).

Найвищий антирейтинг демонструвала саме Партія регіонів, за яку в жодному разі не збирались голосувати 29,89 % опитаних. Другу позицію в антирейтингу посідала ВО “Батьківщина”, яку не підтримали б щонайменше 13,37 % респондентів. Досить високий антирейтинг (порівняно з “позитивними” показниками підтримки) мала і Комуністична партія України – 7,45 %. Натомість партія

“УДАР” демонструвала досить низькі показники антирейтингу, що дозволяє говорити про більші на той період можливості для підвищення рейтингу цієї політичної сили. Нагадаємо, мова йде лише про партійні списки і не стосується кандидатів по мажоритарних округах.

Проте більш детальний аналіз показників антирейтингу політичних сил підтверджує і територіальну “концентрацію” політичних симпатій та антипатій виборців (див. таблицю 1), що, звичайно ж, не лише накладало певні обмеження на зростання рейтингу політичної сили, але й унеможливило зростання рейтингу “інших” кандидатів у областях, де переважає та чи інша політична сила.

Таблиця 1

Територіальні особливості антирейтингу основних політичних сил

	КПУ	Партія регіонів	Батьківщина	УДАР	Україна-Вперед	Свобода
Вінницька	10	29,8	7,3	1,9	6	2,9
Волинська	11,8	46,1	4,6	0,7	3,1	1,5
Закарпатська	7,7	32,5	12,8	1,6	2,5	1,2
Дніпропетр. обл. (25)	3,9	15,4	18	1,3	4,3	3,6
Дніпропетр. обл. (34)	10	25,5	18,9	3,2	4,1	4,8
Житомирська	5,8	30,8	14	1	2,7	3,5
м. Донецьк	4,7	14,2	30,4	5,2	3,4	4,4
Ів.-Франк. обл.	23,5	57,2	1	0,4	5,8	1
Запорізька обл. (82)	3,8	23,2	25,2	5,4	4,2	5
Запорізька обл. (74)	5,4	22,6	20,3	4,1	7,1	2,3
Кіровоградська	7,3	26,1	14,3	1,3	3,2	4,6
Київська обл. (97)	9,6	54,3	9	2,2	1,3	1,1

Київ ТВО № 214	8,3	33,4	9,8	3	4,2	4,4
Луганська обл.	5,8	20,1	22,3	5,5	8	7,4
Миколаївська	5,1	19,6	16,3	2,8	3,9	1,8
Одеська обл. (133)	4,4	21	10,1	5,8	5,3	3,8
Одеська обл. (141)	3,4	22,5	16,4	3,4	7,8	4,1
Полтавська	4	31,4	15,6	3,5	3,3	3,8
Рівненська	13,3	36,1	7,8	2,3	3,9	2,5
АР Крим, ТВО 4	7,4	12,8	16	3,9	1,3	6,7
АР Крим, ТВО 1	5,7	16,5	13,7	9,7	5,3	6,4
Сумська	9,1	36,7	9,6	2,2	2,7	2
Тернопільська	16,8	63,6	1,9	0,7	3,1	0,9
Хмельницька	7,7	35,7	5,7	2,2	2,8	2,2
Харків	5,1	16,5	16,8	3,1	4,6	2,7
Херсонська	2,6	25,3	19,9	5,6	5,7	7,3
Чернігівська	2,4	34,7	9,3	3	4,9	1,9
Черкаська	5,5	23,8	8,9	3,2	3,9	3,8
Чернівецька	5,9	39,4	11,7	0,9	4,5	2,9
Середній по Україні	7,45	29,89	13,37	3,08	4,11	3,59

З урахуванням зазначених показників антирейтингу ПР та позитивних на той час тенденцій у зростанні рейтингу “УДАРУ” об’єднання опозиційних сил могло б дійсно суттєво підштовхнути до зростання власного рейтингу, достатнього для перемоги і для формування у майбутньому парламенті єдиної демократичної команди. Натомість невчасні й незграбні об’єднавчі рухи лише посилили розчарування і дали, таким чином, додаткові голоси опонентам як безпосередньо, так і опосередковано, через зневіру, розчарування і низьку явку на дільниці. А на фоні цього і перспективи спільної роботи у парламенті вбачаємо досить сумними. По-перше, через очевидну строкатість опозиції. І важко не погодитись з Д. Видріним, який зазначає, що об’єднуватись потрібно не механічно, а ідеологічно, і що всі лідери так званої об’єднаної опозиції мають абсолютно різну ідеологічну платформу [2]. А по друге, тому, що бути опозицією у справді демократичному суспільстві – це велика робота й велика відповідальність. Питання щодо готовності української опозиції до такої відповідальності залишається відкритим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батьківщина у відповідь УДАРу зняла з виборів 26 мажоритарників [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/529985-batkivschina-u-vidpovid-udaru-znyala-z-viboriv-26-majoritarnikiv-onovleno.html>.
2. *Видрін Д.* Не можна на одну людину одягати вишиванку, циліндр, джинси і лаковані туфлі. А так виглядає ідеологічна есенція

- об'єднаної опозиції [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.firtka.if.ua/?action=show&id=29132>.
3. Пасько І. Громадянське суспільство: влада і опозиція // Войтенко Т.О., Гончарук О.С., Павлов Ю.О. Гром. сусп.. в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка. – К.: Стилос, 2002. – С. 106.
 4. Конончук С.Г. Парламентська опозиція в Україні: модель та провадження: Дослідження проблеми / С.Г. Конончук, О.А. Ярош. – К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2006. – С. 7.
 5. Пугачев В.П. Введение в политологию / В.П. Пугачев, А.И. Соловьев. – 4-е изд. – М.: Аспект Пресс, 2003. – С. 387.

Свитайло Н. Д., Костенко А. Н. Выборы как механизм структурирования политической оппозиции в Украине.

Статья посвящена анализу выборов в Верховную Раду Украины в 2012 году как механизма структурирования политической оппозиции. Исследованы некоторые аспекты деятельности оппозиции в ходе избирательной кампании 2012 года, действенность этих шагов в направлении ее структуризации и легитимации.

Ключевые слова: выборы, политическая оппозиция, механизмы структурирования, легитимация.

Svitaylo N. D., Kostenko A. M. Election as a mechanism for structuring the political opposition in Ukraine.

The article discusses the elections to the Verkhovna Rada of Ukraine in 2012 as a mechanism for structuring the political opposition. Some aspects of the opposition during the election campaign in 2012, the effectiveness of these measures in its structure and legitimacy.

Keywords: elections, political opposition, the mechanisms of structuring, legitimation.

Прокончук І. І.

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

У контексті гендерного підходу до осмислення політичних процесів та явищ проаналізовано вплив гендеру на виборчий процес, кількісні та якісні форми прояву гендерного розриву в електоральній поведінці.

Ключові слова: електорат, електоральна поведінка, гендер, гендерна структура електорату, гендерний розрив.

У розвинутому демократичному суспільстві практично не можливо організувати та ефективно провести результативну передвиборчу кампанію без врахування гендерних аспектів електоральної поведінки. Головна риса українського електорату полягає в переважанні жінок-виборців над чоловіками: така специфіка статевовікової структури населення України. У цій ситуації роль жіночого електорату величезна як в кількісному, так і в якісному аспекті. Нерідко результати виборів вирішальним чином залежать саме від голосів жінок. Тому залучення жіночого електорату на свій бік може стати вирішальним для досягнення передвиборчої мети кандидатів та партій. Зростання ролі жіночого голосування неодноразово підтверджувалося світовим досвідом виборчих кампаній, наприклад, в США в 1992 р. на президентських виборах жінки в основній масі підтримали Б. Клінтона, а чоловіки – Б. Доула. На виборах Президента США в 1996 р. жіночий електорат знову віддав перевагу демократам, а чоловічий – республіканцям. В 2008 та 2012 рр. жінки привели до президентської влади Б. Обаму. А в Фінляндії ніхто не сумнівався, що обрання на високу державну посаду першої в історії країни жінки-президента Тар'ї Халонен стало можливим насамперед завдяки голосам жінок-виборців.

Таким чином, гендерний аспект електоральних преференцій необхідно вивчати не тільки як індикатор цивілізованого демократичного розвитку країни, а й для суто утилітарних цілей: 1) більш глибокого аналізу виборчої поведінки з урахуванням статі як детермінуючого чинника; 2) більш точного прогнозування результатів виборчих кампаній; 3) для створення більш вдалих PR-кампаній та отримання перемог у виборчих перегонях як на місцевому рівні, так і в масштабах країни.

Увагу до гендерного виміру політичної участі, в тому числі електоральної поведінки, приділено в роботах С. Айвазової, С. Аношиної, Р. Варданяна, Н. Дзюби, Г. Кертман, Е. Кочкіної, Т. Ковальнової, Н. Іванчук, М. Міщенко, С. Оксамитної, В. Хмелько, Н. Шведової, О. Шинкаренко, Ю. Якименко.

Разом з тим, слід підкреслити, що вищезгадані праці розглядають вузькі аспекти гендерної детермінованості електоральної поведінки, наприклад, лише електоральну поведінку жінок без порівняння з електоральною поведінкою чоловіків, нерідко мають характер констатування та коментування електоральної статистики конкретних виборів і не ставлять собі за мету узагальнення закономірностей, тенденцій поведінки виборців залежно від статі. Тому метою

публікації є системний аналіз кількісних та якісних форм прояву гендерного розриву в електоральній поведінці у виборчому процесі.

Гендерні особливості електоральної поведінки у світовій суспільній науці позначаються терміном “gender gap”, що означає в дослівному перекладі “гендерний розрив” [21]. Цей термін прийшов зі сфери електоральних досліджень та характеризує відмінності, розбіжності між чоловічими та жіночими моделями електоральної поведінки, що незмінно виявляються під час виборчих кампаній.

Причини виникнення та існування “gender gap” можна назвати наступні:

а) історичні бар’єри. Так у більшості розвинутих країн Заходу жінки отримали право голосу та висування своїх представників на загальних парламентських виборах на 60-200 років пізніше, ніж чоловіки. Так, у Великобританії в масовому порядку чоловіки були допущені до виборів в 1867 р., тоді як жінки (та й то з встановленням вікового цензу в 30 років) – в 1918 р., та лише в 1928 році вони були зрівняні з виборцями-чоловіками за віком. Тільки в 1919 році перша жінка-депутат увійшла в палату общин британського парламенту. У США перші федеральні вибори проводились в 1789 р., а жінки здобули право голосу лише в 1920 році (розрив в 131 рік), для Франції дистанція між першими виборами та отриманням жінками права голосувати склала 155 років (1789 и 1944 рр. відповідно). В усіх країнах наділення жінок правом голосу, рівним праву чоловіка, відбувалося завдяки активному впливові руху суфражизму;

б) на гендерний розрив у електоральній поведінці впливають *особливості гендерної соціалізації*. Чоловіки та жінки мають відмінну “гендерну картину світу”, що, звісно, не може не позначатися і на електоральних преференціях;

в) гендерні *стереотипи у політичній сфері*, зокрема що політика – це “чоловіча сфера самореалізації”, нерідко обмежують електоральну поведінку жінок.

У сучасних розвинутих демократичних країнах, в тому числі в Україні, *гендерний розрив (gender gap)* проявляється у наступних формах:

а) *кількісні* форми гендерного розриву:

1. Гендерний розрив у списках виборців (в сучасній Україні в структурі електорату жінки представляють 55% виборців, чоловіки – 45 %);

2. Гендерний розрив у явці на вибори. Можна говорити про переважання представників певної статі серед виборців, що реально здійснили свій вибір. Якщо до середини ХХ століття в розвинутих

країнах чоловіки-виборці переважали чисельно та за рівнем електоральної активності, то останні 30 років на Заході ситуація почала суттєво змінюватися. На сьогоднішній день у розвинутих країнах склалася тенденція більш високої явки на вибори саме жінок-виборців, ніж чоловіків. На парламентських виборах 2012 року в Україні явка жінок становила 54 %, чоловіків 46 % [10];

б) якісні форми гендерного розриву:

1. Гендер диференціює політичні переваги електорату. Аналіз характеру голосування виборців вказує на різновекторність інтересів, гендерні відмінності в політичних орієнтаціях та наявність специфічних систем пріоритетів. У цілому характер голосування жінок, так само, як і чоловіків, визначається насамперед партійною ідентифікацією, політичним вибором та наявністю відповідних кандидатів, але між жіночим та чоловічим голосуванням існує ряд доволі чітко окреслених відмінностей. У цілому жінки при голосуванні більш консервативні, ніж чоловіки. Це твердження справедливе, наприклад, для Франції, Німеччини, Італії, України. У Великобританії та США ситуація менш однозначна. У Великобританії за лейбористську партію віддають більше голосів молоді жінки, ніж молоді чоловіки, а жінки старшого віку голосують за консерваторів. Обидві тенденції в основному врівноважують одна одну [5, 238]. У США останні 30 років жінки голосують за демократів, а чоловіки здебільшого за республіканців. В Україні стабільна електоральна база партій та політичних діячів у більшості випадків відсутня. Залежно від політтехнологічної майстерності організації передвиборчої кампанії змінюються виборчі переваги електорату, але в цілому можна говорити про наступну гендерну композицію виборців: жінки переважають у гендерній структурі електорату більшості політичних сил, виняток становлять ВО “Свобода”, КПУ. На парламентських виборах 2012 р. серед виборців чоловіки переважали у структурі електорату наступних політичних сил: ВО “Свобода” (54,4 %), “УДАР В. Кличка” (54,8 %), Радикальна Партія О. Ляшка (55,7 %), “Рідна Вітчизна” (68,0 %), ВО “Громада”(60,0 %), Українська Національна Асамблея (66,7 %), Ліберальна партія України (88,2 %), “Зелена планета” (53,8 %), Партія Зелених України (52,8 %). Жінки становили основу електорату наступних політичних сил: ВО “Батьківщина” (57,5 %), Партія регіонів (58,7 %), Соціалістична партія України (51,6 %), “Руський блок” (57,3 %), “Україна – Вперед!” (60,8 %), Партія Пенсіонерів України (63,4 %), “Україна майбутнього” (56,8 %), “Народно-трудовий союз України” (61,5 %). Відносно рівна гендерна структура електорату у політичних сил: Комуністична партія України

– 49,6 % чоловіків та 50,4 % жінок, “Нова політика” – 52,9% чоловіків та 47,1 % жінок, “Наша Україна” – 49,4 % чоловіків та 50,6 % жінок, “Зелені” – 49,2 % чоловіків та 50,8 % жінок. [8, 75-78; 11];

2. “Непрактична” електоральна поведінка. Жінки-виборці, частіше ніж чоловіки віддають свої голоси політичним аутсайдерам, і при цьому, як відомо, голоси “втрачаються”, бо кандидати та партії “непрохідні”. Чоловіки мають іншу форму нерациональної електоральної поведінки, що теж призводить до “втрати” голосів, вони більш схильні проявляти електоральний радикалізм і голосувати “проти всіх” чи псувати бюлетені [1]. На парламентських виборах 2012 р. викреслили всіх, зіпсували бюлетень 54,3 % чоловіків проти 45,7 % жінок, неправильно заповнили анкету 62,5 % чоловіків та 37,5% жінок [11];

3. Мотивація електоральної поведінки. У жінок мотивація голосування частіше соціотропна, у чоловіків – егоцентрична [8, 70]. Егоцентричне голосування передбачає, що електоральний вибір базується на оцінці власного економічного становища; соціотропне голосування означає, що електоральне рішення виборця ґрунтується на оцінці економічного становища країни та функціонування економіки в цілому.

Аналіз мотивації електоральної поведінки виборців за шкалою раціональність/іраціональність, дозволяє зробити висновок, що жінкам рідше за чоловіків властиві раціональні міркування електорального вибору (наприклад, знання передвиборчої програми політичної партії, кандидата, близькість ідеології, політичних поглядів) і частіше, ніж чоловікам іраціональні чинники голосування (довір’я, симпатія, приваблюють особисті якості кандидатів тощо) [4], [7; 12, 26]. Жінки більш схильні до афективного сприйняття політики. [6];

4. Моделі гендерної електоральної поведінки. У чоловіків-виборців переважає інтелектуально-активний тип електоральної поведінки, або інтелектуально-пасивний тип електоральної поведінки. У жінок частіше зустрічається аполітичний тип електоральної поведінки [6]. Інтелектуально-активний тип електоральної поведінки характеризує індивіда, що цікавиться світом політики, має чітку власну позицію, в тому числі електоральну, та діяльний в її обстоюванні. Інтелектуально-пасивний тип електоральної поведінки передбачає, що індивід цікавиться політикою, має сформовану власну позицію, але не проявляє та не відстоює її. Аполітичний тип електоральної поведінки означає, що індивід не цікавиться політичним життям, не має чіткої власної політичної, в тому числі електоральної позиції, наприклад “за

кого голосувати?”, не активний у прояві своєї позиції, зокрема не бере участі в голосуванні.

Серед жінок більше абсентеїстів [8, 70]. При поясненні причин абсентеїзму жінки-виборці більшою мірою ніж чоловіки-виборці виявляють політичну депривацію, піддають сумніву можливість суспільних змін через інститут виборів, частіше вказують на безсилля вплинути на перебіг політичних процесів, які відбуваються навколо. [12, 28-45];

5. Схильність до електорального радикалізму. Жіночий електорат налаштований менш агресивно, ніж чоловічий. Наявний гендерний розрив у відповідях чоловіків та жінок-виборців щодо готовності до активного протесту з вимогою відставки Президента, при відповіді на питання про розпуск парламенту, при голосуванні “проти всіх”. Чоловіки, на відміну від жінок-виборців, виявилися більш лояльні до негативних брудних політичних технологій та виборчих кампаній [18];

6. Схильність до навіювання та маніпулювань.

Жіноча частина електорату, на відміну від чоловічої, має помітно більшу вразливість щодо агітаційно-пропагандистського впливу на них через ЗМІ, політичну рекламу, думку інших людей (близького оточення або експертів). Жінки-виборці більше піддаються сугестивному впливу та навіюванню. Чоловіки-виборці більш самостійні у прийнятті електорального рішення [1; 3; 6; 8, 70; 13, 82-83, 86; 16, 107];

7. Сталість електорального вибору.

Вивчення та врахування динаміки визначеності електорату “за кого голосувати” протягом виборчих перегонів вельми необхідно політехнологам для ефективного планування та проведення виборчої кампанії.

Прийняття електорального рішення, тобто визначення “за кого голосувати”, вказує на наступні гендерні розбіжності електорату: по-перше, за тиждень до виборів чоловіки-виборці на відміну від жінок-виборців мали більш сформовану позицію, за кого голосуватимуть, тобто наявний так званий феномен пізнього самовизначення певної частини жінок-виборців; [2, 64; 7; 15, 49], по-друге, жінки менш стали у електоральних перевагах, змінюють їх безпосередньо перед виборами [4];

8. Цікавість політичним життям та виборчими перегонами.

Чоловіки-виборці на відміну від жінок виявляються більш поінформованими щодо основних учасників, перебігу виборчих процесів, чоловіки-виборці більше часу витрачають на відслідковування пропагандистських виборчих кампаній [2, 64];

9. Ставлення електорату до статі кандидата.

Українські виборці-жінки не голосують “лише за ознакою статі”, навіть якщо і готові підтримати жінку-кандидата. У момент виборів жіночий електорат не віддає перевагу кандидатам-жінкам, а віддає пріоритет кандидатам-чоловікам. Виборчі цикли у незалежній Україні засвідчили що український жіночий електорат поки не голосує за жінок-кандидатів через жіночу солідарність, хоча це й відомий патерн поведінки західних жінок-виборців з демократичними орієнтаціями, наприклад у скандинавських країнах. Тому “жіночі” політичні партії практично не здобували електоральну підтримку українок. Український парламент незалежної України жодного разу не наблизився до світових стандартів критичної кількості жінок-депутатів, затверджених ООН (не менше 30 %).

Гендерні відмінності електорату у ставленні до жінок-кандидатів проявляються навіть у країнах з достатньо розвинутою демократією, до прикладу, в США цей феномен отримав назву “ефект Ричард”. Американські вчені проаналізувавши впродовж 20 років 92 виборчі кампанії 132 кандидаток і прийшли до висновку, що електоральні прогнози щодо перемоги для кандидатів-чоловіків, більш точні, ніж для кандидатів-жінок. Майже в 70 % виборчих кампаній відбувається недооцінка остаточної виборчої підтримки електоратом жінок-кандидаток [20]. “Ефект Ричард” вимагає від соціологів при аналізі електоральної підтримки жінок-кандидатів враховувати такі феномени, як “фургон з оркестром” (П. Лазарсфельд), “спіраль замовчування” (Е. Ноель-Нойман).

На електоральну підтримку жінок, що прагнуть зробити політичну кар’єру, впливають фактори, які часто не є важливими для кандидата-чоловіка:

- посада, на яку претендують;
- електоральна підтримка кандидатки у законодавчий орган влади вища, ніж у виконавчий чи на керівну посаду;
- зовнішній вигляд. Навіть зовнішність жінок-кандидатів має більший вплив на виборців, ніж зовнішність чоловіків-кандидатів. За даними американських вчених “зрілі” риси обличчя в очах виборців додають компетентності кандидатам обох статей [19]. “Дитячі”, “незрілі” риси обличчя роблять жінок-кандидатів більш привабливими в очах електорату, але разом з тим і створюють враження про меншу компетентність. Причому враження складається на підсвідомому рівні;

– існування в країні сталих патріархальних консервативних уявлень про гендерні питання чи, навпаки, активна політика гендерної рівності;

– вже наявний відсоток жінок у вищих органах влади.

Узагальнюючи аналіз гендерних аспектів електоральної поведінки, слід визнати, що гендерний розрив (gender gap) в електоральній поведінці має кількісні та якісні характеристики. Кількісні: а) гендерний розрив в списках виборців, б) гендерний розрив у явці на виборчу дільницю та кількості тих, хто проголосував. Якісні гендерні відмінності в електоральній поведінці: 1) підтримка різних політичних сил, 2) відмінності у готовності до радикальної електоральної поведінки, 3) відмінності у рівні самостійності прийняття електорального рішення та вразливості до маніпулятивних політтехнологій, 4) розбіжності в мотивації електорального вибору, 5) розбіжності у рівні сталості та часовому визначенні електорального рішення, 6) різниці у рівні інтересу та часу, який чоловіки та жінки готові витратити на відслідковування виборчих перегонів.

Отже, проблема впливу гендеру як детермінанти електоральної поведінки потребує подальшого наукового осмислення як у теоретичній площині, так і на емпіричному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Айвазова С.Г.* Женщины и мужчины на выборах. Гендерный анализ избирательных кампаний в России в 1999 и 2000 г.г. / С.Г. Айвазова, Г.Л. Кертман [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/win/books/election/chapter1.htm#14>.
2. *Айвазова С.Г.* Мы выбираем – нас выбирают. Гендерный анализ парламентских и президентских выборов в России: 2003-2004 гг. / С.Г. Айвазова, Г.Л. Кертман. – М.: ИСП РАН, 2004. – 90 с.
3. *Аношина С.В.* Политическое поведение женщин в России: особенности формирования электоральных предпочтений // Вестник Поволжской академии государственной службы. – 2009. – № 3. – С. 76-81.
4. *Варданын Р.А.* Демография, общественное мнение и различия в электоральном поведении женщин и мужчин// Гендерная реконструкция политических систем / Под ред. Степанова Н.М., Кириченко М.М., Кочкиной Е.В. – СПб.: ИСПГ-Алетей, 2003. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.owl.ru/win/books/genderpolicy/wardanyan.htm>.
5. *Гидденс Э.* Социология. – М.: Эдиториал урсс, 1999. – 704 с.

6. *Дзюба Н.* Вплив гендеру на сприйняття електорального простору. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/123456789/28797/17-Dzyuba.pdf?sequence=1>.
7. *Кочкина Е.В.* Российский электорат: обретение гендерных различий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ecsocman.edu.ru/text/16209209/#_edn3.
8. *Ковалева Т.Э.* Женщины: ресурсы политического поведения / Т.Э. Ковалева, Н.В. Иванчук // Социс. – 1995. – № 7. – С. 68-71.
9. *Мищенко М.* Електорат парламентських виборів у демографічних вимірах// Національний екзит-пол: позачергові парламентські вибори 2007. – К.: Центр “Демократичні ініціативи”, 2007. – С. 49-85.
10. Результати екзит-полу: демографічна структура виборців. Соціологічна група “Рейтинг”, листопад 2012. Електронний ресурс. Режим доступу: http://ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_Exitpoll_demodraphy_112012_pres.pdf.
11. Результати екзит-полу: хто і як голосував – розподіл електоратів за демографічними показниками. Вибори 2012: сподіване і несподіване. Думки експертів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/polls/2012-year/rezultati-ekzit-pekspertiv_.htm.
12. Україна передвиборна: електоральні наміри і думки населення: Інформаційний бюлетень. Вересень 2007/ За ред. М.М. Слюсаревського; Упоряд. Л.П. Черниш. – К., 2007. – 62 с.
13. Україна передвиборна: електоральні наміри і думки населення: Інформаційний бюлетень. Листопад 2009 / За ред. М.М. Слюсаревського; Упоряд. Л.П. Черниш. – К., 2009. – 94 с.
14. Україна передвиборна: електоральні наміри і думки населення: Інформаційний бюлетень. Вересень 2011 / За ред. М.М. Слюсаревського; Упоряд. Л.П. Черниш. – К., 2011. – 60 с.
15. *Шведова Н.А.* Гендерный фактор в избирательной кампании // США-Канада : экономика, политика, культура. – 1999. – № 12. – С. 48-63.
16. *Шинкаренко О.Є.* Чинники детермінації електоральної поведінки виборців в умовах перехідного суспільства // Грані. – 2012. – № 8 (88) серпень. – С. 106-108.
17. *Якименко Ю.В.* Соціальна база провідних політичних сил України: динаміка змін (2001–2007 рр.)// Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3 (8). – С. 5-12.
18. *Brooks D.J.* A Negativity Gap? Voter Gender, Attack Politics, and Participation in American Elections// Politics & Gender. – 2010. – Volume 6. – Issue 03. – September. – P. 319-341.
19. *O'Brien K.* The Influence of Gender and Facial Appearance on Voting Practices / O'Brien K., Reynolds A. // Undergraduate Research Symposium. – 2007. – Paper 35. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://digitalcommons.colby.edu/ugrs/35>.

20. *Stout C.T. I'm Not Voting for Her: Polling Discrepancies and Female Candidates / Stout C. T., Kline R. // Political Behavior. – 2011. – № 33. – P. 479-503.*
21. *The Gender Gap. Voting Choices in Presidential Elections // Center for American Women and Politics. Rutgers University. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cawp.rutgers.edu>.*

Прокочук И. И. Электоральное поведение: гендерный аспект.

В контексте гендерного подхода к осмыслению политических процессов и явлений проанализировано влияние гендера на избирательный процесс, количественные и качественные формы проявления гендерного разрыва в электоральном поведении.

Ключевые слова: электорат, электоральное поведение, гендер, гендерная структура электората, гендерный разрыв.

Prokopchuk I. I. Voting behavior: a gender analysis.

On the basis of a gender approach to understanding of political processes and the phenomena influence of a gender on electoral space, quantitative and qualitative forms of manifestation gender gap in electoral behavior.

Keywords: electorate, electoral behavior, gender, gender structure of electorate, gender gap.

Збишко І. С.

**ДЕМОКРАТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ:
ТРУДНОЩІ РОЗВИТКУ**

У статті окреслено проблеми розвитку демократичних перетворень в Україні. Розглянуто основні труднощі, з якими стикається Українська держава на шляху своїх демократичних перетворень.

Ключові слова: демократія, демократизація, громадянське суспільство.

Становлення, функціонування й розвиток громадянського суспільства стали тим головним вектором, який вказує напрями нових соціальних перетворень. Крім того, досвід розвинених країн засвідчує, що необхідною складовою демократичної організації суспільства, надійним гарантом його цінностей є розвинене громадянське суспільство. Його основним елементом стає особа, а основними соціальними конструкціями – ті інститути, які покликані сприяти

всебічній реалізації особистості, її інтересів, устремлінь – суспільно-політичні організації, об'єднання, неурядові установи. Політичні зміни у напрямі демократизації в Україні підготовлені чинниками і зовнішнього, і внутрішнього середовища. Модель посткомуністичної політичної системи України стихійно складалася у контексті загальної концепції державотворення.

Сьогодні вже ні в кого не викликає сумніву необхідність ґрунтовного науково-теоретичного дослідження тих демократизаційних процесів, які відбуваються зараз в українському суспільстві. Безумовно, демократизаційні процеси в Україні неодноразово були об'єктом уваги сучасних вчених. Так, наприклад, про проблеми української демократії згадували у своїх працях О. Бандура, С. Барматова, О. Гарань, Р. Даль, О. Дергачов, М. Кармазіна, О. Кіндратець, В. Медведчук, В. Полохало, Ф. Рудич, С. Рябов, Р. Сербин, О. Скрипнюк та інші. Вони розкрили історичні передумови виникнення демократії в Україні, структурні складові процесів демократизації, певні недоліки

Мета статті – охарактеризувати труднощі розвитку демократичних перетворень в Україні.

Як відомо, термін “демократія” в перекладі з грецької (demos – народ, kratia – влада) – народовладдя, що виходить з організації та функціонування державної влади на засадах визнання народу її джерелом і носієм. У сучасній політичній науці це поняття є одним із найпоширеніших і багатозначних. Про труднощі його визначення писав ще А. Токвіль: “Доти, поки не вдасться визначити точного значення слова “демократія”, існуватиме нескінченна плутанина в розумінні цього терміна на користь демагогів і деспотів”.

Визначення демократії, можна охарактеризувати як форму організації державної влади та порядку владовідношень, при якій послідовно здійснюються основні права і свободи людини і громадянина, реалізується правовий порядок взаємин особистості і держави на засадах взаємної відповідальності, реально затверджується режим правових обмежень і законності в діяльності носіїв публічної влади, забезпечується приведення суспільства до згоди і рівноваги.

Сформована характеристика демократії не виключає різних підходів до узагальнення її оцінки, в тому числі, крізь призму пов'язаних з правознавчими, історичними, соціологічними, політологічними вимірами. У новий час визначення демократії передбачає розуміння волі народу і загального блага. На думку Д. А. Шумпетера, демократичний метод – це інституційна система, що приводить до політичних рішень, в якій індивіди набувають влади,

щоб наполягати на своїх рішеннях на кінець конкурентної боротьби у відповідності з голосуванням народу.

Семюел П. Гантінгтон визначає демократію як політичний режим. На його думку демократія існує в умовах, коли основні лідери політичної системи відібрані за допомогою конкурентних виборів, в яких має можливість приймати участь основна частина населення

Відповідно до цього визначення демократичний режим є синонімом виборності і багатопартійності.

Р. Даль стверджує, що сучасний демократичний режим – це сукупність різного роду організацій і асоціацій, які є відносно незалежними перед урядом, а також відносно один до одного. У цьому випадку він зазначає іншу якість обраного демократичного режиму, а саме реальне змагання в політичній грі, відсутність змови всередині груп, які змагаються, між ними й урядом. Для Р. Даля навіть просте існування цих явищ є достатньою умовою для встановлення демократичного режиму. Все це підкреслюється багатогранність і багатоплановість сучасних інтерпретацій феномена демократії.

У країнах, які стали або стають на шлях демократичних перетворень, спостерігаються однопорядкові процеси. Це належить як до успіхів, так і до труднощів, з якими стикаються народи, що сприймають або сприйняли демократичні цінності. Демократизація може передувати або йти паралельно процесу лібералізації. Він охоплює перш за все економічне життя і обумовлює тут поступову мінімізацію ролі держави. Зміцнення принципів лібералізму – вільної конкуренції, руху капіталу, поліпшення інвестиційного клімату, створення вільних зон в торгівлі і т. п. підриває монополію державного впливу в економіці, відкриває простір дії ринкових механізмів. Державність у цих умовах йде на визнання і юридичне оформлення абсолютних загальнолюдських цінностей – свободи, рівності, справедливості, їх переклад на мову права, закладає у форми й інститути державної організації. Сприймається при цьому концепція і практика формування правової держави, системи розподілу влади, парламентаризму, конституційності, основних прав і свобод людини і громадянина та ін.

У цих умовах принципово змінюється співвідношення суспільства і держави. Останнє поступається тягарю вирішення численних турбот міжкласового протистояння і конфліктів на користь суспільства, його інститутів, залишає за собою той мінімум, в межах якого держава визначає зовнішні умови дії ринкових механізмів і об'єктивних закономірностей.

В інших умовах держава починає виконувати загальносоціальну роль, визначає більшу або меншу ступінь соціальної орієнтованості економіки, надає динамізм розвитку всіх сторін життя через реалізацію основних прав і свобод людини і громадянина. Одним з факторів цього є незмінна підтримка державою малого та середнього бізнесу. Більший чи менший рівень соціальної орієнтованості політики та практики держав характеризує відмінності феноменів ліберальної демократії та соціальної демократії. Суспільству тут доводиться вибирати між межами мінімізації ролі держави і межами його втручання, перш за все в економічне та соціальне життя, між режимом ліберальної демократії і державою соціальної демократії. Сучасні розвинені держави (старої демократії) віддають перевагу останньому.

Демократизація виявляється як закономірність, виростає в підготовлених до неї умовах, звичних для населення відносин власності та економічного мислення; в умовах стабільного законодавства, законності та надійності юридичних механізмів захисту прав; в умовах давно сформованого культурного середовища. Демократизація протікає як еволюційний процес без серйозних соціальних конфліктів і потрясінь.

Поряд з успіхами демократичних перетворень в країнах з усталеною базою і традиціями демократії, виявляються витрати, суперечності, а то й невдачі. Це обумовлюється наявністю низки факторів, стримуючих процес демократизації, що зводять перешкоди і перепони на шляху реалізації демократичних принципів і цінностей. Ряд з них мають загальний характер, обумовлений труднощами росту молодих демократій. На інші накладає відбиток національна, конфесійна, континентально-географічна й інша специфіка. Серед загальних труднощів розвитку демократичних перетворень у нашій державі слід виокремити такі:

– відсутність розвиненого громадянського суспільства та його інфраструктури (форм, інститутів), здатного, з одного боку, формувати конкурентоспроможну ринкову економічну середу, а також соціальну основу і опору (середній клас) держави, демократії, з іншого – висловити і захистити перед обличчям держави консолідовану волю та інтереси соціальних верств і груп інтересів населення країни. У цій своїй якості громадянське суспільство здатне створити умови для виконання державою свого головного призначення – приводити його до згоди, рівноваги, прогресу через використання багатопланових правових засобів. Не випадково терміни “громадянське суспільство” і “правове суспільство” використовують як взаємозалежні компоненти;

– умовна розвиненість політичної системності. Навіть за наявності багатопартійності в політичній системі перехідного суспільства України діючі політичні партії виникають при відсутності відповідної соціальної основи і діють без видимих спроб представити реальну структуру потреб і соціальних інтересів. Будь-яке прагнення сформувати двопартійну систему західного зразка наштовхується на неготовність політичного спектра приходити до згоди, компромісів, наприклад, блок правих партій, надати соціально-демократичну спрямованість програм блоку лівих партій, подолати корпоративно-бюрократичний контекст в діяльності партії влади. Майже відсутня в цих умовах орієнтація на принципи парламентаризму і конституційності і, навпаки, бере гору особистісно-орієнтований підхід “нової” сформованої за часів незалежності України “політичної еліти”. Треба зазначити, що політична еліта формується природним чином, у руслі постійного відтворення і вирішення головного соціально-політичного протиріччя між народом і владою, між громадянським суспільством і державою. Поповнюється вона в цілому за рахунок осіб високого соціального становища, сильних особистих якостей індивідуума і відповідної професійної підготовки, за рахунок людей, здатних відтворювати могутній інтелектуальний продукт – головну цінність еліти. Становлення політико-управлінської еліти сучасної України з часів здобуття незалежності держави відбувається в рамках так званої адміністративно-номенклатурної моделі, суть якої полягає в тому, що влада поступово зосереджується в руках політиків і вищого чиновництва, значна частина котрих – вихідці з колишніх елітних прошарків, хоч і другого ешелону. Нова, “державницька”, частково демократизована номенклатура, що йшла за Л. Кравчуком, тобто фактично модернізована “партія влади” використала гасла опозиції, частина самої опозиції сприйняла (чи змушена була формально сприйняти) це за справжню переорієнтацію номенклатури і стала її частиною. Цей конгломерат можна вважати “консолідованою елітою”, а, на нашу думку, новою “бюрократично-консолідованою елітою”, яка бере початок від перерозподілу власності та влади на початку 90-х років між партійно-державної номенклатури і молодим шаром апаратників, які прийшли на хвилі ідеології і практики перебудови суспільств. До останніх належать: значна частина номенклатурних спілок, на зразок комсомолу та профспілкових організацій, яка найшвидше зорієнтувалася, як поєднати політизовану діяльність із бізнесом ще в часи “перебудови”; директори великих підприємств та згодом значної частини решти господарського апарату (керівники середніх державних підприємств, особливо вузької

спеціалізації), основну частину яких склали представники ВПК та машинобудівної галузі. Пізніше за цією групою закріпилася назва “червоні директори”, хоча ідеологічно не всі вони були ідейними комуністами; керівники-аграрії, в основному директорів великих колгоспів, які мали значні ресурси для розвитку своєї діяльності; представники підприємництва та бізнесу, котрі шукали політичного підґрунтя. Отже, зрозуміло, що в бюрократичній системі влади при наявності формальної системи поділу влади візьмуть гору виконавчі її структури;

– залишається актуальним питання про зв’язок державної діяльності та бізнесу, зв’язку бюрократичних і кримінальних структур, корумпованість державного апарату.

Все це створює перешкоди на шляху до демократизації українського суспільства, з подоланням яких пов’язані сьогодні успіхи чи невдачі в освоєнні демократичних цінностей.

Отже, варто стверджувати, що сучасна демократія ґрунтується на доктрині народного суверенітету, який в процесі історичного розвитку набув характеру універсального для всякого демократичної держави конституційного принципу. Ця доктрина, як і саме поняття суверенітету, яке народилося в Середні віки, визначає, що тільки воля народу легітимізує державу і складає основу державної діяльності. Саме народ, державно організований, що виступає у ролі особливої державно- і міжнародно-правової особистості, відіграє вирішальну роль у системі демократії, і саме за його згодою (в цьому і полягає головним чином зміст юридичного догмату народної волі) держава може засновувати свою владу, а з договору з ним – виводити свої повноваження.

Зазначимо, що процес демократизації у суспільстві визначається відповідальністю, волею і ідеологічними орієнтаціями політичного керівництва країни, що визначають вибір політичними елітами тієї чи іншої стратегії демократичних перетворень. Складність демократичних перетворень у сучасній Україні пов’язана з відсутністю достатніх передумов для успішного їх здійснення, зі слабкістю громадянського суспільства, політичної апатії населення, різкої майнової поляризації суспільства. Негативний вплив на політичну трансформацію здійснює таке явище, як економічна криза, що продовжується вже близько десяти років. Серед інших причин нестійкості демократичної трансформації в Україні є поверхове засвоєння ціннісних і процедурних аспектів демократії всіма суб’єктами, які беруть участь у цьому процесі: державою, політичними елітами, партіями, громадянами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Латигіна Н.А.* Українська демократія сьогодні: спроби і помилки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_34_6.pdf.
2. *Мандзій Любомир.* Формування політичної еліти України (1991-1994 р.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету [Електронний ресурс]. – Запоріжжя, 2008. – Вип. XXIV. – С. 230-235. // Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npifznu/2008_24/24/mandziy.pdf.
3. *Щедрова Г.П.* Громадянське суспільство і соціальна, демократична, правова держава: становлення, функції, тенденції розвитку в сучасній Україні: Дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Східноукраїнський держ. ун-т - Луганськ, 1996. – 368 с.
4. *Юрій М.Ф.* Політологія: Підручник. – К.: Дакор, КНТ, 2006. – 416 с.

Збышко И. С. Демократические преобразования в Украине: трудности развития.

Статья посвящена обрисовке проблем развития демократических преобразований в Украине. Рассматриваются основные трудности с которыми сталкивается украинское государство на пути своих демократических преобразований.

Ключевые слова: демократия, демократизация, гражданское общество.

Zbyshko I. S. The democratic transformation in Ukraine: problems of development.

The article is dedicated to the depiction of the problems of development of democratic reforms in Ukraine. Discusses the main challenges faced by the Ukrainian state on the path of its democratic transition.

Keywords: democracy, democratization, civil society.

Філонов О. В.

**ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ФУНКЦІЙ
ОРГАНІВ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ У РОСІЙСЬКІЙ
ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті розглянуто і проаналізовано основні нормативно-правові акти Російської імперії, а також аналітичний матеріал дослідників кінця ХІХ – початку ХХ ст. і сучасних науковців, спогади співробітників органів боротьби з тероризмом. Серед проблем розглянуто в основному ті, що пов'язані з

відносинами між окремими органами, які здійснюють вказані функції, або ті, що так і не були вирішені під час існування Російської імперії.

Ключові слова: поліція, жандармерія, охоронне відділення, філер, агент, екстремізм, тероризм, боротьба.

Боротьба державного апарату Російської імперії з тероризмом наприкінці XIX – на початку XX ст. мала свої особливості, ефективність її була різною в різні історичні періоди, тому ми вважаємо, що встановлення і вивчення проблем реалізації основних функцій органів по боротьбі з тероризмом у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., в тому числі на українських землях, є актуальною з огляду на активізацію терористичної діяльності, що відбуваються сьогодні у світі.

Питанням визначення і реалізації функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., у тому числі й у боротьбі з тероризмом, присвячена значна кількість наукових, фахових публікацій, публікацій мемуарного та автобіографічного характеру. Серед них роботи таких науковців, як З. Перегудова, О. Яриш, В. Жухрай, Л. Менціков, В. Морозов, С. Посохов, Р. Мулукаєв, М. Сизиков, А. Борисов, А. Скрипильов, К. Федоров, І. Ісаєв, М. Любар, О. Спиридович, Л. Тимофєєв, В. Джунковський, О. Герасімов та ін. На нашу думку, дослідження у цій сфері ґрунтуються на зв'язку ефективності реалізації основних функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії у боротьбі з екстремізмом з їх відповідністю поточному станові правопорядку, інтенсивності й кількості злочинів загалом і терористичних актів зокрема в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.

Метою цієї статті є спроба наукового аналізу функцій поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів боротьби з тероризмом і проблем у їх реалізації в різні періоди наприкінці XIX – на початку XX ст. на підставі архівних документів, які зберігаються у Державному архіві Російської Федерації (далі – ДАРФ), наукових та фахових досліджень у цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети застосовувалися метод історичного аналізу, статистичний метод, метод порівняння, метод індукції і дедукції. Органом, покликаним вести боротьбу з антидержавницькою діяльністю злочинних угруповань і окремих осіб, в тому числі проявами тероризму, в XIX ст. було Третє відділення особистої Його величності канцелярії.

Мети, яка була поставлена перед Третім відділенням керівництвом держави, воно не досягло. Не вдалося подолати хабарництва та казнокрадства, припинити “беззаконня”, хоча О. Х. Бенкендорф сподівався на реалізацію в повному обсязі саме цих завдань, виходячи з того, що “злочинні люди будуть зафіксовані, а безвинним жертвам їх пожадливістю прокладений прямий і найкоротший шлях до заступництва государя”. Слід також зазначити, що необмеженим і нерідко свавільним втручанням у різні справи, які виходили з недовіри до щонайменших проявів будь-якої незалежної думки, що знаходила усний або письмовий вираз (навіть у наукових творах), Третьє відділення стало для суспільства об’єктом, який викликав страх [1]. Подолання цієї проблеми вбачалось у об’єднанні функцій Третього відділення, Міністерства внутрішніх справ у частині забезпечення правопорядку і боротьби зі злочинністю в одному органі.

Особливо наголошувалося на необхідності передачі до нового об’єднаного Департаменту тільки тих функцій, які мають “суто поліцейський характер”, решту обов’язків Департаменту виконавчої поліції пропонувалося передати до інших департаментів міністерства і до Департаменту загальних справ [2]. Створення Департаменту поліції МВС Російської імперії, який об’єднував всі функції з попередження, припинення, розкриття і розслідування злочинів, у тому числі і терористичних, безумовно, за ствердженням і науковців, і співробітників цих органів, сприяв підвищенню ефективності реалізації вказаних функцій і подоланню зазначеної проблеми.

Інша проблема була пов’язана з реалізацією “Положення про заходи до охорони державного порядку і суспільного спокою” [3, 4, 5].

Зазначений документ було затверджено 14 серпня, а опубліковано 8 вересня 1881 р. [6]. Воно вводилося як тимчасове, строком на 3 роки. Проте дія його постійно продовжувалася і воно проіснувало до Лютневої революції, залишаючись “одним з найстійкіших основних законів Російської імперії” [7]. Положення від 14 серпня 1881 р. передбачало можливість введення у деяких губерніях Росії двох видів виняткового положення: стану посиленої охорони губернії і стану надзвичайної охорони. Впровадження зазначених надзвичайних адміністративно-правових режимів розширювали повноваження МВС, а міністр внутрішніх справ наділявся необмеженими правами. У випадку активних революційних виступів розширилися також повноваження місцевих властей. Положення про надзвичайну охорону вводилося в губерніях рішенням Комітету міністрів, затверджуваним імператором. Оголошення місцевості на Положенні посиленої охорони міг здійснювати міністр внутрішніх справ, якщо ж губернія входила до

складу генерал-губернаторських, то такі повноваження мав генерал-губернатор. Останнім було надане право видавати обов'язкові ухвали "за сферами, які належать до попередження порушення громадського порядку і державної безпеки" [8], чим інколи генерал-губернатори зловживали (генерал-губернатори або військові командувачі в умовах надзвичайного положення мали величезні повноваження).

"Положення" надавало їм право забороняти "народні суспільні і навіть приватні збори", закривати торгіві й промислові заклади, органи друку, проводити обшуки та арешти, видавати особливі військово-поліцейські розпорядження, передавати справи на розгляд військового суду.

Застосування на практиці цього документа призвело до того, що на початку ХХ ст. режим посиленої охорони розповсюджувався більш ніж на третину населення країни [4, 46]. Разом з цим "Положення" від 14 серпня 1881 р. багато в чому визначало роботу Департаменту поліції і місцевих установ політичного розшуку. Певною проблемою, на якій наголошували керівники МВС, Департаменту поліції, було подвійне становище Окремого Корпусу жандармів. Будучи частиною державної поліції, ГЖУ входили у систему Міністерства внутрішніх справ. Проте будучи військовим підрозділом, вони фінансувалися з бюджету Військового міністерства і за строювою, військовою, господарською частиною підпорядковувалися йому. ГЖУ були незалежні від губернаторів, які, як відомо, несли персональну відповідальність за безпеку і спокій у губернії; такого роду подвійність підпорядкування вносила суттєві складнощі в їх діяльність і відносини з владою.

3 грудня 1882 р. Олександр III затвердив Положення "Об устройстве секретной полиции в Империи" [9], яким було передбачено створення у великих містах Росії охоронних відділень. В одному з пунктів "Положення" йшлося про те, що "могут быть учреждаемы ... особые розыскные отделения в составе жандармских управлений или в ведомстве общей полиции по образцу существующих в столицах отделений по охранению общественного порядка и спокойствия" [9].

Відповідно до Положення про районні охоронні відділення від 14.12.1906 р. (Положення) вони створювалися для об'єднання і керівництва діяльності місцевих органів, що відали політичним розшуком в Імперії і діяли під безпосереднім керівництвом і контролем директора Департаменту поліції через Особливий відділ останнього [10]. Згідно з 6 параграфом Положення в окрузі районного охоронного відділення всі органи, що відали політичним розшуком, а саме: губернські, повітові, поліцейські жандармські управління і

відділення залізниці, охоронні відділення на місцях, начальники кріпосних жандармських команд, чини міських і повітових поліцій, керувалися в справі розшуку вказівками начальника районного охоронного відділення і виконували всі вимоги останнього щодо розшукової частини і процесуальних дій, які впливали з провадження розшуку.

Вимоги начальників районних охоронних відділень щодо здійснення обшуків, оглядів, виїмок і арештів були обов'язковими для начальників Губернських жандармських управлінь, їх помічників і чинів жандармської залізничної та загальної і розшукової поліцій, причому арештовані числились за відповідним начальником Губернського жандармського управління [10].

Враховуючи, що і жандармські підрозділи були уповноважені здійснювати внутрішнє і зовнішнє спостереження, тобто мали оперативну інформацію і можливості її використання, створення ще одного підрозділу, який фактично створював конкуренцію, та ще й мав у певній частині переважні повноваження, це не могло не породити проблеми у взаємовідносинах між вказаними органами і в кінці кінців проблема була вирішена скасуванням охоронних відділень у більшості населених пунктів Російської імперії.

Іншою проблемою вбачається неузгодженість інтересів поліції політичної і загальної. Реєстраційні бюро, створювані на короткий термін, були тими структурами, де тісно стикалися інтереси політичної і загальної поліції. У зв'язку з роботою реєстраційних бюро як безпосередні виконавці (так звані наглядові агенти) використовувалися чини місцевої загальної поліції, а як керівники, організатори і розпорядники – співробітники або офіцери, що працювали в політичній поліції. Перераховані проблеми – це далеко не всі проблеми в реалізації функцій органів по боротьбі з тероризмом у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст., але, на наш погляд, визначені проблеми є найбільш згадуваними у роботах представників силових структур та дослідників цієї проблематики.

Отже, нормативно закріплені функції поліції, жандармерії та спеціальних служб Російської імперії як органів по боротьбі з тероризмом дозволяли з достатнім ступенем ефективності вирішувати поставлені перед ними задачі.

Проте реалізація зазначених функцій була не достатньо ефективною через причини, що лежать в області організаційної і кадрової роботи. З одного боку, старі кадри не підходили для виконання функцій, що враховували поточну обстановку, як за своїми професійними якостями, так і внаслідок того, що частина їх були

жандарми, люди військові. З другого боку, наприклад, жандармські управління, будучи частиною державної поліції, входили у систему Міністерства внутрішніх справ. Проте, будучи військовим підрозділом, вони фінансувалися з бюджету Військового міністерства і за стройовою, військовою, господарською частиною підкорялися йому. ГЖУ були незалежні від губернаторів, що відповідали за безпеку і спокій у губернії. Такого роду подвійність інколи створювала чималі труднощі в їх діяльність і стосунках з владою.

У міру зростання кількості охоронних відділень виникало і посилювалося суперництво між губернськими жандармськими управліннями і охоронними відділеннями. У міру збільшення втручання районних охоронних відділень у діяльність місцевих поліцейських властей їх відносини з працівниками ГЖУ все більш ускладнювалися. Ці недоліки не могли не позначитися на якості реалізації функцій, покладених на органи Російської імперії по боротьбі з тероризмом, і досягненню кінцевої мети.

ЛИТЕРАТУРА

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона. – Россия, Санкт-Петербург, 1890–1907. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>.
2. ГА РФ. Ф. 109. 1 эксп. 1880. Д. 98. Л. 28-28об. Всеподданнейший доклад императору (копия).
3. *Зайончковский П.А.* Кризис самодержавия на рубеже 1870-1880 годов. – М., 1964. – С. 401-410.
4. *Мулукаев Р.С.* Полиция в России (XIX в. – нач. XX в.). – Н. Новгород: Изд-во НГ пединститута, 1993. – С. 45-46.
5. *Дейли Д.* Положение об охране 14 августа 1881 г. и репрессивная политика императорской России // Политический сыск в России. История и современность. – СПб., 1997. – С. 71-76.
6. ПСЗ Собр. – 3-е. – Т. 1. – № 350.
7. *Ленин В.И.* Повн. зібрання творів. – Т. 9. – С. 331.
8. ПСЗ. Собр. 3-е. – Т. 1. – № 350. – Ст. 15.
9. ГА РФ, 3 д-во, 1883. Д. 977. Л. 212.
10. Положение о районных охранных отделениях, 14.12.1906 г. // Русская Императорская Армия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://regiment.ru/Doc/B/1/7.htm>.

Филонов А. В. Проблемы реализации основных функций органов борьбы с терроризмом в Российской империи в конце XIX – в начале XX века.

В статье рассматриваются и анализируются основные нормативно-правовые акты Российской империи, аналитический материал

исследователей конца XIX – начала XX в. и современных ученых, воспоминания сотрудников указанных органов. Среди проблем рассматриваются в основном те, что связаны с отношениями между отдельными органами, осуществляющими указанные функции, или те, которые так и не были решены во время существования Российской империи.

Ключевые слова: полиция, жандармерия, охранное отделение, филер, агент, экстремизм, терроризм, борьба.

Filonov O. B. Problems of realization of basic functions of organs of fight against terrorism in the Russian Empire in the end XIX – beginning of XX of century.

The article describes and analyses the main normative and legal acts of the Russian Empire, analytical material of the researchers of the end of XIX – beginning of the XX century and of modern scientists, the recollections of the employees of these bodies. Among the problems are discussed in the main those that relate to the relationship between individual bodies, carrying out of the specified functions, or those that have not been resolved during the existence of the Russian Empire.

Keywords: the police, the gendarmerie, the security Department, extremism, terrorism, struggle.

СОЦІОЛОГІЯ

Ченак В. В.

ОСВІТА У СОЦІОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ: ПРОБЛЕМА СИНТЕЗУ ВИЗНАЧЕНЬ

У статті на основі аналізу соціологічної літератури з проблем освіти, запропоновано авторську типологію соціологічних визначень освіти, що відображає ускладнення структури освіти та освітніх процесів, а також нові акценти у визначеннях освіти сучасними дослідниками.

Ключові слова: освіта, самоосвіта, знання, типологія визначень освіти, функції освіти, освітній процес.

У сучасних умовах інститут освіти, що забезпечує систематичну багатоаспектну взаємодію особистості і суспільства, стає одним із найбільш значимих соціальних інститутів. Багаторазово зростають функції освіти у соціальному структуруванні суспільства, у процесах соціалізації особистості, у формуванні гуманістичної спрямованості соціальних процесів. До освіти сьогодні висувають принципово нові вимоги, що пов'язані з необхідністю зміни системи цінностей суспільства, яке характеризується відкритістю, толерантністю, культурою діалогу.

Соціальну значущість освіти, власне, ніколи і ніхто не оскаржував як на рівні повсякденної свідомості, так і в контексті наукової рефлексії. Однак, якщо статусні позиції освіти як компоненти соціального функціонування не є дискусійними, то концептуальні підходи до визначення структурних, функціональних і процесуальних характеристик освіти істотно різняться у різних авторів. Крім того, відомі різночитання в підходах до визначення сутнісних характеристик освітніх процесів зумовлені ще й тим, що освіта є предметом аналізу різних галузей наукового знання, і це, власне, й не дивно, оскільки освітня діяльність так чи інакше вплетена у тканину багатьох соціальних інститутів.

На думку російських дослідників, термін “освіта” залежно від контексту вживання трактується як:

а) соціальне явище, атрибут і незмінний супутник людства на всьому його історичному шляху;

б) значуща цінність (соціальна й індивідуальна);

в) функція суспільства і держави щодо своїх громадян і водночас діяльність громадян щодо свого власного розвитку;

г) складна ієрархічна система, що включає різні рівні освіти (дошкільна, шкільна, початкова, професійна, середня спеціальна, вища, бакалаврат, магістратура тощо);

д) галузь життєдіяльності суспільства, що охоплює не тільки сферу освіти, а й інші споріднені галузі – культуру, охорону здоров'я тощо;

е) діяльність, основний зміст якої становить взаємодія педагогів і тих, хто є об'єктом освітнього впливу;

ж) процес засвоєння знань загалом;

з) результати освітньої діяльності [26, 17-18].

При цьому автори зазначеного видання наголошують, що “при всій багатогранності наведені аспекти значення терміна “освіта” мають і дещо спільне. Адже всі вони так чи інакше пов'язані зі становленням людини як особистості, з опануванням та переданням соціального і культурного досвіду, з переданням культурних цінностей” [26, 17-18].

Критичний аналіз наведених вище тлумачень дає можливість вибудувати типологію соціологічних визначень освіти в науковій літературі, що і є метою цієї статті.

Така типологія, звісно, не є універсальною, але, на нашу думку, дозволяє, по-перше, упорядкувати значну кількість тлумачень терміну “освіта” в межах різноманітних напрямів соціологічного теоретизування, по-друге, відображає ускладнення структури освіти та освітніх процесів, що пов'язано з новими акцентами у визначеннях освіти сучасними дослідниками.

Основи соціологічних знань з освіти, в межах яких запропоновані визначення терміну “освіта”, розроблені ще класиками соціології: К. Марксом і Ф. Енгельсом [15], Е. Дюркгеймом [8], М. Вебером [3], К. Манхеймом [14], Т. Парсонсом [21]. У їхніх працях освіта тлумачиться в контексті її соціокультурної динаміки виходячи із реалій суспільного розвитку кінця XIX – середини XX століття.

У дослідженнях сучасних західних соціологів П. Бурдьє [32], Ж. Пасерона [32], Дж. Меєра [34], М. Арчер [29], Н. Лумана [13], Н. Смелзера [19], Е. Гіденса [5] та ін., а також сучасних російських і українських дослідників [4; 6; 9; 12; 16; 18; 20; 24; 27; 28] визначення освіти передусім відображають суспільні трансформації останніх

десятиліть, а також нові напрямки соціологічного теоретизування щодо функціонування і розвитку освітніх систем.

Одним із типів, що об'єднує доробок у сфері тлумачення освіти низкою соціологів є *трюїстичні визначення*. Такі визначення містять найзагальніші описові характеристики і пов'язані із констатацією значущості освіти для соціальної системи, її розвитку та функціонування. У наукових джерелах досить часто пишуть про освіту як і про будь-яке інше соціальне явище, не розкриваючи його змісту [9; 10; 27]. Сказати про освіту, що це “соціальне явище, атрибут і незмінний супутник людства на всьому його історичному шляху”, на нашу думку, все одно, що нічого не сказати про неї. Адже те саме можна стверджувати і про науку, культуру, організацію, релігію і взагалі про будь-що, пов'язане із соціальністю.

У такому річищі трактує освіту російський соціолог Ф. Шереги. “Система освіти, – констатує автор, – є базисним соціальним інститутом, що визначає рівень науково-технічного, економічного і культурного прогресу суспільства. Щоб стимулювати такий прогрес, цей інститут має не тільки відповідати потребам часу, а й бути здатним до випереджального розвитку” [27, 7]. Трюїстичні визначення є радше протовизначеннями, в яких наявні лише найзагальніші описові характеристики і їх використання доцільне лише при окресленні чи позначенні певних аспектів суспільного життя.

Аксіологічні визначення. У таких тлумаченнях зміст освіти розкривають через її функцію передання цінностей та ціннісних здобутків, усього того, що є похідним від цінностей: норм, традицій, звичаїв тощо. Оскільки цінність певним чином детермінує мету й засоби життєдіяльності суб'єкта, вона зумовлює і перспективи зростання останнього. В аксіологічних визначеннях акцент роблять на перспективах особистісного зростання людини завдяки накопиченню та передавню (трансляції, трансмісії) освітнього капіталу.

Так, американський соціолог Н. Смельзер, підкреслюючи важливість організаційного компоненту освітніх процесів, пише: “... освіти можна визначити як формальний процес, на основі якого суспільство передає цінності, навички і знання від однієї людини або групи іншим” [19, 427].

Формально-правові визначення. Акцент у дефініціях цього типу роблять на освіті як на юридично організованій інституції, різні рівні якої мають законодавчо встановлені характеристики. Освіту оцінюють як одну з можливих форм бюрократій, що є саме деперсоналізованою формою зв'язків між посадовими статусами і ролями. Її засадничою

інституційною атрибуцією при цьому є примусовість і матеріальна об'єктивованість.

Примусовість і матеріальна об'єктивованість освіти як соціального інституту, виявляють себе не тільки як “соціальні факти”, що становлять “способи мислення, діяльності та відчуження, що перебувають поза індивідом і наділені примусовою силою” [7, 413], а й у вигляді цілком конкретних “унаочнених” структур. Адже кожний соціальний інститут має адекватну йому матеріальну складову, тобто відповідне організаційне оформлення.

При цьому в рамках системи соціальних зв'язків, якщо вони набувають інституційного характеру, створюють (для забезпечення гарантованості виконання нормативних та інших імперативів і тим самим ефективності функціонування самого соціального інституту) механізм соціального контролю у вигляді набору заохочень і санкцій. Останні або стимулюють бажану поведінку, або перешкоджають проявам асоціальності та девіантності. “...Інститути, – стверджують у зв'язку з цим П. Бергер і Т. Лукман, – тепер сприймаються як такі, що мають свою власну реальність, з якою індивід стикається як із зовнішнім і примусовим чинником” [2, 98].

На нашу думку, із сукупності ознак (кількість їх різниться залежно від дослідницьких підходів у межах яких працюють різні автори [1; 30]), що дають підстави ідентифікувати освіту як соціальний інститут у формально-правових визначеннях, у першу чергу належить виокремити такі:

1. Наявність чітко визначеного реєстру прав, обов'язків і функцій агентів інституціоналізованої взаємодії, що має забезпечити високу передбачуваність поведінкових актів учасників цієї взаємодії на основі доцільно орієнтованих стандартів їхньої поведінки. Така доцільна орієнтованість уможливується через належний рівень формальної визначеності цих стандартів у правових нормах.

2. Функціональний поділ праці і професіоналізація виконання функцій агентів, тобто “формування адміністративних рівнів відповідальності та функціональних одиниць”. Останній передбачає діяльність не просто учасників, а фахівців, що мають “здатність і готовність приймати рішення, засновані на професійній підготовці і досвіді” [27, 122].

3. Знеособлений, деперсоніфікований тип регламентації соціальних взаємодій в освітньому процесі. У цьому випадку йдеться не про відсутність залежності ефективності діяльності в рамках інституціоналізованих соціальних зв'язків від індивідуальних властивостей (це, власне, суперечило б соціальній практиці, особливо

в такій сфері, як освіта, де значущість особистісного чинника є дуже високою), а про те, що в інституційному просторі, що характеризується регулярністю і відновлюваністю соціальних зв'язків, суб'єкт дії мусить взяти на себе конкретні деіндивідуалізовані права та обов'язки і тим самим забезпечити відповідність своєї діяльності адекватним цьому інститутіві соціальних стандартів поведінки.

4. Наявність не просто механізмів регуляції, спрямованих на стабілізацію, впорядкування соціальних зв'язків, але й комплексу імперативних норм – письмово фіксованих і однозначно інтерпретованих еталонів поведінки для всіх учасників соціальних взаємодій. У цьому контексті американські соціологи П. Дімаджіо і В. Пауел вирізняють три основні соціальні механізми, що впливають на організацію освітнього процесу: регулятивний, нормативний і міметичний [5, 537].

5. Головною особливістю соціальних норм, що надають інституціоналізованості соціальним зв'язкам, є чітко виражена імперативна модальність (категорично-належнісна модальність). Слід підкреслити, що сфера соціально належного представлена множиною раціонально усвідомлених і логічно сформульованих імперативів (правил, заборон, приписів тощо), в яких засоби підпорядковують досягненню мети. Проте саме правова норма, слугуючи формалізовано-однозначним орієнтиром соціальної поведінки, має найбільш завершений, “радикальний” імперативно-примусовий статус, надаючи соціальним зв'язкам ознаки інституційності.

Варто наголосити, що у освітніх практиках крім норм як регуляторів соціальної поведінки використовують низку інших деіндивідуалізованих стандартів взаємодій (правила, звичаї, традиції), значущість яких у функціонуванні інституту освіти є досить вагомою.

Синкретичні визначення. Освіту трактують не стільки у її самототожності, скільки через характеристики суміжних з нею соціокультурних інституцій, які вможливають здійснення рекреації та позаекономічного відтворення (охорона здоров'я, культурно-дозвіллева царина тощо). При цьому освіту можна розглядати як соціальний інститут, що може інтегруватися, кооперуватися зі щойно згаданими інституціями в тих чи інших сферах діяльності або ж конкурувати з ними, протидіяти їм.

При загальному розгляді соціальних практик можна виявити функціональне дублювання або паралельне виконання функцій, з одного боку, такими інститутами, як сім'я та освіта, а з іншого, – засобами масової інформації та іншими модераторами символічної влади. Це дублювання російський дослідник у галузі соціології освіти

Д. Константиновський позначає запозиченим із фізики терміном “інтерференція”, оскільки, на його думку, зовні схожі функції сім’ї та освіти можуть насправді бути різноспрямованими і навіть протидіяти одна одній [12, 16-17].

У доіндустріальних суспільствах, де школа як окремий соціальний інститут ще не виокремлюється, освіту реалізовує сім’я (група родичів). У сучасному інформаційному суспільстві освіта досягає високої стадії інституціоналізації та організаційної складності, що супроводжується наближенням її структури до структури двох соціальних інституційних прототипів – індустріального підприємства ринкового зразка та бюрократії.

У своїх інституційно-бюрократичних виявах (особливо радянського гатунку) освіта може протиставляти себе інтересам і правам сім’ї, передусім з огляду на виконання функцій запобігання девіантній поведінці, ідеологічного нагляду та контролю, а також цензурування поведінки стосовно її політико-правової лояльності.

Освітні організації та їхні працівники багато в чому визначають майбутній соціальний статус учня (студента), причому не лише всередині освітянської спільноти, а й у ширшому контексті соціального простору – як носія і виконавця різноманітних статусно-рольових програм та сценаріїв. Такі організації (в особі уповноважених ними посадових осіб) здійснюють проміжну соціодіагностику здібностей учня, в такий спосіб частково задаючи динаміку його горизонтальної та вертикальної соціальної мобільності-імобільності у соціальному просторі.

Така функція не просто зачіпає інтереси окремих сімей, а, як зауважують деякі автори, значною мірою зумовлює освітню кар’єру і життєві шляхи вельми багатьох соціальних груп [22; 24; 31; 33].

Тим самим зазначені дослідники знову підкреслюють соціальну спрямованість освіти, тобто її функціонування у річищі певних групових інтересів, а отже роль у конструюванні групових соціальних ідентичностей, які часто збігаються із причетністю до тих чи інших навчальних закладів [22; 24; 31; 33].

Освіта і сім’я перебувають у суперечливих відносинах кооперування-конкуренції: вони можуть як взаємодіяти, так і протидіяти одне одному. Змагання за конструювання еталонів соціалізації сім’я може як “вигравати”, так і “програвати” інституту освіти. У сучасному українському суспільстві освіта вочевидь поступається сім’ї, оскільки освітній капітал як соціальний ресурс частково знецінений, що зумовлено, звісно, макросоціальними чинниками.

Основним полем взаємодії-конкурування сім'ї й освіти є цілеспрямована соціалізація учня (студента, слухача, курсанта тощо), хоча зовсім не виключені й інші, в тому числі неформальні взаємодії і в решті соціально-значущих царин.

Сім'я може виявлятися сегментом соціального простору, в якому освітній процес може тривати і за рамками формального навчального часу, але зміст (чого навчати і що виховувати), технології (як навчати і виховувати) та рольові відносини суб'єктів у цьому просторі (як перерозподілятиметься влада і вплив між тими, хто навчає і виховує) можуть не просто якісно відрізнятися від формальної освіти, а й суперечити, навіть протидіяти їй.

Взаємовплив освіти, сім'ї, ідеології, права та інших соціальних інституцій виявляється ширшим і багатозначнішим, ніж просто їхня дія на соціалізацію особи. Обмеженість педагогічного і психологічного підходів до розгляду цього взаємовпливу якраз і полягає в тому, що вони, як правило, обмежуються процесом і особистісними чинниками соціалізації учня. Насправді ж у цій взаємодії стикаються і взаємоперетинаються й інші ефекти, пов'язані з певними статусними характеристиками, соціальними ролями батьків і вчителів, учнів, студентів, впливом соціальних груп і органів управління, держави, бізнесу. Не існує гарантії того, що всі суб'єкти взаємодії адекватно сприймають один одного, а не перебувають під переважним впливом соціальних міфологем чи приписаних статусів.

Щорічний перехід з одного щабля освіти на інший (з класу в клас, з курсу на курс) обмежує тривалість цих відносин одним роком і забезпечує їх регулярне переривання. Ідеться, принаймні, про переривання відносин з педагогами-працівниками освіти. Освіта, отже, створює більш сприятливі обставини, ніж сім'я, для формування вільніших і рухливіших соціальних зв'язків, несумісних ні з міцними формами залежності, ні з авторитетом, заснованим на постійних особистих зобов'язаннях.

Дидактичні визначення. У таких визначеннях освіту характеризують передусім як навчально-виховний процес, в якому має місце певна взаємодія суб'єкта і об'єкта. Такі дефініції можна визнати радше такими, що втрачають соціологічну специфіку. Звісно, можуть бути і винятки, пов'язані із дослідженням, наприклад, соціально-рольових відносин у навчально-виховному процесі тощо. Крім усього іншого, слід враховувати, що наразі ми маємо справу не з єдиною педагогічною практикою, навпаки, формуються різні, істотно відмінні види педагогічних практик (традиційна освіта, розвиваюча, нова

гуманітарна освіта, релігійна, езотерична освіта та ін.), тому в цих практиках освіта розуміється по-різному [23, 88].

Гностичні і праксичні визначення. У їхньому контексті освіти розглядають головним чином як процес засвоєння знань, умінь і навичок, необхідних для професійної діяльності. Ці визначення також багато в чому є наближеними до групи педагогічних, дидактичних, філософсько-гносеологічних, що, власне, і робить їх доволі обмеженими щодо застосування у соціології.

Як об'єкт і предмет соціологічного аналізу освіта в цих визначеннях досліджується найперше під кутом зору інституційного опосередковування в накопиченні знань. “Традиційно, – зазначає у зв'язку з цим російський дослідник Л. Мікешина, – освіту розуміють як опанування насамперед інтелектуальними аналітичними знаннями” [16, 78-79]. Сам освітній процес здійснюється “як накопичення індивідом спеціальних знань з різних галузей, що визначаються інституційно” [16, 80]. У низці дефініцій освіту визначають крізь призму еволюції парадигм науки та наукового знання, тобто акцент роблять на гностичній компоненті в її еволюційному вимірі. При цьому автори розрізняють освіту модерну і освіту постмодерну, проводячи розрізнення знання і розуміння.

У контексті мінливості освітньої парадигми змінюються й уявлення про функційні та гностичні характеристики освіти. “В основі класичної системи освіти лежить імператив людини, яка знає, тоді як світ найбільше потребує в людині не просто знання, але розуміння – розуміння інших людей, інших культур, специфіки сучасного буття” [35, 4].

Необхідно також мати на увазі, що багато питань, пов'язаних із проблематикою освіти, виходять за межі певних галузей знань і мають міждисциплінарний характер. Сучасним освітнім процесам, коли в соціумі постійно відбуваються трансформаційні перетворення, притаманна тенденція до подолання традицій пасивної інтерналізації знань і формування такої освітньої ситуації, “щоб люди вміли вчитися самі, породжуючи свої нові, іноді дуже специфічні форми знань” [7, 394].

Гностичні та праксичні визначення характеризують освіту не лише з огляду на отримувани у системі освіти знання, а й під кутом зору суспільних трансформацій, пов'язаних зі зміною способів виробництва знання і механізмів його передавання.

Знання та освіта є невіддільними характеристиками інформаційного суспільства. Це є суспільство, в якому створення і розповсюдження товарів і послуг вирішальною мірою залежить від

виробництва, опрацювання і передання знань. Тобто це суспільство, яке є зосередженим на виробництві та дедалі більшому поширенні (споживанні) нового знання (Д. Белл).

Близька до цього бачення позиція, висловлена А. Тоффлером, а також оцінка постіндустріалізму М. Кастельсом [25; 11]. М. Кастельс відзначав, що “у новому, інформаційному способі розвитку джерело продуктивності полягає в технології генерування знань, опрацювання інформації та символічної комунікації. Зрозуміло, знання та інформація є критично важливими елементами у всіх способах розвитку, оскільки процес виробництва завжди ґрунтований на деякому рівні знань і на опрацювання інформації. Однак специфічним для інформаційного способу розвитку є вплив знання на саме знання як головне джерело продуктивності” [11, 39].

Отже, у системі освіти вибудовується ланцюжок “дані – інформація – знання”. Знання, в яке інформація трансформується завдяки освіті як засобу, інструменту цього перетворення, є найрухливішим ресурсом, джерелом капіталізації не тільки для індивіда, а й для суспільства. Інтелектуальний капітал замінює високовартісне обладнання, а “знання зменшують потребу в сировині, праці, часі, просторі, капіталі та інших ресурсах, стаючи незамінним засобом – основним ресурсом сучасної економіки, цінність якого постійно зростає” [25, 35].

У цьому суспільстві різко зростає питома вага і роль таких видів діяльності, як освіта та самоосвіта, оскільки саме вони забезпечують перетворення інформації на знання, що, у свою чергу, може спричиняти до постійного розширення та оновлення їх, тобто має не тільки індивідуально-теоретичні, а й соціально-практичні наслідки.

У традиційних трактуваннях інформаційного суспільства дослідники нерідко згадують самоосвіту та створення умов для менеджменту самоосвіти, коли прагнуть показати, що нові інформаційні та комунікативні засоби змінюють принципи організації й функціонування освіти. За допомоги цих засобів знання як активна складова впроваджується в будь-який вид діяльності. Комп’ютерні технології забезпечують доступність і різноманітність інформації, активізують освітній та самоосвітній процеси, що супроводжують виробничу, наукову, управлінську, побутову, дозвілєву і будь-який інший вид діяльності. Цим питанням присвячена, зокрема, стаття британського соціолога М. Янга [36]. Водночас представники критичної соціології говорять про те, що освіта особистості не обмежується формальною системою, а становить складний соціокультурний процес.

Отже, проведений аналіз наявних у соціологічній літературі визначень освіти дозволив виокремити декілька їх типів. Трюїстичні дефініції констатують факт супутності освіти соціальному прогресові, розвитку суспільства загалом, наголошують на її ціннісно-культурному значенні, проте не розкривають її змістовних соціальних характеристик.

У аксіологічних визначеннях акцент зроблено на той аспект освіти, який пов'язаний із соціалізацією у широкому розумінні цього слова як із процесом передання різноплановим адресатам (учням, студентам тощо) та інтерналізації ними норм, цінностей, стереотипів, моделей поведінки, тобто редукованих форм культури (Р. Будон).

У функціональних визначеннях наголошено на ключових напрямках діяльності суспільства з формування особистості заданого типу та на відповідній діяльності людини щодо самостійного формування знань, умінь, навичок, освітньої компетенції загалом.

Формально-правові визначення акцентують увагу на формально-юридичній ієрархії та рівності освіти, її легально-законодавчої визначеності та субординованості її ключових ланок (дошкільної, шкільної, середньої спеціальної, вищої тощо).

Синкретичні визначення розглядають освіту через інші соціальні інститути та підсистеми (соціальну сферу, культуру, дозвілля, сім'ю) на підставі пошуку їхніх спільних структурних та функціональних рис.

Дидактичні визначення зосереджені на технологіях освіти та освітньої соціалізації, механізмах і способах інтерналізації освітнього капіталу у вигляді знань, умінь, навичок, професійних компетенцій.

В основі гностичних і праксичних визначень знаходиться характеристика освіти під кутом зору суспільних трансформацій, пов'язаних зі зміною способів виробництва знання і механізмів його передавання, а також домінуванні продуктивних функцій над репродуктивними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Ю.П. Категория “социальный институт” // *Философские науки*. – 1984. – № 1. – С. 50-61.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: СОЦИО, 1995. – 233 с.
3. Вебер М. Избранное. Образ общества / Пер. с нем. Ю.Н. Давыдова – М.: Юрист, 1994. – 704 с.
4. Гавриленко І.М Соціологія освіти: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів /І.М. Гавриленко, О.Л. Свідін. – Київ – Запоріжжя: ЕТТА-ПРЕС, 1998. – 392 с.

5. Гидденс Э. Социология. – М. : ИНФРА, 1999. – 809 с.
6. Дмитриенко В.А. Образование как социальный институт. Тенденции и перспективы развития / В.А. Дмитриенко, Н.А. Люрья. – Красноярск : Изд-во КГУ, 1989. – 185 с.
7. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М. : Наука, 1991. – 576 с.
8. Дюркгейм Э. Социология образования / [науч. ред. В.С. Собкин, В.Я. Нечаев ; пер. с фр. Т.Г. Астаховой]. – М. : ИНТОР, 1996. – 80 с.
9. Зборовский Г.Е. Образование: научные подходы к исследованию // Социологические исследования. – 2000. – № 2. – С. 33–39.
10. Зборовский Г.Е. Образование: от XX к XXI веку. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. проф.-пед. ун-та, 2000. – 301 с.
11. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / [пер. с англ. ; под науч. ред. О.И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
12. Константиновский Д.Л. Институт образования и социальное неравенство // Россия: трансформирующееся общество / [под ред. В.А. Ядова]. – М. : КАНОН-пресс-Ц, 2001. – с.144-166.
13. Луман Н. Медиа коммуникации = [Gesellschaft der Gesellschaft. II] : [Общество общества. II] /; пер. с нем. А. Глухов и О. Никифоров. – [Науч. изд.]. – Москва : Логос, 2005. – 276 с
14. Мангейм К. Диагноз нашего времени [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.jursites.ru/mangeim_diagnoz_nashego_vreme.html
15. Маркс К. Немецкая идеология // Маркс К., Энгельс Ф. Избранные сочинения. – М., 1985. – Т.2. – 544 с.
16. Микешина Л.А. Герменевтические смыслы образования / Л.А. Микешина // Философия образования : сб. науч. ст. / [под ред. А.Н. Кочергина]. – М. : Новое поколение, 1996. – С. 75 – 86.
17. Нечаев В.Я. Новые подходы в социологии образования / В.Я. Нечаев // Социологические исследования. – 1999. – № 11. – С. 70-81.
18. Нечаев В.Я. Социология образования: учебное пособие. – М.: Просвещение, 1992. – 237 с.
19. Смелзер Н. Социология / под ред. В.А. Ядова. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
20. Осипов А.М. Социология образования в России: проблемы и перспективы / А.М. Осипов, В.В. Тумалев // Социологические исследования. – Москва, 2004. – № 4. – С. 120-126.
21. Парсонс Т. О социальных системах : [пер. с англ.] / [под общ. ред. В.Ф. Чесноковой и С.А. Белановского]. – М. : Акад. проект, 2002. – 831 с.
22. Собкин В.С. Социология образования. Труды по социологии образования / [под ред. В.С. Собкина]. – М. : Центр социологии образования РАО, 1993. – Т. 1. – Вып. 1. – 106 с.

23. *Сорокина Н.Д.* Проблема взаимосвязи образования и социальной дифференциации в зарубежной социологии // Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология. – 2001. – № 2. – С. 87–95.
24. Студент XXI века: социальный портрет на фоне общественных трансформаций : монография / [под общ. ред. В.И. Астаховой] / Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НУА, 2010. – 408 с.
25. *Тоффлер Э.* Шок будущего : пер. с англ. – М. : АСТ, 2002. – 557 с.
26. Философия образования : сб. науч. ст. / [общ. ред. и вступ. ст. В.А. Ковалева]. – М. : Синтез, 1996. – 553 с.
27. *Шереги Ф.Э.* Социология образования: прикладные исследования. – М. : ИНФРА, 2001. – 449 с.
28. *Чепак В.В.* Соціологія освіти у сучасному науковому дискурсі // Соціальна психологія. Науковий журнал. – 2011. – № 4. – С. 36–44.
29. *Archer M.* Sociology of Educational Systems // *Sociology. The State of Art* / Ed. by Boltmore T., Novak S., Sokolovska M. – London, Sage Publications, 1982. – P. 127-178.
30. *Boudon R.* L'inegalite des chances devant l'enseignement en Europe occidentale / R. Boudon, I. Lagneau // *Perspectives*. – 1980. – Vol. 10. – № 2.
31. *Boudon R.* L'inegalite des chances: La mobilite sociale dans les societe industrielles. – Paris: Armand Colin, 1973. – 239 p.
32. *Bourdieu P.* Reproduction in education, society and culture / P. Bourdieu, J. Passeron – London, Sage Publications, 1977. – 267 p.
33. *Goblot E.* La barrière et le niveau. Etude sociologique de la bourgeoisie française. – Paris : Modern, 1967. – 182 p.
34. *Meyer J.* The Effects of Education as an Institution // *The American Journal of Sociology*. – 1977. – Vol. 83. – № 1.
35. *Oakes S.* Keeping Track: How Schools Structure Inequality. – New Haven: Yale University Press, 1985. – 283 p.
36. *Young M.* Three educational scenarios for the future: lessons from the sociology of knowledge / M. Young, J. Muller. – *European Journal of Education*. – 2010. – № 1. – Vol. 45 (Part 1). – P. 11-27.

Чепак В. В. Образование в социологическом измерении: проблема синтеза определений.

В статье на основании анализа социологической литературы по образовательной проблематике предложено авторскую типологию социологических определений образования, которая отображает усложнение структуры образования и образовательных процессов, а также новые акценты в определениях образования современными исследователями.

Ключевые слова: образование, самообразование, знание, типология определений образования, функции образования, образовательный процесс.

Chepak V. V. Sociological measuring of education: problem of synthesis determinations.

In the article the authorial typology of sociological determinations of education on the basis of analysis of sociological literature from the problems of education is presented. This typology represents complication of structure of education and educational processes and new accents in determinations of education by modern scientists.

Keywords: education, self-education, knowledge, typology of education determinations, function of education, educational process.

Дорожко І. І.

РЕДУКЦІЯ ДИТИНСТВА У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ

У статті актуалізовано редукцію дитинства у реаліях суспільних відносин. Розкрито взаємозв'язок процесів глобалізації, сім'ї та дитинства.

Ключові слова: глобалізація, сім'я, особистість, редукція.

Тема глобалізації, безперечно, вийшла на перший план суспільної свідомості, стала центральною, а у деякій мірі “модною”. На початку нового століття не знайти найактуальніших наукових обговорень, досліджень, публікацій, а також політичних дискусій, які б набували такого значення, як ті, що стосуються процесів глобалізації.

Дослідження процесів глобалізації, сім'ї і дитинства на сьогодні знаходяться на початкових стадіях. Найбільш помітними напрацюваннями у цій сфері стали окремі дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема І. Кона, Ю. Кристеві, В. Поліщука, Б. Рассела, Є. Суліми, Д. Еліума та інших.

Мета статті – проаналізувати редукцію дитинства у реаліях суспільних відносин. Реалізація зазначеної мети потребує вирішення ключового завдання: з'ясувати основні принципи взаємозв'язку процесів глобалізації, сім'ї та дитинства.

На перший погляд, діти належать до “приватної” або вітчизняної сфери життя. Вони є частиною локального оточення і не знаходяться під прямим впливом процесу глобалізації. З точки зору більшості, глобалізація є частиною “громадської” сфери, тобто вона впливає на макропроцеси і пов'язана зі змінами політики, економіки, з розвитком ринку. Під час детального дослідження виявляється, що насправді існує багатоаспектний зв'язок між дітьми, дитинством та глобалізацією. Виявляється абсолютно неправильним розділяти

дитину і глобалізацію на категорії типу приватної та громадської, вітчизняної та інтернаціональної. Також проблема полягає в уявленні про дітей як про вікову групу, що потребує певних ресурсів, підтримки та уваги всього світу. Науковці з питань дітей та дитинства вважають, що в процесі дослідження було відокремлено історизацію та денатуралізацію суті кожної категорії соціальної самовизначеності (зокрема такі критерії, як расова, етнічна, гендерна, класова та національна приналежність). Дитинство досі залишається одним з тих понять, які наполегливо намагаються окреслити з точки зору біологізації та універсалізації.

Універсалізаційний і біологічний підходи до дослідження дітей і дитинства заперечує всі надбання у контексті зв'язку, доступу до ресурсів і мінливості людської природи. Глобалізація породила популярні бачення того, що собою представляє дитинство, і те, що діти повинні робити у дитинстві. З погляду Заходу, дітей потрібно "охороняти" від несприятливих умов і складних питань, вони повинні розвиватись у грі, ходити до школи. Однак ця концепція щодо дітей і дитинства зовсім не пов'язана з досвідом дітей у різних куточках світу, але все ж таки підіймає комплекс питань про їхнє життя і права. Розроблені концепції щодо досліджень дітей і дитинства культурно, історично, політично обумовлюються і стають як власне культурними, так і міжкультурними надбаннями. Вони мають різні характеристики згідно з часом і місцем розробки і стають предметом активних суперечок щодо їхнього трактування та використання. Досі на Заході основне уявлення про дитинство було пов'язане з природою дітей, з типами стосунків, на які вони здатні і які можуть поширювати. Уряди всього світу все частіше розглядають аспекти запозичення і адаптації законів про права дітей, розроблених на Заході, а також дитячого трудового законодавства, тоді як глобальні ринки впливають на життя дітей через національні, регіональні кордони і соціальні групи. Міжкультурні зв'язки впливають на формування дитини як особистості, в той час як система освіти знаходиться під впливом основних загальноприйнятих уявлень про успішну педагогіку, здатну навчати підрастаюче покоління. Під час вивчення тісного взаємозв'язку глобалізації, дітей та дитинства ми можемо дізнатися не тільки про вплив цього процесу на мікрокосм сім'ї, але й про символічний потік інформації, про цінності суспільства, а також про ймовірність маніпуляції суспільними уявленнями та знаннями [10, 105].

Сьогодні важко знайти більш містку якісну характеристику світу, ніж глобалістичність. Є. Суліма, узагальнюючи питання про предметне

поле глобалістики, зазначає: “Глобальність виявляється в усіх вимірах буття та проявах людської свідомості. Вона означає формування спільності соціальних, економічних, політичних, правових відносин, котрі вже не можуть інтегруватися в національно-державну практику та набули планетарних масштабів. Виникає глобальне, або світове, суспільство, яке сьогодні представляє дуже неоднорідний соціум. Локальні суспільства, соціальні групи й індивіди зіткнулися з новою реальністю, далеко не завжди і не в усьому будучи готовими до її сприйняття, а тим більше до активного впливу на неї” [6, 9].

Глобалізація породила популярні бачення того, що собою представляє дитинство. У сучасній дитиноцентричній сім’ї батьки намагаються взяти на себе керівництво, але стратегічного плану щодо здійснення цього наміру не мають. Постулати, правила, якщо вони є, постійно порушуються. Починає переважати хаос. В Україні зростає кількість дітей, які вдома зазнають системного фізичного та морального насилля. Ситуація із сімейним вихованням є настільки складною, що в Україні розроблена Концепція Державної програми реформування системи закладів для дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Поширеними явищами у сім’ях стали жорстокість, насильство, про що свідчить наказ Міністерства освіти і науки України №844 від 25.12.2006 р. “Про вжиття додаткових заходів щодо профілактики та запобігання жорсткому поводженню з дітьми”, який адресований не лише батькам. Типовими соціальними явищами стають безпритульність, дитяча проституція, злочинність. Соціальне і майнове розшарування, безробіття посилюють ці несприятливі тенденції. Виховний процес у сім’ї ускладнюється екологічними показниками, соціальними та психологічними. Майже 80 % молодих людей схильні до тютюнокуріння, 83 % – до вживання алкоголю, 19-26 % юнаків знайомляться з нікотиним в 11 років, 13-18 % дівчат – у 13-18 років, 11 річний вік – це, як правило, перший досвід вживання алкоголю (15 % хлопців і 34 % – дівчат) [4].

Зміни глобального світу вплинули на суспільну структуру, на виховання підростаючого покоління, переважно чоловічої статі. Виховувати хлопчиків сьогодні значно важче, ніж раніше. Світ зазнав кардинальних змін – родини відмовились від авторитарних методів виховання. Авторитарні методи виховання передбачали абсолютну відповідальність батьків за підростаюче покоління. Рішення батьків не обговорювались, а діти виконували всі вимоги, дотримувались визначених правил.

За давніх часів, як підкреслює А. Макаренко, вважилось, що батьківська влада має небесне походження. Щодо шанування батьків

існувала особлива заповідь. На сучасному етапі розвитку суспільства сім'я перестала шанувати чоловіка як голову родини. Жінка має ті самі права, що і чоловік. Права матері дорівнюють правам батька. Сім'я втрачає єдиновладдя батька і набуває рис колективного існування [3].

Батьки змушують дітей робити вибір на ранніх стадіях їх розвитку, встановлюють занадто смутні та незрозумілі межі дозволеного, рівні допустимого. І, що характерно, дорослі порушують встановлені правила, які вигадали відносно підростаючого покоління.

Ми маємо на меті розглянути редукцію дитинства у суспільстві ризику. Редукція (від лат. *reductio* – повернення, рух назад) – усвідомлювана або неусвідомлювана методологічна установка, спрямована на зведення явищ одного порядку до явищ якісно іншого порядку: наприклад, психічного – до фізіологічного, біохімічного, біофізичного. Редукціонізм ігнорує або прямо заперечує наявність власне психологічних закономірностей і механізмів, позбавляючи психологію статусу самостійної науки. При цьому психіка трактується як побічне явище, епіфеномен. Редукціонізм обеззброює психологію перед завданнями, запропонованими соціальною практикою, зокрема пов'язаними з розробкою основ формування особистості, її свідомості та поведінки [7].

Щоб підготуватися до виховних аспектів особистості сучасного глобалізованого світу необхідно поглянути на історичну перспективу з урахуванням гендерних особливостей. Привертають увагу дослідження Д.Еліум про народження і виховання хлопчиків у історичній ретроспективі. Дослідник здійснює компаративний аналіз щодо факту народження хлопчика за різних історичних часів. Він порівнює народження дитини у племені мисливців, землеробській громаді, за часів промислової революції та постіндустріальної епохи.

Племена мисливців (життя туземців): народився хлопчик – і все плем'я радіє. Перші місяці після народження дитина почуває себе спокійно, їй затишно знаходитись біля матері. Хлопчик примотаний до тіла матері. Він не знає і не відчуває, де закінчується він і починається вона. Мати – його Всесвіт. Дитина знаходиться на спині матері під час роботи, спить з нею, навчається наслідувати господарські справи. Хлопчик залишається без імені до тих пір, доки плем'я не зрозуміє його натуру. Але мама називає його Сонечко.

Землеробська громада (Мінойська культура, Греція): батьки переповнені щастям – народився хлопчик. Він відчуває себе задоволеним біля материнського тіла. Мама називає сина Форміоном і забезпечує безтурботним ситим життям. Він спить на спині матері під

час роботи у полі. На полі хлопчик навчається повзати та ходити, він грає на землі, наслідує батьків у їх справах.

Промислова революція (життя хлопчиків у американській традиції після промислової революції): народився хлопчик, його батьки, бабусі та дідусі щасливі та горді. Його ім'я – Френкі-молодший. Материнські руки відчуває новонароджена дитина у перші місяці, вони гойдають її, коли дитина плаче. Потім тільки через певний проміжок часу мама починає реагувати на потреби дитини. Його навчають вирішувати проблеми самостійно. Світ зачаровує дитину у різних формах виявлення. Якщо хлопчик злякався, він має можливість сховатися за спідницю матері. Але цей період триває недовго. Дитині доводять, що триматись за спідницю матері він може тимчасово. Його майже виводять з цього стану, щоб довести істинність життєвих перспектив. Френкі навчається стійкості, ввічливості та слухняності. Для своїх батьків він – маленький чоловік.

Постіндустріальна епоха (нарис життя сучасного американця): народилась дитина – це хлопчик, але батьки відчувають змішані почуття. З одного боку, вони радіють, а з іншого боку, мати хвилюється. Мати зайнята своїми проблемами: як вагітність позначилась на фігурі; матеріальні труднощі (відмова від кар'єрного зростання сприяла фінансовій кризі у сім'ї). Вона вирішує не годувати дитину власним молоком, так буде можливість повернутися на роботу протягом трьох місяців.

Відомий антрополог М. Мід помітила, що різні суспільства мають проблеми щодо виховання хлопчиків. Усі відомі культури, за винятком нашої сучасної культури, особливим чином виділяли момент переходу від хлопчика до чоловіка. У давнину знали, що потужні сили чоловіка потребують відповідного виходу назовні. Тільки тоді культура знаходиться у безпеці і зберігає свою наступність. Вони знали, що чоловіками стають, а не народжуються. Наша сучасна культура розглядає народження дитини як незручність повсякденного життя. Батьки зазнають труднощів, коли діти акумулюють свою енергію навколо власних життєвих стратегій і залишаються осторонь проблем родини. Не залежно від того, скільки дитині років, батьки звертаються за допомогою до спеціалістів. Дорослі ставлять запитання: Що я роблю неправильно? Моя дитина нормальна? Чи можна зробити дитину більш чуттєвою до проблем родини? Що вони можуть зробити, щоб дитина їх почула?

В умовах сьогодення діти, як хлопчики, так і дівчатка, не відчувають тепла матері, відчуття самотності характеризує реалії сьогодення. Уособленням неоднозначних почуттів є слова

Ю. Кристевой: “А втім, ні, мені нічого сказати своїм батькам. Нічого, а водночас усе, як завжди. Якби я – завдяки відвазі, вдалому збігові чи тузі – спробувала поділитися з ними якими-небудь жорсткостями, які кидають мене в абсолютну самотність, вони не знали б, де я, хто я така, що мене обурює в інших. Я для них чужа” [2, 33].

Б. Рассел за допомогою проективної методики описує чуттєву сферу дитини [5]. Якщо подивитись очима маленької дитини на сім'ю, то стає зрозумілим, що тільки від батьків вона може отримати ласку і турботу.

Глобальний світ поглинає жінку так само, як промислова революція на фабриках забрала батьків у дітей. Економічний тиск та можливість кар'єрного зростання “виганяють” жінку із власної оселі. Вихователі іншої ланки (бабусі, дідусі, тітка, дядько) стають найголовнішими суб'єктами у виховному процесі підростаючого покоління. “Ми використовуємо досягнення техніки, – пише Д. Еліум, – щоб забезпечити матеріальну складову сімейного кола. Але, необхідно замислитись про ціну, яку сплачують наші діти? Яку ціну сплачують дорослі? Робота і дитячий садок стають заміниками сім'ї. Людина швидко звикає до комфортних умов життя, бо техніка їх забезпечує”. Д. Еліум зазначає, що не можна повернути колесо історичних подій назад у епоху землеробського суспільства. Ми маємо відповісти на сьогоднішній виклик: яким чином ми у своїй культурі забезпечимо умови для виживання підростаючого покоління – дітей століття високих новітніх технологій? [9, 66].

Історичний розвиток суспільства нерозривно пов'язаний з процесом наступності поколінь та міжпоколінню трансмісією культури. У ході історичного розвитку здійснюється наступність та оновлення культури. Міжпоколінна трансмісія – це складний соціальний процес, у якому виокремлюється кілька відносно самостійних аспектів:

1) суб'єктний – від кого і кому передається культура, беруться до уваги стосунки між старшим і молодшим поколінням, або батьків та дітей, або різних поколінь і т. д.;

2) об'єктний – що саме, які знання, навички, цінності, соціальні установки успадковуються, як суспільство впливає на цей процес;

3) процесуальний – за яких умов відбувається трансмісія (шляхи та способи), досліджується взаємодія дітей та дорослих у процесі спільної діяльності, наприклад формальне навчання і т. д.;

4) інституціональний – за допомогою яких спеціалізованих соціальних інститутів здійснюється трансмісія.

Історичне та етнографічне вивчення вищезазначених аспектів складає предмет етнографії дитинства, за визначенням І. Кона. Важливими напрямками вивчення він вважає: а) дитинство, як елемент культури; б) соціалізація дітей як спосіб існування та трансмісії культури; в) дитинство, як особлива субкультура суспільства.

Характерним є те, що натуралістично орієнтована свідомість суспільства переважно сприймає та описує дитинство тільки як інваріантну складову стадіального розвитку особистості. Соціологічні науки вивчають дитинство на рівні певних демографічних категорій. Що ж таке дитинство? Дитинство – це культурно-історичний феномен, який вивчається з урахуванням вікового символізму. Система уявлень і образів, у яких культура сприймає, усвідомлює життєвий шлях особистості у різні вікові періоди (вікова стратифікація суспільства) – віковий символізм.

Мультиваріантність дитячих образів відображає зміни у реальному змісті дитинства та його символізації у культурі. Образи дитинства можна розглядати на таких рівнях, як:

- естетичний рівень передбачає демонстрацію можливостей будь-якого художнього напрямку (наприклад, дитина в епоху романтизму характеризується зовсім іншим чином, ніж дитина в епоху просвітництва);

- історичний рівень досліджує еволюцію образів дитинства та реального стану дітей від XVIII до XX століття;

- психологічний рівень вивчає образи дитинства як втілення різних психологічних типів; за визначенням О. Шпенглера, по суті, у будь-якій культурі є власна систематична психологія, як і власний стиль знання людей і життєвого досвіду. І як окремий щабель, епоха схоластики, софістики, Просвітництва проектує свою картину числа, картину мислення, картину природи, що характеризує у рамках окремої епохи, так і кожне сторіччя пронизано духовністю, має свою картину душі [8, 578].

- етнологічний – діти Північної Америки істотно відрізняються від дітей Мексики;

- соціологічний рівень є проєкцією класових, екологічних та інших особливостей сфер життєтворчості та виховання (“міське” дитинство на відміну від “сільського”, “буржуазне” або “пролетарське”);

- ідеологічний рівень розкриває сутність робіт російських письменників, які віддані ідеям старовини, патріархального укладу (Аксаков, Достоевський, Бунін);

– біографічний рівень є відображенням індивідуальних властивостей характерологічних та біографічних рис автора. Якщо характеризувати французьку літературу (романи та художні автобіографії) XIX – XX ст., то можна помітити цікаву картину опису дитячих образів. М.-Ж. Шомбар де Лов, як зауважує І. Кон, представила статистичну інформацію у вигляді наступних даних: у творах 82 % авторів-чоловіків персонажами є хлопчики, а у 78 % авторів-жінок – дівчата [1, 325].

Спадають на думку слова О. Шпенглера відносно образів дитинства у різних культурах, аналіз яких привертає увагу. Загальнодоступним у кожній культурі, як пише О. Шпенглер, є те, що зберігається незмінним виходячи із станів і структур первісного людства, що людина, розвиваючись, засвоює з дитячих років. Особистість не змушена завойовувати собі нового способу існування, взагалі все те, що не є завойованим, що надається простим способом, само собою, що безпосередньо виявляється в чуттєвих образах, а не те, що може бути лише виокремлено через чуттєве і знайдено деякими, а за певних умов і взагалі одиницями [8].

Дитинство – це процес вдосконалення, процес еволюції, що бере початок у біології. Але, дитинство – це соціокультурне поняття, що походить від конкретних цінностей, переконань, історичних моментів і географічного розташування. Для того, щоб репродукувати себе і вижити, кожне суспільство повинно народжувати дітей і виховувати їх в безпеці. Кожне суспільство визначає період дитинства і пов'язані з ним переживання по-різному. Як етап розвитку дитинство відіграє стратегічну роль – воно є базовою основою для соціалізації, а також місцем формування особистості в групах, громадах і товариствах. Значення дитинства тісно пов'язане з місцевими, а також національними і водночас міжнародними переконаннями і нормами. Навіть у кожній окремій родині концепція дитинства може змінюватися залежно від статі дитини, розміру сім'ї, соціального класу, освіти батьків та релігійних переконань. Ми можемо говорити в цілому про групу дітей, але ми не можемо узагальнити і розподілити досвід дитинства, навіть у окремому суспільстві. Таким чином, завжди існує проблема у визначенні дитинства. Чи то дитинство є абстрактним поняттям, ідеалізованим, універсальним, чи то життєвий досвід окремої дитини.

У нашому сучасному середовищі, починає втрачатися соціальне визначення дитинства. Згідно зі світовими глобальними процесами, історичний концепт дитинства накладає на дітей імідж “універсальної категорії біологічно незрілої людини” (Стівенс, 1995 р.). Ця

концептуалізація експортується в різні куточки земної кулі, разом з припущеннями про необхідність соціалізації та виховання дітей. Стівенс стверджує, що ці концепти безпосередньо контактують з іншими запозиченими ідеями, пов'язаними з гендером, індивідуальністю і сімейними стосунками. Західні концепти побудови дитинства тісно взаємопов'язані з суперечками на тему підготовки майбутніх моральних і культурних громадян, ролі людей на виробництві. Слід зазначити, що трактування цих понять на практиці має істотні відмінності від загальновідомої теорії [10].

Отже, дитинство почало асоціюватися з високим рівнем емоційності: дітей шанують, ніжно плачуть і піклуються до досягнення ними дорослого віку. Цей образ уразливої, дорогоцінної дитини підтримується, стимулюється і виховується представниками середнього та вищого класів. Важливим наслідком такого способу виховання є формування у дітей впевненості, що вони є особливими і мають право на особливу поведінку, відмінну від поведінки дорослих. Необхідно розрізняти дорослих і дітей, які потребують перебування у власному світі гри, фантазій. Дітей ретельно оберігають від виробничої сфери і важких завдань. Таке ідеалізоване зображення дітей поширюється із Заходу на інші райони світу, де, однак, не вистачає ресурсів, щоб належним чином використовувати таку форму дитинства. І навіть у багатьох західних середовищах кількість ресурсів, яка підтримує ідеальну форму виховання дітей, постійно знижується.

У підсумку можна зауважити, що існує багатоаспектний зв'язок між родиною, дитинством та глобалізацією. Системи сімейного розвитку та виховання останнім часом дають збої, які деформують суспільні відносини у цілому. Тому перспективи подальших досліджень вбачаємо у багатоаспектному вивченні різних систем сімейного розвитку та виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кон И.* Междисциплинарные исследования. Социология. Психология. Сексология. Антропология. – Ростов н/Д.: – Феникс, 2006. – 605 с.
2. *Кристева Ю.* Самі собі чужі / [пер. з фр. З. Борисюк]. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 262 с.
3. *Макаренко А.* О воспитании в семье. – М.: Учпедгиз, 1975. – 316 с.
4. *Поліщук В.* Психологія сім'ї : навчальний посібник / [В. Поліщук, Н. Ільїна, С. Поліщук] За заг. ред. В. Поліщука. – Суми: Університетська книга, 2009. – 282 с.

5. *Рассел Б.* Брак и мораль / [пер. Ю. Дубровиной]. – М.: Издательство “Крафт+”, 2004. – 272 с.
6. *Суліма Є.* Глобалістика : підручник / Є. Суліма, М. Шепелев. – К.: Вища школа, 2010. – 544 с.
7. Сучасний тлумачний психологічний словник / [авт.-уклад. В. Шапар]. – Х.: Прапор, 2005. – 640 с.
8. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: Гештальт и Действительность / [пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. Свасьяна]. – М.: Эксмо, 2007. – 800с.
9. *Элиум Д.* Воспитание сына / Д. Элиум, Дж. Элиум. – Спб.: Питер Пресс, 1996. – 288 с.
10. *Trask B.* Globalization and Families. – L.: Dordrecht Heidelberg, 2010. – 220 p.

Дорожко И. И. Редукция детства в обществе риска.

В статье проанализирована редукция детства в реалиях общественных отношений. Раскрыта взаимосвязь процессов глобализации, семьи и детства.

Ключевые слова: глобализация, семья, личность, редукция.

Dorozhko I. I. Reduction of childhood in society at risk.

Analyzed the reduction in childhood realities of public relations. It reveals the relationship of globalization, family and childhood.

Keywords: globalization, family, personality, reduction.

НАШІ АВТОРИ

ГОНЧАРОВ
ВОЛОДИМИР
ІВАНОВИЧ

кандидат філологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, директор Інституту іноземної філології НПУ імені М. П. Драгоманова

ДЖУРА
ОЛЕКСАНДР
ДМИТРОВИЧ

доктор філософських наук, доцент, директор Бурштинського енергетичного коледжу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ДІДКОВ
ОЛЕКСАНДР
МИХАЙЛОВИЧ

здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

ДОРОЖКО
ІРИНА
ІВАНІВНА

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. Сковороди

ЗАМКОВА
НАТАЛІЯ
ЛЕОНІДІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету економіки та менеджменту, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету

ЗБИШКО
ІРИНА
СЕРГІЙВНА

здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

КЛІВАДЕНКО
НАТАЛІЯ
ІВАНІВНА

аспірант кафедри соціальної філософії та філософії освіти Інституту філософської освіти і науки НПУ імені М. П. Драгоманова

КОСТЕНКО
АНДРІАНА
МИКОЛАЇВНА

кандидат політичних наук, керівник лабораторії “Центр соціально-гуманітарних аспектів регіональних досліджень”, старший викладач кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій Сумського державного університету

КРИВОГЛАВА МАР'ЯНА ЗІНОВІВНА	аспірантка Інституту світової економіки і міжнародних відносин
КУЛІНЕНКО ЛІЛІЯ БОРИСІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент Ізмаїльського державного гуманітарного університету
КУРГАН ЯНА МИКОЛАЇВНА	кандидат політичних наук, доцент кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Інституту управління та економіки освіти НПУ імені М.П.Драгоманова
ОЛЕКСЕНКО РОМАН ІВАНОВИЧ	кандидат економічних наук, доцент (м. Харків)
ПРОКОПЧУК ІРИНА ІВАНІВНА	кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології Національного авіаційного університету
ПУТРОВ СЕРГІЙ ЮРІЙОВИЧ	доцент кафедри фізичної реабілітації Інституту фізичного виховання та спорту НПУ імені М. П. Драгоманова
САЩУК ГАННА МИКОЛАЇВНА	доктор політичних наук, доцент Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
СВІТАЙЛО НІНА ДМИТРІВНА	кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, політології та інноваційних соціальних технологій Сумського державного університету
СЕМЕНЮК НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент (м. Хмельницький)
СІРИЙ СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ	кандидат політичних наук, доцент кафедри військової педагогіки та психології Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТІМЧЕНКО
ОЛЕКСАНДР
ПАВЛОВИЧ

доктор філософських наук, доцент, завідувач
кафедри філософії Львівської комерційної академії

ФІЛОНОВ
ОЛЕКСАНДР
ВОЛОДИМИРОВИЧ

кандидат юридичних наук, доцент, декан
факультету права Донецького юридичного інституту
МВС України

ЧЕПАК
ВАЛЕНТИНА
ВАСИЛІВНА

доктор соціологічних наук, доцент, доцент кафедри
галузевої соціології факультету соціології
Київського національного університету імені Тараса
Шевченка

ШАНДОР
ФЕДІР
ФЕДОРОВИЧ

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри
соціальної роботи Ужгородського національного
університету

ЯКОВЛЄВА
ОЛЕНА
В'ЯЧЕСЛАВІВНА

кандидат філософських наук, доцент Київського
інституту бізнесу та технологій

ЯРЧУК
ЮЛІЯ
ГЕННАДІІВНА

здобувач НПУ імені М. П. Драгоманова

**ПЕРЕЛІК СТАТЕЙ,
ОПУБЛІКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ
“НОВА ПАРАДИГМА” У 2012 РОЦІ**

<i>Прізвище та ініціали автора</i>	<i>Назва статті</i>	<i>Випуск</i>
<i>Аверіна О. І.</i>	Алгоритм організації робочого простору	<i>107</i>
<i>Арабаджиев Д. Ю.</i>	Соціальна робота з громадянами, звільненими з військової служби, як фактор їх соціальної адаптації	<i>106</i>
<i>Беженарь О. П.</i>	Філософська рефлексія явища “гармонійна особистість людини” як протистояння біологічного і соціального	<i>105</i>
<i>Берегова Г. Д.</i>	Навчально-виховні проблеми у філософствуванні античних мислителів	<i>106</i>
<i>Бесклетний С. Є.</i>	Становлення політичних цінностей студентів як предмет виховання	<i>109</i>
<i>Бех Ю. В.</i>	Детермінанти соціальних проблем у системі управління соціальним організмом	<i>106</i>
<i>Бех Ю. В.</i>	Умови вирішення соціальних проблем системи управління	<i>107</i>
<i>Бех Ю. В.</i>	До питання щодо філософії управління техносферою	<i>109</i>
<i>Бех Ю. В.</i>	Загальна теорія управління: тенденції і проблеми становлення	<i>110</i>
<i>Бех Ю. В.</i>	Управління біологічними системами: морфологічний та функціональний аспекти	<i>111</i>
<i>Бей Г. А.</i>	Методологічні проблеми прогнозування політичних процесів	<i>110</i>
<i>Біляєва І. І.</i>	Інститути формування та впровадження державної інформаційної політики: мета, завдання та напрями діяльності	<i>108</i>
<i>Бова В. В.</i>	Політичні чутки як технологія міфологізації масової свідомості	<i>111</i>
<i>Васильченко О. М.</i>	Стратегічні відносини Японії та Індії у вимірі інтеграційних процесів у Східній Азії	<i>109</i>
<i>Ващенко О. О.</i>	“Ціннісне наповнення” політичної свідомості та культури особистості як чинник суспільних трансформацій	<i>110</i>
<i>Вернидуб Р. М.</i>	Специфіка розгортання дослідництва в бакалавраті ВНЗ України	<i>110</i>

<i>Вернидуб Р. М.</i>	Реалізація механізмів інтеграції освіти і науки засобами педагогічних технологій	105
<i>Вернидуб Р. М.</i>	Основні напрями інформаційної підготовки педагогічних кадрів	106
<i>Вернидуб Р. М.</i>	Упровадження програм магістерської підготовки в провідних університетах України й світу	107
<i>Волишин Ю. О.</i>	Сучасні проблеми реформування публічного управління (рецензія)	106
<i>Вонсович О. С.</i>	Політичний вимір європейського геополітичного простору	105
<i>Вонсович С. Г.</i>	Дискурсивне поле політичних транзитивних систем	109
<i>Гаврилюк О. М.</i>	Інформаційні чинники асиметричності відносин “Росія – Україна”	110
<i>Голинська Х. О.</i>	Концепції громадянства: мультикультуралізм Вілла Кімліки	108
<i>Гончаров В. І.</i>	Основні компетенції сучасного вчителя: проблема формування	106
<i>Гончаров В. І.</i>	Формування нового вчителя в умовах розгортання інноваційної освіти	110
<i>Гончаров В. І.</i>	Інформатизація управління розвитком освіти	112
<i>Далаявська Т. П.</i>	Роль ЗМІ у висвітленні проблем невизнаних держав в епоху глобалізації	108
<i>Дерев'яно С. М.</i>	Референдум як демократичний політичний інститут: аналіз дефініції за конституційними актами зарубіжних держав	106
<i>Джура О. Д.</i>	Основні чинники життєтворчості особистості: проблема взаємодії	112
<i>Дзедик О. П.</i>	Теоретико-методологічні засади вивчення проблем парламентаризму в умовах реформування політичної системи в Україні	107
<i>Дідков О. М.</i>	Екологічне “виховання вихователів”	112
<i>Дорожко І. І.</i>	Редукція дитинства у суспільстві ризику	112
<i>Дроздова Т. О.</i>	Психофізична проблема в ідеях Бертрана Рассела та неорасселівських інтерпретаціях свідомості	106
<i>Дубінін В. В.</i>	Теоретико-методологічні аспекти етнічних інтересів у інформаційному суспільстві	108
<i>Дубінін В. В.</i>	Концепція народу у дискурсі синергетичної парадигми	109
<i>Дубінін В. В.</i>	Проблеми розвитку народу у дзеркалі синергетичної картини світу	110
<i>Дулин П. Г.</i>	Актуалізація концепції всеєднання	106
<i>Ершова-Бабенко І. В.</i>	Культурогенна сутність соціальної самоорганізації (рецензія на монографію Донникової І. А. – Одеса: Печатний дом, 2011. – 280 с.)	105
<i>Зайчківська І. П.</i>	Роль церкви у формуванні етнорелігійного простору України	111
<i>Замкова Н. Л.</i>	Мова та влада (про деякі аспекти мовної політики в імперських державних утвореннях).	112
<i>Зарицька І. В.</i>	Політична опозиція: підходи до визначення та сутність	107

<i>Збишко І. С.</i>	Демократичні перетворення в Україні: труднощі розвитку	112
<i>Зьолко О. О.</i>	Особистість людини як підстава породження інтелектуальної цивілізації	109
<i>Іванов І. Ю.</i>	Захід – Схід в глобальній політиці: цивілізаційна криза та криза ідентичностей	105
<i>Ісхакова Н. Г.</i>	Основні тенденції соціокультурної трансформації посткомуністичних суспільств	105
<i>Кавалеров В. А.</i>	Синергетичний аспект організації освітнього процесу в контексті суспільства знань	105
<i>Кавалеров В. А.</i>	Кризові явища в освіті в контексті сучасних соціальних трансформацій	106
<i>Камінська Л. Ф.</i>	Теоретичні основи молодіжного громадянського активізму	107
<i>Картунов О. В.</i>	Міфи та реалії суспільства знань у науковому дискурсі ФРН	107
<i>Касьян В. В.</i>	Інформаційні технології та розвиток постіндустріального суспільства в концепції О. Тоффлера.	108
<i>Касьянов Д. В.</i>	Поняття цивілізації в сучасній філософії історії	105
<i>Касьянов Д. В.</i>	Нанотехнологічні засади оптимізації системи “наука - людина - природа”	106
<i>Кацул М. Я.</i>	Соціальний конструктивізм і внесок соціології в теорію міжнародних відносин	109
<i>Кліваденко Н. І.</i>	Проблеми логіки, діалектики і теорії пізнання Гегеля у філософській концепції В. І. Шинкарука	111
<i>Кліваденко Н. І.</i>	Світоглядні пошуки В. І. Шинкарука у період десталінізації філософської думки в УРСР	112
<i>Козуб О. О.</i>	Соціалізація особистості та її особливості в Україні	106
<i>Козуб О. О.</i>	Особливості управлінської діяльності керівника на підприємстві	110
<i>Колотило М. О.</i>	Філософське осмислення ідеї університету в соціально-історичній перспективі	108
<i>Костюк О. В.</i>	Перспективи демократії в контексті сучасних світових соціально-політичних процесів	108
<i>Костюк О. В.</i>	Філософські аспекти стратегії формування ціннісних орієнтацій молоді в контексті системи вищої освіти сучасної України	109
<i>Кравченко В. М.</i>	Політичні міфи ліберально-ринкових реформ та їх вплив на свідомість мас	107
<i>Кравченко А. А.</i>	Етика відповідальності в імперативах метафізики канта	105
<i>Кравченко А. А.</i>	Освіта як вітальний процес “навчання мислити”	107
<i>Кравченко А. А.</i>	Дихотомії відповідальності в ситуації віртуальної реальності	109
<i>Кривогила М. З.</i>	Центральна Азія у сучасній системі міжнародних відносин: геополітичне та гео економічне становище	112
<i>Крук Н. І.</i>	Формування громадянського суспільства в Україні як передумова європейської інтеграції	111

<i>Крячко В. І.</i>	Теоретико-методологічні засади дослідження етнічності: соціологічний ракурс базових теорій	110
<i>Кудіна О. А.</i>	Паблік рілейшнз як чинник у забезпеченні транспарентності влади	105
<i>Кудінов І. О.</i>	Понятійний аналіз політичної стратегії	110
<i>Кудінов І. О.</i>	Першовитоки стратегії	111
<i>Куліненко Л. Б.</i>	Освіта як практика свободи в концептуальному підході П. Фрейре	112
<i>Курган Я. М.</i>	Самоменеджмент у системі оцінювання діяльності керівника	107
<i>Курган Я. М.</i>	Імперативи успішності сучасного менеджера	112
<i>Левченко Л. Ю.</i>	Передумови до осмислення понять “стать” та “гендер” в античності, середньовіччі та в епоху просвітництва	111
<i>Левчук-Хмара М. В.</i>	Цінність у праві та цінність права (на матеріалі філософської спадщини Г. Радбруха)	109
<i>Лесняк В. Ю.</i>	Статус генеральних кортесів у політичній системі сучасної Іспанії	107
<i>Ливенко В. І.</i>	Інформаційне протиборство у політичній сфері: до уточнення базових термінологічних конструкцій	108
<i>Литва Л. А.</i>	Соціалізаційний проект сучасності у формуванні вітчизняної соціальної політики	110
<i>Литвин Я. М.</i>	Концепція культури як творчий саморозвиток особистості в радянській філософській думці	111
<i>Литовченко І. В.</i>	Відхилення у соціалізації молоді як наслідок порушення функціональності інституту освіти	107
<i>Литовченко І. В.</i>	Напрямки корекції функціональності інститутів соціалізації молоді в українському суспільстві	110
<i>Лукаш Т. Л.</i>	Демократія як виборна система реалізації народовладдя: історико-правова рефлексія від Платона до Маркса	109
<i>Луцак Т. І.</i>	Творчість художників львівської школи як феномен культурного надбання	106
<i>Марченко Ю. В.</i>	Механізм функціонування підприємництва як соціально-політичного явища	105
<i>Масаев М. В.</i>	Деньги: от символа реального богатства к пустому символу	105
<i>Матвійчук А. В.</i>	Деонтологічна проблематика у філософії Нового часу	108
<i>Матвійчук А. В.</i>	Громадянське суспільство в інтерпретації сучасної західної політичної думки	111
<i>Матюшко Б. К.</i>	“Теорія апперцепції та психічної активності у сучасній психології” Г. І. Челпанова в контексті другого позитивізму	107
<i>Меленчук А. В.</i>	Головування України у Раді Європи: основні здобутки та досягнення	110
<i>Мельник В. В.</i>	Страх любові у філософії психоаналізу	109
<i>Мельник О. Є.</i>	Трансформація науки та методологічні основи сучасної філософії освіти	106
<i>Молодиченко В. В., Гапотій В. Д.</i>	Правознавство як світоглядна дисципліна освітнього процесу у ВНЗ України	108

<i>Мофа С. О.</i>	Український націоналізм: минуле, сучасність, майбутнє	111
<i>Мусієнко І. І.</i>	Політична підтримка освіти як один із чинників посилення національної безпеки України	109
<i>Найчук А. В.</i>	Модернізація як суспільно-історичний процес	108
<i>Найчук А. В.</i>	Філософські передумови формування світоглядної парадигми модерну	106
<i>Найчук А. В.</i>	Поняття “постмодернізм” у соціально-філософському дискурсі	110
<i>Настояця К. В.</i>	Українська культурна традиція: структурна архітектоніка в реаліях сучасності	109
<i>Олексенко Р. І.</i>	Філософські погляди Макса Вебера на ринкові відносини	111
<i>Олексенко Р. І.</i>	Стратегічні завдання освіти і виховання сучасного підприємця	112
<i>Отрешко В. С.</i>	Регіональна політика України: постановка завдань	107
<i>Перглер Т. І.</i>	Європейський вибір України як забезпечення геополітичних особливостей розвитку	109
<i>Перглер Т. І.</i>	Поняття і природа політичної нації	110
<i>Переверзій О. А.</i>	Дослідницьке поле етнічного бізнесу: теоретико-методологічні підходи	109
<i>Позднякова-Кирбят’сва Е. Г.</i>	Теоретико-методологічні засади застосування психосемантичних методів у соціологічних дослідженнях соціальної пам’яті	111
<i>Постол А. А., Постол О. Є.</i>	Суспільне буття політичної культури: до пошуку концепту	105
<i>Прокопчук І. І.</i>	Електоральна поведінка: гендерний аспект	112
<i>Прудченко І. І.</i>	Вища педагогічна освіта: подолання “тотальності” й детермінація майбутнім	107
<i>Путров С. Ю.</i>	Цінність здоров’я особистості як об’єкт філософського пізнання	112
<i>Пятишева І. П.</i>	Вітчизняний досвід екологізації педагогічної діяльності	111
<i>Рочняк О. В.</i>	Використання повтору як спосіб забезпечення успіху (на прикладі творчості Р. Вагнера)	105
<i>Рябенко Є. М.</i>	Характерні ознаки розбудови української соціальної держави засобами освіти	111
<i>Савойська С. В.</i>	Сучасні виклики українській демократії	107
<i>Сакун А. В.</i>	Людина в трансформаціях освітнього простору: методологічний аспект	105
<i>Сакун А. В.</i>	Діалогізм як принцип сучасної освіти: комунікативний аспект	109
<i>Сакун А. В.</i>	Освіта майбутнього в критеріях самовизначення і самоактуалізації	110
<i>Самойленко Л. Я.</i>	Саморозгортання демократії як специфічний процес у контексті демократизації українського суспільства	106
<i>Сацук Г. М.</i>	Сутнісно-сміслові контексти інформаційного суспільства	106
<i>Сацук Г. М.</i>	Віртуалізація свідомості як чинник становлення культури інформаційного суспільства	107

<i>Сацук Г. М.</i>	Політико-культурологічний аналіз основних концепцій побудови інформаційного суспільства	108
<i>Сацук Г. М.</i>	Новітні підходи до визначення сутності інформаційного суспільства	112
<i>Світайло Н. Д., Костенко А. М.</i>	Вибори як механізм структурування політичної опозиції в Україні	112
<i>Семенюк Н. В.</i>	Безперервна освіта: принципи впровадження	112
<i>Сергієнко Т. І.</i>	Чинники консолідації українського суспільства	105
<i>Сірий С. В.</i>	Соціально-гуманітарні аспекти військової діяльності	112
<i>Слющинський Б. В.</i>	Сучасне українське Приазов'я: багатокультурність, асиміляція чи гібридизація?	106
<i>Сошніков А. О.</i>	Православна антропологія П. Юркевича	107
<i>Стародуб Т. С.</i>	Генезис Південно-тихоокеанської політики Нової Зеландії та особливості її реалізації в умовах формування мультирегіоналізму	105
<i>Стовпець О. В.</i>	Соціально-філософські аспекти розвитку права інтелектуальної власності в епоху інтернету	105
<i>Тарасенко В. А.</i>	Внутрішньополітичні орієнтації сучасних студентів	106
<i>Терпан В. В.</i>	Рівень соціальної активності в структурі соціокультурного капіталу сучасного університетського студентства	109
<i>Тимків Я. І.</i>	Динаміка декларованих зовнішньополітичних пріоритетів провідних українських партій (1998-2007)	108
<i>Тімашова В. М.</i>	Генезис формування концепту політичної сфери: європейський підхід	110
<i>Тіменик З. І.</i>	Парадигмальні особливості ідеї істинності і повноти (між)релігійних комунікацій	108
<i>Тімченко О. П.</i>	Екзистенційно-антропологічна критика тези про онтологічну суверенність людини	111
<i>Тімченко О. П.</i>	Гуманістичний потенціал екзистенційної філософії	112
<i>Тополь О. В.</i>	Потреба у наданні допомоги в українській ментальності	105
<i>Уваркіна О. В.</i>	Загальне й особливе в національних системах освіти	105
<i>Уваркіна О. В.</i>	Генезис філософських засад української національної парадигми освіти	106
<i>Уваркіна О. В.</i>	Педагогічні технології в реалізації націотворчого потенціалу освіти	107
<i>Урін О. В.</i>	Вплив патерналістської психології громадян на трансформацію політичної системи сучасної України	105
<i>Федоренко О. В.</i>	Демократія у політологічному дискурсі ХХ століття	111
<i>Федорук П. І.</i>	Культурно-цивілізаційний контекст геополітичних пріоритетів України	107
<i>Філонов О. В.</i>	Проблеми реалізації основних функцій органів боротьби з тероризмом у Російській імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	112
<i>Фролова Н. М.</i>	Взаємодія феноменів війни та миру в соціокультурному контексті	107
<i>Хижняк О. В.</i>	Масова мобілізація як соціальний проект	111

<i>Хилько М. М.</i>	Особливості державної політики України у галузі книговидання	106
<i>Хомерікі О. А.</i>	Методологічні підходи до вивчення соціологічних аспектів трансформації вищої освіти	108
<i>Хомерікі О. А.</i>	Модернізація вітчизняної системи вищої освіти в умовах викликів сучасності: нав'язана потреба чи природна необхідність	110
<i>Хомерікі О. А.</i>	Економізація освітнього простору в контексті модернізаційних процесів	111
<i>Церклевич В. С.</i>	Національна свідомість сучасного українства та глобалізаційний чинник: можливості поєднання	106
<i>Церклевич В. С.</i>	Соціально-економічні особливості та політичні орієнтири середнього класу в сучасній Україні	107
<i>Цзян Чунсін</i>	Особистість людини в китайському суспільстві як філософська проблема	109
<i>Цзян Чунсін</i>	Культурологічний та філософський дискурс формування особистісних якостей у Китаї XX-XXI ст.	111
<i>Циркін І. М.</i>	Аксіологічний дискурс лідерів та зовнішні впливи у політичному вихованні особистості	109
<i>Чепак В. В.</i>	Освіта у соціологічному вимірі: проблема синтезу визначень	112
<i>Чижевська О. М.</i>	До уточнення поняття “організаційна пам’ять”: соціально-філософський контекст	107
<i>Чижова О. М.</i>	Сутнісні аспекти трансформації суспільства та процеси прагматичних перетворень	106
<i>Чижова О. М.</i>	Прагматизм як політична категорія та чинник ефективності влади	108
<i>Чубур Н. В.</i>	Країни “центру” і “периферії” в контексті глобалізації	109
<i>Чупрій Л. В.</i>	Формування концепту “національна ідея” в умовах сучасних викликів	111
<i>Шандор Ф. Ф.</i>	Регіональні виміри національної свідомості: вибір між пріоритетами та стратегічними партнерами	105
<i>Шандор Ф. Ф.</i>	Сакралізація та секуляризація в суспільстві ризиків	108
<i>Шандор Ф. Ф.</i>	Національна свідомість як феномен духовно-праксеологічної дійсності	112
<i>Шедяков В. Є.</i>	Розвиток еліти як обов’язкова умова ефективного захисту суспільних інтересів	110
<i>Шедяков В. Є.</i>	Розвиток та активізація інтелектуального капіталу як чинник соціокультурного антропогенезу	111
<i>Шпура Н. М.</i>	Досвід упровадження модульної структури в арміях країн-членів НАТО	107
<i>Яковлєва О. В.</i>	Багатомовність у контексті модернізації ВНЗ	112
<i>Ярчук Ю. Г.</i>	Проблема формування здорового способу життя як соціальне завдання	112

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Куліненко Л. Б.

Освіта як практика свободи в концептуальному підході
П. Фрейре 3

Яковлева О. В.

Багатомовність у контексті модернізації ВНЗ..... 10

Олексенко Р. І.

Стратегічні завдання освіти і виховання сучасного
підприємця 19

Семенюк Н. В.

Безперервна освіта: принципи впровадження 29

Гончаров В. І.

Інформатизація управління розвитком освіти..... 36

Курган Я. М.

Імперативи успішності сучасного менеджера 44

Шандор Ф. Ф.

Національна свідомість як феномен духовно-праксеологічної
дійсності 51

Сащук Г. М.

Новітні підходи до визначення сутності інформаційного
суспільства 59

Тімченко О. П.

Гуманістичний потенціал екзистенціальної філософії..... 70

Джура О. Д.

Основні чинники життєтворчості особистості: проблема взаємодії..... 81

Кліваденко Н. І.

Світоглядні пошуки В. І. Шинкарука у період десталінізації філософської думки в УРСР 88

Сірий С. В.

Соціально-гуманітарні аспекти військової діяльності 98

Дідков О. М.

Екологічне “виховання вихователів”..... 108

Путров С. Ю.

Цінність здоров’я особистості як об’єкт філософського пізнання..... 116

Ярчук Ю. Г.

Проблема формування здорового способу життя як соціальне завдання..... 122

ПОЛІТОЛОГІЯ

Кривоглава М. З.

Центральна Азія у сучасній системі міжнародних відносин: геополітичне та гео економічне становище..... 134

Замкова Н. Л.

Мова та влада (про деякі аспекти мовної політики в імперських державних утвореннях)..... 145

Світайло Н. Д., Костенко А. М.

Вибори як механізм структурування політичної опозиції в
Україні..... 156

Прокопчук І. І.

Електоральна поведінка: гендерний аспект..... 165

Збишко І. С.

Демократичні перетворення в Україні:
труднощі розвитку 174

Філонов О. В.

Проблеми реалізації основних функцій органів боротьби з
тероризмом у Російській імперії наприкінці XIX – на початку
XX ст. 180

СОЦІОЛОГІЯ

Чепак В. В.

Освіта у соціологічному вимірі: проблема синтезу
визначень..... 187

Дорожко І. І.

Редукція дитинства у суспільстві ризику 199

НАШІ АВТОРИ 209

**ПЕРЕЛІК СТАТЕЙ, ОПУБЛІКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ
“НОВА ПАРАДИГМА” У 2012 РОЦІ..... 212**

ЗМІСТ 219

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ “НОВА ПАРАДИГМА”

1. Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ВАК (див. Постанову Президії ВАК України № 7-05/1 від 15. 01. 2003 р.) до структури наукової статті, згідно з якими стаття повинна містити такі елементи:
 - постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
 - виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
2. До публікації в журналі приймаються раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.
3. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.
4. Рукопис статті подається в одному примірнику (українською або російською мовами), надрукованому з одного боку аркуша паперу формату А-4. Разом із рукописом подається електронний варіант статті у вигляді файлу, виконаний в текстовому редакторі MS Word for Windows (формати *.doc* або *.rtf*). Електронний варіант статті подається на дискеті, диску чи електронною поштою за адресою: novaparadigma@ukr.net.
5. **Основний** текст статті має супроводжуватись трьома анотаціями (українською, російською, англійською). Всі анотації повинні містити прізвище, ініціали автора, назву статті, текст анотації (до 50 слів), перелік ключових слів (див. зразок на рисунку).

Назва статті

Анотація українською з переліком ключових слів
Текст статті

Література

ПІБ, назва статті, анотація російською з переліком ключових слів
ПІБ, назва статті, анотація англійською з переліком ключових слів

Рис. 1. Розташування структурних елементів статті

6. Вимоги для оформлення тексту: всі поля по 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунок і таблиці оформляються згідно з ДСТУ.
7. Перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Література* і виконується мовою оригіналу.
8. Обов'язковим є зазначення в переліку посилань загальної кількості сторінок (для книг) або номерів сторінок початку і кінця тексту джерела (для статей). Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word “*Формат – Список – Нумерований*”. Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел водночас подаються таким чином: [3; 5; 7] або [3, 145; 5, 25; 7, 348].
9. Стаття обов'язково супроводжується *авторською довідкою* із зазначенням прізвища, імені, по батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи; а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.
10. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти неякісні матеріали без пояснення причин.

Наукове видання

Журнал “НОВА ПАРАДИГМА”

Випуск 112

- Журнал виходить щоквартально.
- Редакція приймає матеріали від авторів у друкованому вигляді з обов’язковим електронним варіантом у форматі будь-якої версії MS-Word.
Адреса редакції:..... вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01030
Телефон:.....(044) 230-92-85
E-mail:.....novaparadigma@ukr. net
- Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, які до неї надходять.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- Редакція матеріали не рецензує і не повертає. Статті до друку підписуються за рекомендацією Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- У разі передруку посилання на “Нову парадигму” *обов’язкове*.
- Журнал регулярно розсилається у бібліотеки за переліком, встановленим ВАК України.

Головний редактор – *В. П. Бех*

Відповідальний секретар та наукове редагування – *Ю. В. Бех*

Літературне та технічне редагування – *І. В. Григоренко*

Підписано до друку 26 грудня 2012 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. 13,02. Облік. видав. арк 12,80. Наклад 300.

Віддруковано з оригіналів

Видавництво

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002

(044) тел. 230-92-85